

Małgorzata Gębka-Wolak

**Związki linearne między składnikami
grupy nominalnej we współczesnym
języku polskim**

Recenzenci: Ireneusz Bobrowski, Zygmunt Saloni

Praca finansowana z grantu UMK nr 413-FL

Praca powstała w Zakładzie Współczesnego Języka Polskiego IJP UMK
na podstawie rozprawy doktorskiej autorki
napisanej pod naukowym kierunkiem
Prof. dr hab. Marii Szupryczyńskiej

Spis treści

Wstęp	7
Rozdział I	
Podstawy teoretyczne opisu	11
1. Dotychczasowe opisy szyku	11
1.1. Szyk wyrazów i inne terminy	11
1.2. Przegląd problematyki szyku w składni tradycyjnej	14
1.3. Związki linearne w polskiej składni strukturalnej	16
1.4. Szyk w gramatyce generatywno-transformacyjnej	18
1.5. Postulat badawczy	19
2. Szyk swobodny relewantny	20
2.1. Uwarunkowania gramatyczne	22
2.1.1. Wpływ na strukturyzację	23
2.1.2. Kryterium szyku w gramatycznej klasyfikacji leksemów	26
2.2. Uwarunkowania znaczeniowe	27
2.3. Szyk neutralny i nacechowany	29
3. Szyk a komunikatywna organizacja wypowiedzi	32
3.1. Ujęcie I. A. Mielczuka	33
3.2. Rola struktury tematyczno-rematycznej	34
3.3. Rola kontekstu	36
3.4. Wniosek	38
4. Ogólne zasady opisu	38
4.1. Wieloetapowość reguł szyku	39
4.2. Związki lokalne, quasilokalne i globalne	40
4.3. Przyjęty kierunek badań	42
Rozdział II	
Przedmiot opisu i stosowane techniki badawcze	45
1. Niewspółrzędna grupa nominalna	45
1.1. Pozycje składniowe	46
1.2. Stopień komplikacji budowy	47

1.3. Hierarchizacja dwupoziomowa a wielopoziomowa	49
2. Reprezentant grupy nominalnej	52
2.1. Zaimki rzeczowne	53
2.2. Regularne derywaty odczasownikowe	54
2.3. Standardowe rzeczowniki	56
2.4. Problem form liczebnikowych	57
2.5. Grupy nominalne z centrum złożonym	59
3. Typy podrzędników	60
3.1. Człony bezokolicznikowe i partykuło-przysłówkowe	60
3.2. Człony zdaniowe	62
3.3. Człony przytoczeniowe	63
3.4. Człony przyimkowe	64
3.5. Człony przymiotnikowe, rzeczownikowe i liczebnikowe	65
3.6. Podsumowanie	67
4. Współwystępowanie podrzędników	68
4.1. Podrzędniki nieprzymiotnikowe	68
4.2. Podrzędniki przymiotnikowe	71
4.2.1. Rola interpunkcji	72
4.2.2. Testy współwystępowania, koordynacji i pytań	75
4.2.3. Ustalenia	77
4.3. Rejestr współwystępujących podrzędników	79
5. Podsumowanie	80
6. Techniki badawcze	81
6.1. Baza danych „SZYK”	82
6.1.1. Budowa rekordu	82
6.1.2. Wyszukiwanie informacji	86
6.2. Stosowane eksperymenty	88
Rozdział III	
Związki lokalne	90
1. Zakres członów związanych z N lokalnie	90
1.1. Typowe pozycje linearne	91

1.1.1. Człony związane z N quasilokalnie w pozycjach lewostronnych	92
1.1.2. Test przestawności	93
1.2. Budowa członów przymiotnikowych a ich szyk	94
1.2.1. Grupy przymiotnikowe związane z N lokalnie	94
1.2.2. Dotychczasowe opisy członów lokalnych	97
1.3. Formy <i>jego, jej, ich</i>	98
2. Typowy układ członów lokalnych	100
2.1. Pierwsze cztery pozycje	102
2.2. Pozycja piąta i szósta	105
2.3. Podsumowanie	108
3. Modyfikacje układu typowego	108
3.1. Przetawienie form reprezentujących pozycje I_{prep} i II_{prep}	109
3.2. Inne modyfikacje lewostronne	111
3.3. Przetawienie w postpozycję	113
4. Układ linearny przyliczebnikowych grup nominalnych	115
5. Podsumowanie	119
Rozdział IV	
Związki quasilokalne	121
1. Wprowadzenie	121
2. Typowe układy członów związanych z N quasilokalnie	123
2.1. Dwie pozycje prawostronne	124
2.1.1. Człon rzeczownikowy i nierzeczownikowy	124
2.1.2. Człon przyimkowy i inny	129
2.1.3. Inne typy członów	133
2.2. Trzy pozycje prawostronne	136
3. Modyfikacje układu typowego	139
3.1. Przetawienie w prepozycję	140
3.1.1. Człon rzeczownikowy	140
3.1.2. Człon przymiotnikowy	143
3.2. Rozbicie ciągłości linearnej	145

4. Podsumowanie	149
Rozdział V	
Czynniki warunkujące kolejność składników grupy nominalnej	151
1. Czynniki gramatyczne	152
1.1. Cechy podrzędników	152
1.1.1. Typ podrzędnika	152
1.1.2. Pozycja składniowa	155
1.1.3. Sposób i stopień rozwinięcia	158
1.2. Cechy nadrzędnika	161
2. Czynniki formalne	162
2.1. Długość podrzędników	162
2.2. Równowaga długości ciągu lewo- i prawostronnego	167
2.3. Liczba podrzędników	169
3. Inne czynniki	172
3.1. Znaczeniowe	172
3.2. Pragmatyczne	174
4. Podsumowanie	176
Zakończenie	178
Spis skrótów lokalizujących przykłady	180
Literatura przedmiotu	183
Objaśnienie stosowanych symboli i sposobów zapisywania	199

Wstęp

Badania uporządkowania linearnego elementów konstrukcji składniowych, w literaturze polskiej powszechnie zwane badaniami szyku, dotyczą bądź jednego języka naturalnego, bądź też porównawczo kilku języków lub kilku grup języków. Ten drugi typ badań zmierza do klasyfikacji języków ze względu na typowe rozmieszczenie linearne składników różnych konstrukcji składniowych, a ponadto ze względu na stopień stałości układów linearnych. Celem tego rodzaju prac jest również poszukiwanie uniwersalnych zasad uporządkowania linearnego w językach naturalnych. W tym zakresie na szczególną uwagę zasługują badania typologiczne J. H. Greenberga (1966) i jego kontynuatorów, m.in. S. C. Dika (1989), A. Siewierskiej (1991)¹.

Przedstawiana praca mieści się natomiast w kręgu badań dotyczących jednego języka naturalnego. Jej celem jest analiza związków linearnych zachodzących między członami grup nominalnych w języku polskim. Tego rodzaju analiza zmierza nie tylko do ujawnienia zasad linearnego uporządkowania składników badanych grup, tzn. ustalenia ich wzajemnej kolejności, ale także w pewnym stopniu zdaje sprawę z ograniczeń swobody uporządkowania oraz ich przyczyn. Tym samym prowadzi do ujawnienia czynników wpływających na uporządkowanie linearne członów badanych grup. Ze względu na preferowaną orientację metodologiczną, szczególnie ważne dla autorki jest ujawnienie działania czynników gramatycznych i formalnych, których rola nie została do tej pory wystarczająco wyeksponowana. Stąd problematyka pracy koncentruje się głównie na zjawiskach powierzchniowyntaktycznych, choć nie stroni całkiem od zjawisk głębszego poziomu. Przedstawiana analiza dotyczy wyłącznie subkodu pisanego.

O podjęciu problematyki związków linearnych zachodzących między składnikami polskich grup nominalnych (NG) zdecydowała przede wszystkim krytyczna lektura dotychczasowej literatury przedmiotu. Podejmowana

¹ Wyniki badań J. H. Greenberga (1966) omawiane są w Oczerkach (1989) oraz w artykule M. S. Dryer'a (1992).

problematyka praktycznie pozostaje poza zakresem obserwacji badaczy zajmujących się zdyscyplinowanym opisem składniowym. Brak opisu tego zagadnienia w pracach powstałych na gruncie polskiej składni strukturalnej, kierunku, do którego autorka w badaniach faktów językowych programowo nawiązuje. Również dla autorów preferujących metodę generatywno-transformacyjną zagadnienie to nie stanowiło głównego przedmiotu badań. Problematyka „szyku wyrazów” zajmuje co prawda nieco więcej miejsca w starszych i nowszych opracowaniach składniowych o charakterze tradycyjnym, jednak opisy te nie są zadowalające głównie z metodologicznego punktu widzenia, zob. rozdział I, p. 1.2.—1.5.

Badania prowadzone były w oparciu o materiał empiryczny pochodzący ze współczesnych tekstów, które nie tworzą jednak zamkniętego korpusu. Część przykładów pochodzi z prasy, beletrystyki, różnych opracowań językoznawczych oraz ze słowników, przede wszystkim ze SJPDor i SJPSz². Oprócz tego autorka korzystała z materiału pochodzącego z komputerowej bazy danych, którą nazywa „krakowską”. Baza ta, opracowywana przez zespół pracowników Zakładu Współczesnej Polszczyzny i Teorii Języka Polskiego Instytutu Języka Polskiego PAN w Krakowie pod kierunkiem I. Bobrowskiego, w zamierzeniu tego zespołu ma stać się w przyszłości komputerowym korpusem współczesnych tekstów polskich, który mógłby służyć do różnych badań językoznawczych³. Bogatego i zróżnicowanego materiału dostarczył autorce także zapisany na dyskietkach komputerowych korpus *Słownika frekwencyjnego polszczyzny współczesnej* (dalej SFPW). Korpus uprzejmie został jej udostępniony przez M. Świdzińskiego, który na

² Autorka korzystała z elektronicznych wersji obu słowników. Elektroniczna wersja SJPSz pozwala na automatyczne wyszukiwanie przykładów według określonych wyrażeń wyszukiwawczych. Niestety, jak wiadomo, materiał przykładowy w SJPSz jest bardzo ograniczony, a SJPDor na płycie CD udostępniony jest w trybie graficznym, w którym niemożliwe są wszelkie operacje na tekście, w szczególności automatycznie nie można przeszukiwać haseł.

³ Projekt komputerowego korpusu współczesnych tekstów polskich przedstawiony został przez K. Węgrzynek (1995a).

podstawie tego korpusu przygotował ukierunkowaną gramatycznie bazę danych⁴. Uzyskany materiał jest szczególnie cenny, gdyż zawiera przykłady pochodzące z różnych stylów funkcjonalnych polszczyzny pisanej, tj. ze stylu popularnonaukowego, publicystycznego, prozy artystycznej, dramatu artystycznego i drobnych wiadomości prasowych. Poza tym zawiera zakodowaną informację gramatyczną, która znacznie usprawnia wyszukiwanie odpowiednich przykładów.

Materiał pochodzący z wymienionych źródeł wzbogaciły przykłady skonstruowane według kompetencji językowej autorki.

Dwa pierwsze rozdziały dotyczą zagadnień teoretycznych. W rozdziale pierwszym po dokonaniu przeglądu obszernej literatury przedmiotu podejmuje się decyzje dotyczące zarówno wyboru terminologii, jak i zasad opisu. Rozdział drugi poświęcony jest ustaleniu zakresu jednostki badanej oraz ograniczeniu materiału. W nim także prezentowane są stosowane techniki badawcze. Rozdziały trzeci i czwarty zawierają analizę materiału. W rozdziale trzecim analizuje się układy linearne członów zależnych, które w grupach nominalnych mają zasadniczo stałe pozycje linearne względem nadrzędnika grupy oraz względem innych członów zależnych od tego samego centrum. Natomiast rozdział czwarty jest poświęcony takim grupom, w których uporządkowanie członów cechuje mniejsza stabilność. Oprócz przedstawienia typów układów formułuje się także obserwacje na temat ich częstotliwości oraz warunków modyfikacji układów zasadniczych. Rozdział piąty stanowi podsumowanie wyników badań. Przedstawia on czynniki gramatyczne i formalne, które zdaniem autorki są doniosłe dla uporządkowania linearnego członów badanych grup nominalnych.

⁴ Genezę tego korpusu, jak również prace związane z opracowywaniem bazy danych omówił szczegółowo M. Świdziński (1996).

Pragnę podziękować tym wszystkim, którzy okazali mi pomoc w trakcie powstawania tej pracy. Profesor Marii Szupryczyńskiej, promotorce mojej rozprawy doktorskiej, serdecznie dziękuję za wiele cennych rad i wskazówek, ogromną cierpliwość i poświęcanie mi przez lata swojej uwagi.

Profesor Krystynie Kallasowej i Profesorowi Markowi Świdzińskiemu dziękuję nie tylko za wnikliwe uwagi zawarte w recenzjach rozprawy doktorskiej, ale także za wyjątkową życzliwość. Profesorowi Markowi Świdzińskiemu dziękuję także za opiekę podczas stażu naukowego i dyskusje w ramach seminarium „Rygorystyczny opis języków naturalnych”. Wdzięczność jestem winna również moim recenzentom wydawniczym, Profesorom Ireneuszowi Bobrowskiemu i Zygmuntowi Saloniemu, których opinie niewątpliwie wpłynęły na ostateczny kształt niniejszej pracy.

Rozdział I

Podstawy teoretyczne opisu

Stosowane w literaturze przedmiotu pojęcia i terminy są dalekie od jednolitości, autorka stanęła więc przed koniecznością dokonania wyboru nie tylko wśród bogatej i różnorodnej terminologii, ale też wśród istniejących ustaleń teoretycznych. Na wybór ten mają niewątpliwie wpływ jej przekonania teoretyczne i wyobrażenia o tym, jaka konwencja terminologiczna i pojęciowa będzie najbardziej odpowiadała realizowanemu tematowi. Dotyczy to zwłaszcza metod i narzędzi badawczych oraz kryteriów opisu stosowanych w odniesieniu do badanego przedmiotu.

1. Dotychczasowe opisy szyku

Jak wiadomo, każda konkretna wypowiedź w określonym języku naturalnym, będąc zjawiskiem fizycznym, ma charakter jednowymiarowy. Tekst mówiony rozciąga się na linii czasu, a pisany w przestrzeni. Stąd też produkty językowe stanowią ciągi o określonym porządku linearnym **Błąd! Nie zdefiniowano zakładki.** **Błąd! Nie zdefiniowano zakładki.**.. Wzajemne usytuowanie wobec siebie poszczególnych segmentów tekstu w planie linearnym opisuje się tradycyjnie jako szyk wyrazów lub słów **Błąd! Nie zdefiniowano zakładki.**..

1.1. Szyk wyrazów i inne terminy

Przez szyk **Błąd! Nie zdefiniowano zakładki.** rozumie się na ogół kolejność zinterpretowanych morfologicznie i składniowo segmentów w ramach określonych konstrukcji składniowych. Jednostki, których szyk się bada, odpowiadają albo wyrazom tekstowym (słowom) albo ich ciągom. W tym znaczeniu termin szyk jest wymienny z terminami **Błąd! Nie zdefiniowano zakładki.** uporządkowanie linearne, porządek linearny, układ linearny **Błąd! Nie zdefiniowano zakładki.**, **Błąd! Nie zdefiniowano zakładki.** zob. S. Karolak (1984: 16-19), M. Świdziński (1997:

73)¹. **Błąd! Nie zdefiniowano zakładki.**Szykiem nazywa się także **Błąd! Nie zdefiniowano zakładki.**pozycję linearną określonego segmentu w ciągu linearnym, tj. jego miejsce w odniesieniu do innych segmentów składających się na ten ciąg². Termin szyk ma więc szerszy zakres użycia niż inne wymienione terminy. Na przykład mówienie o szyku grupy nominalnej może dotyczyć kwestii związanych zarówno z pozycją linearną całej grupy nominalnej w konstrukcji hierarchicznie wyższej, np w zdaniu, jak i z uporządkowaniem składników w jej obrębie. Aby uniknąć tego rodzaju niejednoznaczności, można uściślać, że w pierwszym wypadku chodzi o tzw. „zewnątrzny” szyk grupy nominalnej, w drugim o jej szyk „wewnętrzny”**Błąd! Nie zdefiniowano zakładki.**³.

Warto zasygnalizować, że relacje między terminami szyk, układ wyrazów, porządek linearny, uporządkowanie linearnie oraz pozycja linearna inaczej zostały zdefiniowane w pracy M. Derwojedowej (2000). Terminy te mają bowiem równocześnie zdawać sprawę z tego, czy linearyzacja składników danej konstrukcji motywowana jest przez czynniki natury semantycznej, pragmatycznej czy też gramatycznej. Szykiem nazywane jest uporządkowanie składników badane z punktu widzenia struktury tematyczno-rematycznej danej konstrukcji. Termin układ wyrazów

¹ Termin szyk wyrazów, tak bardzo popularny w starszej literaturze i nadal funkcjonujący w wielu podręcznikach, zob. np. J. Labocha (1996: 18), jest mało precyzyjny. Ze względu na wieloznaczność terminu wyraz nie zdaje sprawy, czy chodzi o kolejność jednostek o charakterze unilateralnym, czy też bilateralnym, konkretnych czy abstrakcyjnych.

² W składni strukturalnej, mówiąc o **Błąd! Nie zdefiniowano zakładki.****Błąd! Nie zdefiniowano zakładki.**pozycji jakiegoś wyrażenia językowego, mamy na myśli przede wszystkim jego pozycję składniową, a nie pozycję linearną. Aby uniknąć niejednoznaczności terminologicznej w pracy zawsze będziemy uściślać, czy mówimy o pozycji linearnej czy o pozycji składniowej (syntaktycznej).

³ Terminy szyk zewnętrzny i wewnętrzny inaczej rozumiane są przez S. Karolaka, zob. EJO (1995: 540). Autor ten przez szyk wewnętrzny rozumie „porządek strukturalny” danego wyrażenia, a przez szyk zewnętrzny kolejność jego składników.

zarezerwowany jest dla usytuowań będących wynikiem stosowania zwyczajowych, tj. pragmatycznych zasad linearyzacji. Z kolei porządkiem linearnym i uporządkowaniem linearnym nazywane jest takie wzajemne usytuowanie składników, które motywują czynniki natury gramatycznej. Natomiast miejsce w ciągu przesądzone przez porządek linearny zwane jest **Błąd! Nie zdefiniowano zakładki.**pozycją linearną.

Propozycje terminologiczne M. Derwojedowej poniżej nie będą uwzględniane. Autorka niniejszej pracy w pełni zgadza się z postulatem precyzyjnego oddzielania zjawisk gramatycznych od semantycznych i pragmatycznych. Nie przekonuje jej natomiast sygnalizowanie tych rozróżnień za pomocą terminów, których inne definicje są mocno utrwalone w literaturze przedmiotu.

Głębszej refleksji wymaga natomiast ustalenie relacji, w jakiej pozostają terminy szyk i używany w składni strukturalnej termin związek linearny **Błąd! Nie zdefiniowano zakładki.**

Związki linearne są wyróżniane w składni strukturalnej jako jeden z trzech typów związków między składnikami konstrukcji, zob. Z. Saloni, M. Świdziński (1998: 20-24). Zdaniem tych autorów związki linearne są „najłatwiej uchwytne, mają bowiem najbardziej widoczne wykładniki (nazywane tradycyjnie szykiem wyrazów)”. Stwierdzenie to pozostawiono jednak bez komentarza.

Zdaniem autorki niniejszej pracy, nazwanie szyku „wykładnikiem” związku linearnego świadczyć może o tym, że między szykiem a związkiem linearnym **Błąd! Nie zdefiniowano zakładki.** **Błąd! Nie zdefiniowano zakładki.** istnieje różnica dotycząca poziomu abstrakcji. Szyk określonych jednostek jest zjawiskiem konkretnym, dostępnym bezpośredniej obserwacji w tekstach, związek linearny jest zaś uogólnieniem zjawiska konkretnego. Związek linearny zachodzący między określonymi jednostkami można by porównać do wzorca, na podstawie którego te jednostki porządkowane są w tekstach. Gdy opisuje się szyk jednostek, pozostaje się na płaszczyźnie tekstu, stawianie hipotez na temat związków linearnych jest natomiast modelowaniem systemu językowego. Ten sposób rozumienia relacji

między szykiem a związkiem linearnym przyjęty został w niniejszej pracy.

Trzeba jednak pamiętać, że w literaturze związki linearne opisywane są także jako związki „przestrzenno-czasowe między wyrażeniami”, wynikające „ze wzajemnego usytuowania jednych wyrażeń względem innych”, zob. EJO (1995: 653). W tym ujęciu, mówiąc o związku linearnym łączącym jednostki A i B, mówimy o ich wzajemnej kolejności. To samo rozumiemy zaś przez szyk A i B. W istocie termin szyk ma tu podobną treść co termin związek linearny.

1.2. Przegląd problematyki szyku w składni tradycyjnej

Problematyka szyku wyrazów sporo miejsca zajmuje w starszych i nowszych opracowaniach składniowych o charakterze tradycyjnym. W składni tradycyjnej operuje się pojęciem szyku w odniesieniu do wyrazów lub zdań. Najdawniejsze prace dotyczą szyku wyrazów w ramach konstrukcji interpretowanych jako zdanie pojedyncze lub jako człon zdania⁴. W obrębie zdania pojedynczego badano wzajemne uporządkowanie podmiotu, orzeczenia, dopełnień i okoliczników, zob. S. Szober (1932; 1934), Z. Klemensiewicz (1937, 1949), S. Jodłowski (1957: 316-320; 1976: 160-167), B. Krucka (1982). Warto dodać, że dość długo panowało przekonanie, że jest to centralne zagadnienie

⁴ Omówienie problematyki prac powstałych na gruncie składni tradycyjnej pod względem metodologicznym znaleźć można w artykułach S. Jodłowskiego (1957: 309-315) oraz W. Śliwińskiego (1982: 145-158), przy czym autorzy ci przyjęli zasadę referowania prac w kolejności ich powstawania. S. Jodłowski przegląd literatury przedmiotu rozpoczyna od prac, które powstały na przełomie wieku XIX i XX, a kończy zreferowaniem poglądów Z. Klemensiewicza (1953) na temat psychologicznych podstaw szyku wyrazów. W. Śliwiński (1982: 145-158) przedstawia te same prace oraz uzupełnia swój przegląd o nowsze badania na temat szyku. Omawia propozycje H. Misza (1966) i Z. Topolińskiej (1974), a swoją koncepcję opisu szyku w grupie nominalnej bezpośrednio wiąże z propozycjami badawczymi A. Wierzbickiej (1963, 1964). Autor ten referuje również główne tezy prac badaczy czeskich i rosyjskich, m.in. P. Adamca (1974), O. B. Sirotininy (1965), I. I. Kovtunovej (1967).

badawcze, natomiast szyk w obrębie tych członów traktowano jako zagadnienie drugoplanowe, zob. S. Szober (1933), S. Jodłowski (1953).

Sporo uwagi poświęcono także szykowi tzw. klityk, zob. K. Nitsch (1936), J. Rossowski (1936/7), S. Jodłowski (1957), T. Rittel (1975) oraz zdań składowych w ramach zdania złożonego, zob. np. A. Krasnowolski (1898: 122-125), S. Jodłowski (1976: 216-221), A. Przybycin (1976).

W obrębie wielowyrazowych członów zdania, tzn. w obrębie grup podmiotu, orzeczenia, dopełnienia, okolicznika, najczęściej uwagi poświęcono uporządkowaniu przymiotników względem rzeczowników, zob. np. H. Gaertner (1924), W. Doroszewski (1947; 1948), S. Jodłowski (1957), J. Sankowska (1962), A. Cegiela i A. Markowski (1982), D. Buttler (1986), i wielowyrazowych przydawek przymiotnych względem rzeczownika, zob. H. Orzechowska-Zielicz (1954). Prace te w ograniczonym zakresie zdają sprawę z uporządkowania składników grup nominalnych. Porusza się w nich kwestie szczegółowe, często dotyczące usytuowania konkretnych leksemów przymiotnikowych. Znaczna ich część mieści się zresztą w obrębie poradnictwa językowego.

W nurcie badań tradycyjnych mieszczą się też prace W. Śliwińskiego (1982, 1984a, 1984b, 1992), dotyczące szyku składników grupy nominalnej. Plonem badań tego autora było sklasyfikowanie obserwowanych empirycznie odmian uporządkowania linearnego wyrazów wchodzących w skład grup nominalnych, i wysunięcie wniosków na temat normy szyku składników badanych grup. Niewątpliwą wartością badań W. Śliwińskiego jest objęcie opisem bogatego materiału empirycznego. Trzeba jednak mocno podkreślić, że proponowany przez W. Śliwińskiego opis uporządkowania linearnego nie jest zadowalający ze względu na stosowaną przez autora metodologię. Opis, w którym mieszane są zjawiska gramatyczne i semantyczne, nie jest dostosowany do współczesnej myśli teoretycznej. Odbiega także od aktualnego sposobu interpretowania zjawisk składniowych. Opisywanej grupie nominalnej zasadniczo nie przypisuje się żadnej strukturyzacji. Autor co prawda grupę nominalną uznaje za

„strukturę składniową”, faktycznie jednak jednostkami opisu są pojedyncze wyrazy (maksymalnie cztery)⁵.

Opisy tradycyjne zawierają wiele obserwacji szczegółowych na temat szyku wybranych składników grupy nominalnej, zwłaszcza przymiotników, jednak pod względem metodologicznym nie spełniają wymagań zdyscyplinowanego opisu formalnego.

1.3. Związki linearne w polskiej składni strukturalnej

Błąd! Nie zdefiniowano zakładki.Rozwijająca się bujnie od lat 60. polska składnia strukturalna nie poświęciła wiele uwagi zagadnieniom uporządkowania linearnego. W podręczniku

Z. Salonię i M. Świdzińskiego (1998) związki linearne nie zostały prawie wcale opisane. Autorzy ograniczyli się do ogólnego stwierdzenia, że związki linearne ujawniają się w bardzo wielu wariantach, i że zależą w dużej mierze od czynników semantycznych oraz pragmatycznych. Ich pominięcie jest celowe, autorzy bowiem stawiają sobie za główny cel opis związków strukturalnych. Według nich opis związków linearnych powinien nastąpić w drugiej kolejności, po opisanie związków strukturalnych, zob. Z. Saloni,

M. Świdziński (1998: 23-24). Zamierzone jest także to, że strukturyzacje konstrukcji składniowych przedstawiane w formie drzew składników bezpośrednich nie uwzględniają kolejności składników. Mimo to w podręczniku znaleźć można kilkanaście rozproszonych obserwacji na temat właściwości linearnych niektórych jednostek składniowych. Do ważniejszych zaliczyć można obserwację dotyczącą ograniczania przez niektóre spójniki swobody linearnego uporządkowania wprowadzanego przez nie zdania-reszty, por. (*chcesz*), *żebyśmy wyjechali* i **(chcesz), żeby wyjechaliśmy*. Ograniczenie to opisane zostało jako obligatoryjne wymaganie aglutynacyjności, zob.

Z. Saloni, M. Świdziński (1989: 110; 211-212).

⁵ Ten tzw. „atomizm” jest zresztą jednym z podstawowych zarzutów wysuwanych pod adresem składni tradycyjnej, zob. M. Świdziński (1992).

W ostatnich latach problem uporządkowania linearnego składników konstrukcji o różnym stopniu komplikacji coraz częściej staje się przedmiotem badań strukturalistów. Wydaje się, że wyraźny wzrost zainteresowania tą problematyką można tłumaczyć zarówno faktem powstawania licznych i pogłębionych opracowań budowy strukturalnej konstrukcji składniowych, jak i potrzebą nowocześniejszego spojrzenia na problematykę szyku.

Porządek linearny jednostek składniowych został uwzględniony bardziej systematycznie przez M. Świdzińskiego (1992). Zdaniem tego autora analiza na składniki bezpośrednio powinna odwzorowywać porządek linearny, stąd też informacja na temat układu linearnego składników jest włączana bezpośrednio do opisu poszczególnych typów fraz. Podstawowe układy linearne składników zdania elementarnego, złożonego z frazy finitywnej, podmiotowej oraz innych fraz wymaganych, przedstawione zostały w późniejszej pracy tego autora, zob. M. Świdziński (1996: 110-113). W obu wspomnianych pracach autor ten rejestruje układy linearne składników omawianych konstrukcji, nie analizuje natomiast warunkujących je czynników. Warto jednak podkreślić, że na gruncie polskiej składni strukturalnej to właśnie M. Świdziński zapoczątkował systematyczne badania nieciągłych konstrukcji syntaktycznych, zob. M. Świdziński (1992; 1996: 113-116), S. Szpakowicz, M. Świdziński (1992: 63-67).

Przy pomocy metod i narzędzi składni strukturalnej badano głównie gramatyczne ograniczenia szyku składników wewnątrz zdaniowych i niezdaniowych konstrukcji syntaktycznych. Wśród kilkunastu prac poświęconych tej problematyce najważniejsza jest monografia M. Derwojedowej (2000), poświęcona porządkowi linearnemu składników zdania elementarnego. Autorka na podstawie analizy ilościowej korpusu tekstów oraz przeprowadzonych testów udowodniła, że wyraźnym ograniczeniom porządku linearnego podlegają m.in. konstrukcje z negacją, klityki, analityczne formy czasownikowe, a także formy niektórych leksemów. W pracy szczegółowo opisywane są też warunki sprzyjające rozmieszczeniu niektórych całości syntaktycznych (niektórych składników zdania) w sposób nieciągły.

Uwagi szczegółowe na temat uporządkowania linearnego składników konstrukcji różnych typów odnajdujemy także w pracach, w których uporządkowanie linearne nie jest centralnym problemem badawczym. Na przykład obserwacje M. Szupryczyńskiej (1987) dotyczyły szyku składników w grupach z nadrzędnymi formami leksemów KTOŚ oraz COŚ.

M. Wiśniewski (1994: 104, 133-137) ustalał, jakie pozycje linearne zajmują względem innych jednostek składniowych grupy wołączowe, apele i interiekcje, K. Kallasowa (1996) badała uporządkowanie linearne składników konstrukcji z konektorem *niż*. Z kolei A. Moroz (1998) poświęcił uwagę pozycjom linearnym grup syntaktycznych realizujących frazę luźną. Wymienione prace dostarczają danych na temat korelacji między związkami strukturalnymi łączącymi składniki konstrukcji syntaktycznych a ich układem linearnym. Rezultatem tego typu badań są także zestawienia konstrukcji syntaktycznych, których składniki mają szyk zasadniczo ustabilizowany, zob. M. Derwojedowa (1996), M. Świdziński (1997: 74-75). W odniesieniu do porządku linearnego składników grup nominalnych, składnia strukturalna odnotowuje przede wszystkim dwa gramatyczne ograniczenia szyku: 1) konieczność lokowania zaimka względnego na początku frazy niezdaniowej względnej, np. *zdanie, którego szyk (badasz)*, a nie **zdanie, szyk którego (badasz)*, 2) wymóg lokowania członów zależnych po zaimkowym nadrzędniku grupy nominalnej, np. *coś zabawnego*, a nie **zabawnego coś*⁶.

Wydaje się, że dotychczasowe badania prowadzone na gruncie polskiej składni strukturalnej wyraźnie potwierdziły, że dla uporządkowania linearnego składników konstrukcji syntaktycznej istotne są nie tylko, jak to się dość powszechnie sądziło wcześniej, czynniki natury semantycznej i komunikatywnej, ale także czynniki natury gramatycznej. Mimo że między związkami linearnymi a strukturalnymi nie ma pełnej korelacji, roli czynników gramatycznych nie należy pomijać.

⁶ M. Derwojedowa (1996) wspomina także o „swoistości szyku” zdań z przydawką orzekającą, ale nie wyjaśnia, na czym ta „swoistość” polega.

1.4. Szyk w gramatyce generatywno-transformacyjnej

W teorii generatywno-transformacyjnej problematyka szyku nie stanowi co prawda zagadnień kluczowych, jednak uwzględniana jest zarówno w ramach bazowego komponentu tej gramatyki, tj. struktury wyjściowej, jak również w ramach komponentu transformacyjnego.

Reguły przepisywania służące do tworzenia struktury wyjściowej danej konstrukcji zawierają dwojaką informację: o składzie konstrukcji i o kolejności jej składników. W związku z tym zbiór reguł przepisywania powinien zdawać sprawę z tych ograniczeń swobodnego uporządkowania składników konstrukcji, których naruszenie pociąga za sobą nieakceptowalność konstrukcji. Z kolei uporządkowanie składników zadane w strukturze wyjściowej konstrukcji, uznawane zresztą za neutralne, podlegać może zmianom w wyniku działania tzw. transformacji (operacji) szyku. Transformacje szyku nie są tylko zwykłymi permutacjami, gdyż i na nie nakłada się różne ograniczenia, których wykrycie jest podstawowym zadaniem badacza szyku, zob. I. Bobrowski (1995; 1998: 193-201).

Jeśli chodzi o realizację przedstawionych wyżej postulatów teoretycznych, to dotychczas stosunkowo sporo uwagi poświęcono uporządkowaniu składników grup nominalnych. W związku z szykiem składników grup nominalnych pozostaje na przykład dyskusja nad rozszerzeniem podstawowego zbioru reguł przepisywania o sześć tzw. kategorii pośrednich, zob. I. Bobrowski (1988, 1995: 174-183), K. Węgrzynek (1995). Należy jednak podkreślić, że na gruncie gramatyki generatywno-transformacyjnej brak pracy, która w sposób kompleksowy opisywałaby szyk składników grup nominalnych.

Interesujące wydają się propozycje wykorzystania narzędzi oferowanych w ramach modelu generatywno-transformacyjnego do badań stylistycznych. Zdaniem autorów, prześledzenie tzw. historii derywacyjnej danej konstrukcji pozwala na przykład zobiektywizować intuicję szyku „niezwykłego”, czy też doprecyzować takie figury stylistyczne, jak inwersja i hyperbaton, zob. I. Bobrowski (1993), J. Senderska (1997).

1.5. Postulat badawczy

Zdaniem autorki niniejszej pracy obserwacje na temat uporządkowania linearnego poczynione na gruncie składni formalnej przełamują utrwalony w tradycyjnych opisach składniowych stereotyp szyku swobodnego. Poza tym, wyznaczają kierunek nowoczesnych badań nad szykiem polszczyzny, dla których punktem wyjścia powinno być zdanie sprawy ze struktury opisywanych konstrukcji, punktem dojścia zaś — sformułowanie reguł linearyzacji składników tychże konstrukcji. Po drodze zaś trzeba starannie oddzielać zjawiska gramatyczne od semantycznych i pragmatycznych. Taki kierunek badań przyjęty został w niniejszej pracy, zob. p.4.3.

2. Szyk swobodny relewantny

Budując jakikolwiek tekst w języku naturalnym, dokonujemy linearyzacji użytych w nim elementów składowych. Uważa się, że linearyzacja ta odbywa się na podstawie obowiązujących w danym języku reguł, inaczej mówiąc, zasad szyku, zob. A. Weinsberg (1983: 223), oraz EJO (1995: 541).

Błąd! Nie zdefiniowano zakładki.Reguły linearyzacji uznawane są za jednoznaczne, jeśli ściśle wyznaczają miejsca poszczególnych segmentów w ciągu linearnym, a tym samym są podstawą uporządkowania linearnego stałego, tj. szyku stałego. **Błąd! Nie zdefiniowano zakładki.**Za niejednoznaczne uważa się reguły, które nie wyznaczają ściśle miejsca składników. Jeśli te składniki mogą zajmować więcej niż jedną pozycję linearną w kilku tekstowych wystąpieniach tej samej konstrukcji, mamy do czynienia z **Błąd! Nie zdefiniowano zakładki.**szykiem swobodnym⁷.

Zdaniem A. Weinsberga (1983: 223) **Błąd! Nie zdefiniowano zakładki.**szyk stały „pełni wobec danego tekstu (na równi z diakrytami) funkcję konstytutywną”, gdyż zmiana szyku stałego prowadzi do powstania wyrażeń

⁷ A. Weinsberg (1983: 223) regułom jednoznacznym przeciwstawia reguły niejednoznaczne, podczas gdy S. Karolak mówi o opozycji reguły jednoznaczne — reguły wieloznaczne. Autor ten jako przykład języka o regułach tylko jednoznacznych podaje język japoński. Język polski jest z kolei przykładem języka o regułach wieloznacznych, zob. EJO (1995: 541).

nie znaczących lub niepoprawnych. Jako przykład mogą służyć w języku polskim spójniki współrzędne ciągłe, sytuowane zawsze między łączonymi składnikami, np. *zabrał i uciekł*. Przystawienie spójników na inną pozycję liniarną, np. **zabrał uciekł i*, narusza jednoznaczną regułę linearyzacji, zob. K. Kallas (1993: 126),

M. Świdziński (1997: 74).

W wypadku szyku swobodnego przestawienie składników konstrukcji nie pociąga za sobą jej niepoprawności. Może jednak powodować zmianę funkcji komunikatywnej, stylistycznej lub zmianę interpretacji gramatycznej czy semantycznej całej konstrukcji. Taki szyk bywa nazywany **Błąd! Nie zdefiniowano zakładki.swobodnym znaczącym**, zob. A. Weinsberg (1983: 223), który posługuje się tym terminem tylko wtedy, gdy konsekwencją zmiany porządku linearnego są zmiany znaczenia, ewentualnie zmiany struktury komunikatywnej wypowiedzi. Aby uniknąć podobnego zawężenia, będę używać poniżej terminu **Błąd! Nie zdefiniowano zakładki.szyk swobodny** relewantny lub porządek linearny swobodny relewantny na oznaczenie takiego wzajemnego rozmieszczenia składników, którego zmiana nie pociąga za sobą dewiacyjności konstrukcji, lecz powoduje jakąkolwiek inną z wymienionych zmian w interpretacji konstrukcji, zwłaszcza w interpretacji jej struktury⁸.

⁸ W związku z relewantnością szyku pozostają opisywane w literaturze **Błąd! Nie zdefiniowano zakładki.funckje szyku**. Wśród badaczy nie ma pełnej zgodności co do ilości i typów wyróżnianych funkcji szyku. Podstawą ich wyróżniania ma być cel, jakiemu służy określone uporządkowanie linearne. Wychodzi się przy tym z założenia, że szyk jest jednym ze środków wykorzystywanych przede wszystkim do celów stylistycznych i do sygnalizowania komunikatywnej organizacji wypowiedzi, zob. S. Szober (1932; 1933), H. Kurkowska, S. Skorupka (1959), U. Dąmbska-Prokop (1964), D. Wieczorek (1966), A. Wierzbicka (1966), O. B. Sirotinina (1974), P. Adamec (1976: 9-10), A. Weinsberg (1983: 224-229), A. Duszak (1986; 1990), A. Bednarek, M. Grochowski (1993: 43-46), EJO (1995: 540-542). Nie ma natomiast jednomyślności co do zakresu gramatycznej funkcji szyku, a także co do pełnienia przez szyk funkcji emocjonalnej. Zupełnie odmienną klasyfikację funkcji szyku przedstawił W. Admoni

Jeżeli różnice porządku linearnego składników konstrukcji syntaktycznej nie wiążą się z żadnymi zmianami w jej interpretacji, a tym samym nie są relewantne ani syntaktycznie, ani semantycznie, mamy do czynienia z szykiem, który proponuję nazwać **Błąd! Nie zdefiniowano zakładki.** swobodnym nierelevantnym⁹. Bez żadnych konsekwencji gramatycznych, semantycznych, stylistycznych czy komunikatywnych mogą zmieniać swoje pozycje linearne na przykład składniki bezpośrednie niektórych konstrukcji współrzędnych, np. *Uczy angielskiego lub niemieckiego* i *Uczy niemieckiego lub angielskiego*, zob. K. Kallas (1993: 133-134).

2.1. Uwarunkowania gramatyczne

Co prawda, F. Daneš (1959) stwierdził, że w językach słowiańskich szyk nie jest relewantny, „jest tylko elementem towarzyszącym stosunkom syntaktycznym”¹⁰. Dość powszechnie panuje jednak opinia, że także w językach o rozbudowanej fleksji, jak język polski, uporządkowanie linearne składników konstrukcji syntaktycznych jest ważne, choć odgrywa mniejszą rolę niż w językach niefleksyjnych.

(1974), który wyróżnił sześć funkcji szyku: logiczno-gramatyczną, strukturalno-gramatyczną, aktualnego podziału, kompozycyjną, emocjonalną i stylizatorską. Wyróżnione funkcje łączą się bezpośrednio z wymienianymi przez tego autora czynnikami wpływającym na szyk wyrazów.

⁹ A. Weinsberg (1983: 223) szyk swobodny znaczący przeciwstawił szykowi swobodnemu obojętnemu. Warto dodać, że autor ten zauważył także, że w różnych językach naturalnych szyk stały i swobodny występuje w różnym zakresie i że przeważnie któryś z typów szyku jest dominujący, np. w językach niemieckim, francuskim i angielskim przeważa szyk stały, a w języku polskim — swobodny znaczący, tzn. nie jest on dowolny. Teza o tym, że szyk w języku polskim jest swobodny, lecz nie można go nazwać dowolnym, była wielokrotnie powtarzana w starszych i nowszych pracach dotyczących szyku, zob. m.in. K. Nitsch (1901), J. Łoś (1914), S. Szober (1953), Z. Klemensiewicz (1953), S. Jodłowski (1957), H. Misz (1966), D. Buttler (1986), M. Derwojedowa (1996; 2000), M. Świdziński (1997).

¹⁰ Opinię F. Daneša cytuję za B. Krucką (1982: 111).

Oczywiste jest to, że warunkiem utworzenia spójnej konstrukcji składniowej jest nie tylko przestrzeganie zachodzących między ich składnikami związków składniowych i semantycznych, ale także odpowiednie uporządkowanie linearne składników. H. Misz (1967: 33) stwierdził: „Syntaktemy związane zależnością bezpośrednią są dwojako zdeterminowane: 1. co do szyku, 2. co do ich jakości klasowej, kategoryalnej i słownikowej”. Podobnie wypowiadali się też inni badacze. M. Świdziński (1997: 71-72) uporządkowanie linearne postawił na równi z dwoma innymi oddziaływaniami zachodzącymi między składnikami konstrukcji składniowej, tzn. wymaganiem składniowym i uzgodnieniem. Z kolei inni autorzy, np. P. Adamec (1976), A. Wierzbicka (1963), B. Krucka (1982), podkreślali, że od umiejscowienia danego wyrażenia może zależeć ustalanie związków strukturalnych, które łączą je z innymi składnikami konstrukcji.

2.1.1. Wpływ na strukturyzację

Korelację między uporządkowaniem linearnym a strukturyzacją konstrukcji zilustruję przykładami odnoszącymi się do grup nominalnych¹¹.

Założmy, że postawiono przed nami zadanie utworzenia z następujących form wyrazowych *podróżnych*, *uwagę*, *zwracamy*, *pilnowanie*, *na*, *bagażu* akceptowalnych konstrukcji syntaktycznych. Będą nimi m.in. ciągi (1) i (1a).

(1) *Zwracamy **uwagę** podróżnych na pilnowanie bagażu.*

(1a) *Zwracamy uwagę na pilnowanie **bagażu** podróżnych.*

Przykład (1) różni się od (1a) pozycją linearną formy *podróżnych*, co decyduje o różnicy w ich strukturze syntaktycznej. W (1) forma *podróżnych* zależy od formy *uwagę*, a w (1a) od formy *bagażu*. Pozycja linearna formy *podróżnych* nie jest więc obojętna dla struktury utworzonych ciągów.

¹¹ Omawiane tu przejawy gramatycznej relewantności szyku P. Adamec (1976: 12-18) nazywa syntaktyczną funkcją szyku.

Powyższy eksperyment językowy pozwolił ujawnić gramatyczną relewantność uporządkowania linearnego składników konstrukcji. Służą temu także inne testy, np. przestawności, por. (2)-(2a), i rozwijania, por. (3)-(3b).

Testowi przestawności poddana została konstrukcja *działania czynników wartościujących w nowomowie* występująca w (2). W jej obrębie przestawiony został na inną pozycję linearną człon *w nowomowie*, zob. (2a).

(2) (Innym przykładem) **działania** czynników wartościujących w nowomowie (bywa szyk wyrazów). (Nowomowa, 14)

(2a) (Innym przykładem) **działania** w nowomowie czynników wartościujących (bywa szyk wyrazów).

Zmiana umiejscowienia *w nowomowie* może wpływać na interpretację strukturalną badanej konstrukcji. W (2) *w nowomowie* możemy interpretować jako zależny syntaktycznie bądź od bezpośrednio poprzedzającej go formy przymiotnikowej *wartościujących*, bądź od formy rzeczownikowej *działania*. W przykładzie (2a) zaś może być uznany tylko za podporządkowany dystrybucyjnie formie *działanie*. Ponieważ o strukturyzacji decyduje w tym kontekście pozycja linearna składnika *w nowomowie*, jego szyk uznamy za swobodny, ale relewantny gramatycznie. W tym wypadku zmiana pozycji linearnej pociąga za sobą zawężenie dopuszczalnych interpretacji struktury danej konstrukcji.

Z kolei przyjrzyjmy się przykładom (3)-(3b).

(3) *Pociągi jechały nad morze.*

(3a) Przepełnione pociągi jechały nad morze.

(3b) Pociągi jechały nad morze przepełnione.

W ciąg składników z (3) wstawiona została forma przymiotnikowa *przepełnione*, np. tak, jak w (3a) lub (3b). Zależnie od swojej pozycji linearnej może być ona uznana za strukturalnie powiązaną albo z formą rzeczownikową *pociągi*, por. (3a), albo z formą czasownikową *jechały*, por. (3b).

W języku polskim korelacja między strukturą konstrukcji syntaktycznych a linearyzacją ich składników nie jest ścisła, w przeciwieństwie do języków

pozycyjnych i częściowo pozycyjnych, za jakie uważa się na przykład język francuski i angielski. W polszczyźnie z określonym typem konstrukcji syntaktycznej nie jest bowiem powiązane ściśle określone uporządkowanie linearne składników, gdyż przeważnie dopuszcza się kilka wariantów ich linearyzacji. Co ciekawe, wielu badaczy szyku sygnalizowało natomiast, że w tekstach pisanych dąży się do „zachowywania zgodności między porządkiem strukturalnym i linearnym”, zob. A. Wierzbicka (1963: 528), a także W. Śliwiński (1992: 303), K. Kallas (1996: 150). Za przejaw tej korelacji uznawana była tzw. konfiguracyjność **Błąd! Nie zdefiniowano zakładki.**konstrukcji syntaktycznych.

Podział konstrukcji syntaktycznych na konfiguracyjne i niekonfiguracyjne zaproponowany został przez A. Wierzbicką (1964: 18)¹². Za konfiguracyjne, np. *słońce ostatnich kresów nieba dochodziło*, autorka ta uznała takie konstrukcje, w których „każda para wyrazów wchodzących w skład tej konstrukcji i powiązanych związkiem podrzędnym albo nie jest rozdzielona w tekście (jej składniki sąsiadują ze sobą), albo jest rozdzielona jedynie wyrazem (grupą wyrazów) podrzędnym w stosunku do któregoś ze składników tej pary; jeśli parę taką rozdziela wyraz, który nie jest — bezpośrednio ani pośrednio — podrzędny w stosunku do któregoś ze składników pary, to konstrukcja ta nie spełnia warunku konfiguracyjności”, np. *bydlęcy pańskiej strój wydała głowy* (A. Morsztyn). Konfiguracyjność danej konstrukcji autorka ta proponuje sprawdzać, przedstawiając jej strukturę przy pomocy grafów, na których związki zależności oznaczane byłyby strzałkami. W układach niekonfiguracyjnych strzałki będą się przecinały¹³.

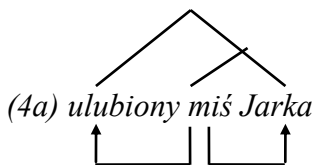
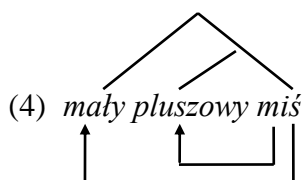
Konstrukcje traktowane przez A. Wierzbicką jako konfiguracyjne to zasadniczo konstrukcje, które nazwać można linearnie ciągłymi, zaś

¹² Pojęcie konfiguracyjności przejęte zostało z pracy S. J. Fitalia (1962). Pojęcie to bliskie jest pojęciu **Błąd! Nie zdefiniowano zakładki.**projekcyjności, należącemu do aparatu badawczego składni zależności, zob. L. N. Jordanska (1963), I. A. Mielczuk (1988).

¹³ Na drzewie składników bezpośrednich będą się przecinały gałęzie.

traktowane jako niekonfiguracyjne — linearnie rozbitymi (rozerwanymi), inaczej **Błąd! Nie zdefiniowano zakładki.nieciągłymi**, zob. np. S. Szpakowicz, M. Świdziński (1992), M. Świdziński (1996: 113-116). Zdaniem tego ostatniego **Błąd! Nie zdefiniowano zakładki.Błąd! Nie zdefiniowano zakładki.konstrukcja nieciągła** to bowiem konstrukcja „przerwana przez inny składnik, który do niej strukturalnie nie należy”¹⁴.

Trzeba jednak pamiętać o tym, że mówienie o „zgodności między porządkiem strukturalnym a linearnym” w odniesieniu do każdej linearnie ciągłej konstrukcji syntaktycznej jest uproszczeniem. O ścisłej korelacji między związkami strukturalnymi a linearnymi w danej konstrukcji można mówić bowiem dopiero wtedy, gdy składniki powiązane związkami akomodacyjnymi i nieakomodacyjnymi sąsiadują ze sobą na linii tekstu, zob. (4)-(4a).

Konstrukcje (4) i (4a) są linearnie ciągłe, o czym świadczy to, że nie przecinają się gałęzie drzew składników bezpośrednich. Jednak tylko w (4a) można mówić o ścisłej korelacji związków strukturalnych i linearnych. W (4) jeden ze składników nie jest umiejscowiony bezpośrednio przy składniku, z którym powiązany jest związkiem akomodacyjnym (strzałki oznaczające związki akomodacyjne „obramowują się”).

¹⁴ Zdaniem M. Świdzińskiego (1996: 113-116), rozbijanie ciągłości linearnej konstrukcji syntaktycznej może przebiegać dwojako, dlatego proponuje mówić o dwóch typach nieciągłości, tj. „wstawce” i „przeplocie”**Błąd! Nie zdefiniowano zakładki.** „Wstawka” polega na wstawieniu w linearny ciąg frazy X jednostki Z nie będącej jej składnikiem bezpośrednim, układ $X' Z X''$, np. X' =skazani Z =jesteśmy X'' =na ukołysanie (s.115). Z kolei o „przeplocie” można mówić, gdy dwie sąsiadujące frazy X i Y „wzajemnie przerywają swoją ciągłość”, układ: $X' Y' X'' Y''$, np. X' =zdawać Y' =by X'' =się Y'' =mogło (s.116).

2.1.2. Kryterium szyku w gramatycznej klasyfikacji leksemów

Jako inny przejaw gramatycznej relewantności szyku, w literaturze przedmiotu traktowane jest to, że szyk jednostki może być kryterium przynależności tej jednostki do klasy gramatycznej leksemów. Na przykład angielskie słowo *fire* po przedimku interpretowane jest jako rzeczownik, po zaimku lub po rzeczowniku zaś jako czasownik, a przed rzeczownikiem jako przymiotnik, zob. W. Doroszewski (1963: 18-23). Analogiczne przykłady odnajdujemy również w języku polskim. Na przykład słowo *mam* po przyimku może być zinterpretowane tylko jako forma wyrazowa rzeczownika, a lokowane po *że* będzie interpretowane jako czasownik, por. (*zwrócił się do mam* i (*twierdzisz,*) *że mam*). Przykłady tego typu nie świadczą jednak o relewantności uporządkowania linearnego, lecz raczej pokazują różnice w dystrybucji jednostek, których wykładnikami są słowa homonimiczne.

Warto zwrócić uwagę na to, że w nowszej literaturze postuluje się uwzględnienie informacji o szyku zarówno w syntaktycznych klasyfikacjach leksemów, jak i w opisach leksykograficznych konkretnych jednostek lub ich zbiorów.

Na przykład M. Grochowski (1997: 12-14) przy pomocy kryterium szyku wyodrębnił dwie podklasy leksemów nieodmiennych: mające w wypowiedzeniu pozycję linearną zmienną, tj. partykuły i przysłówki, i mające w wypowiedzeniu pozycję linearną ustabilizowaną, tj. operatory trybu, modyfikatory deklaratywności, operatory adnumeratywne, operatory adsubstantywne. Warto podkreślić jest także fakt, że autor ten informację o indywidualnych właściwościach linearnych wielu leksemów nieodmiennych odnotowuje w artykułach hasłowych przygotowywanego „*Słownika polskich wyrażen funkcyjnych*”, zob. M. Grochowski (1997: 49-110).

2.2. Uwarunkowania znaczeniowe

Inne intuicyjnie uchwytnie konsekwencje, które pociąga za sobą przestawienie członów konstrukcji składniowej, są znacznie trudniejsze do analizy, gdyż dotyczą zjawisk o charakterze semantycznym lub semantyczno-składniowym.

Na początku wspomnę o uwarunkowaniach najczęściej wspominanych w literaturze, np. D. Buttler (1986: 395), W. Śliwiński (1984a) i J. Sankowska (1962). Chodzi o tzw. „znameniotwórczą funkcję” szyku przymiotników w grupach rzeczownikowo-przymiotnikowych typu *włoski strajk* i *strajk włoski*. Różnica znaczenia cytowanych konstrukcji jest konsekwencją różnego usytuowania przymiotnika względem rzeczownika¹⁵. Do przykładów tych można dodać wiele innych, por. *karny rzut* i *rzut karny*, *kulturalny attaché* i *attaché kulturalny*, *angielski ogród* i *ogród angielski*, *właściwy ciężar* i *ciężar właściwy*, *letni czas* i *czas letni*, *zwyczajny profesor* i *profesor zwyczajny*, *odwetowe akcje dywersyjne* i *dywersyjne akcje odwetowe*, *ulica Warszawska* i *warszawska ulica*. Każdy z członów zestawionych par mógłby uzyskać odpowiednio różne interpretacje semantyczne.

Uporządkowanie linearne składników konstrukcji pozostaje w związku z tym, co w literaturze nazywa się „jednoznacznością” lub „niejednoznacznością” konstrukcji, np. (5), zob. A. Wierzbicka, P. Wierzbicki (1970: 125), Z. Saloni (1971: 80-89).

(5) *Ojciec starego wysłużonego konia stara się jakoś pozbyć.* (Błędy, 86)

Człon *starego wysłużonego konia* można połączyć związkiem składniowym zarówno z formą *ojciec*, jak i z formą *pozbyć*. Jednak związek z formą *ojciec* trudno zaakceptować ze względów leksykalno-semantycznych. Z tego powodu człon *starego wysłużonego konia* powinien być tak usytuowany linearnie, by jego szyk wskazywał na związek semantyczno-składniowy z formą *pozbyć*, najlepiej bezpośrednio po niej, zob. (5a).

(5a) *Ojciec stara się jakoś **pozbyć** starego wysłużonego konia.*

Szyk taki, jak w (5) sprawia, że dopuszczalne są obie interpretacje, czego konsekwencją jest niejednoznaczność całej konstrukcji. Zjawisko, które ilustruje przykład (5) w literaturze rosyjskiej określane jest jako **Błąd! Nie zdefiniowano zakładki.** ложный стык („fałszywy styk”), zob. I. A. Mielczuk

¹⁵ *Włoskim strajkiem* z reguły nazywa się strajk mający miejsce we Włoszech, zaś *strajkiem włoskim* nazywa się specjalną odmianę strajku, mianowicie strajk okupacyjny.

(1974: 276), E. Korolew (1967: 89). Określenie to oznacza taki ciąg składników, w którym na linii tekstu sąsiadują ze sobą bezpośrednio składniki nie pozostające w związku zależności, między którymi czysto formalnie taki związek jest możliwy. „Fałszywych styków” można uniknąć właśnie przy pomocy zmiany uporządkowania linearnego.

Nie można pominąć faktu, że w literaturze dość powszechnie wyrażana jest opinia, że uporządkowanie linearne składników grup nominalnych bardzo mocno skorelowane jest z ich znaczeniem. Jak do tej pory, najpełniejszej analizy wzajemnych relacji między związkami semantycznymi a uporządkowaniem linearnym składników grup nominalnych dokonała w ramach teorii struktur predykatowo-argumentowych Z. Topolińska (1974: 235-244; 1984: 310-386). Jej zdaniem strukturę semantyczną grupy imiennej, którą zapisuje symbolicznie jako RQx , tworzą trzy typy składników:

a) charakteryzujące referencję grupy, oznaczane symbolem R, b) przynoszące informacje na temat charakterystyki ilościowej, oznaczane symbolem Q, oraz c) wnoszące treści prymarnie predykatywne, do których odnosi się charakterystyka referencyjno-ilościowa, oznaczane x. Treści predykatywne mogą być włączane do struktury grupy imiennej jako atrybuty restryktywne lub apozytywne.

Składnikom struktury semantycznej przyporządkowane są odpowiednie składniki struktury syntaktycznej, zapisywanej symbolicznie jako $K(U)$, gdzie K oznacza konstytutywny składnik grupy, a U jego określniki, będące fakulatywnymi uzupełnieniami składnika konstytutywnego, który wraz z uzgodnionymi z nim uzupełnieniami tworzy tzw. **Błąd! Nie zdefiniowano zakładki.** podstawowy ciąg imienny. Najogólniej rzecz ujmując, odpowiedniości między strukturą semantyczną a jej powierzchniową realizacją polegają na tym, że podstawowy ciąg imienny tworzą następujące po sobie na linii tekstu wykładniki referencji, wykładniki oceny ilościowej oraz atrybuty restryktywne, które z kolei poprzedzają składnik konstytutywny grupy imiennej, zob. Z. Topolińska (1984: 367-386).

Trzeba podkreślić, że Z. Topolińska jest pierwszym spośród polskich badaczy szyku składników konstrukcji syntaktycznych, który nie ogranicza się

do sformułowania luźnych obserwacji na temat semantycznych uwarunkowań szyku składników grup nominalnych, lecz w sposób spójny pod względem metodologicznym pokazuje regularne odpowiedniości między elementami semantycznej struktury grupy nominalnej a linearnie uporządkowanym ciągiem elementów struktury syntaktycznej¹⁶.

2.3. Szyk neutralny i nacechowany

Autorzy reprezentujący różne orientacje metodologiczne są zgodni co do tego, że akceptowalne warianty uporządkowania linearnego składników danej konstrukcji można oceniać jako **Błąd! Nie zdefiniowano zakładki.**neutralne lub nacechowane¹⁷. Brak jednak ścisłej definicji tych terminów, prawdopodobnie dlatego, że kwalifikowanie danego układu linearnego jako nacechowanego lub neutralnego zasadniczo odbywa się poprzez odwołanie się do intuicji użytkowników języka¹⁸.

Najbardziej obrazowo różnicę między szykiem neutralnym a nacechowanym można by przedstawić przywołując sformułowane przez W. Doroszewskiego (1950: 44) porównanie języka do szyby, przez którą obserwujemy świat. Jeśli uporządkowanie linearne składników danej konstrukcji jest taką szybą, której się nie zauważa, jest „przezroczyste”, to znaczy, że konstrukcja ta ma szyk

¹⁶ Wyniki badań Topolińskiej nie będą bezpośrednio wykorzystywane, gdyż w niniejszej pracy przyjmuje się inne założenia metodologiczne. Topolińska grupie nominalnej najpierw przypisuje reprezentację semantyczną, później zaś formalną. Autorka niniejszej pracy przyjmuje natomiast, że opis semantyczny powinien nastąpić w drugiej kolejności, po opisie gramatycznym.

¹⁷ Szyk neutralny bywa także nazywany *naturalnym*, *normalnym* lub *prostym*. Układy linearne oceniane jako inne niż naturalne nazywa się *inwersyjnymi* lub *przestawnymi*, przy czym tylko niektóre spośród nich bywają oceniane jako nacechowane, zob. A. Wierzbicka (1964: 14), I. Bobrowski (1993: 130-131).

¹⁸ Trzeba pamiętać o tym, że składniki danej konstrukcji składniowej mogą mieć więcej niż jeden wariant zarówno neutralnego, jak i nacechowanego uporządkowania linearnego.

neutralny. Jeżeli natomiast to szyba przyciąga naszą uwagę i nie pozwala na swobodny ogląd świata, to znaczy, że konstrukcja jest „nieprzezroczysta”, a więc układ linearny danej konstrukcji jest nacechowany.

W literaturze zwraca się uwagę na różnicę w tekstowej frekwencji konstrukcji o szyku neutralnym lub nacechowanym. Z badań przeprowadzonych na przykład przez W. Śliwińskiego (1984a) wynika, że konstrukcje, które autor ten ocenił jako neutralne, mają w tekstach większą frekwencję niż konstrukcje o szyku nacechowanym. W związku z różnicą frekwencji, szyk neutralny bywa utożsamiany z **Błąd! Nie zdefiniowano zakładki.**szykiem typowym.

Różni autorzy obserwują też, że użycie konstrukcji, której układ linearny oceniany jest jako nacechowany, wymaga takiego umotywowania, które nie jest konieczne w odniesieniu do konstrukcji o szyku neutralnym. Zdaniem A. Wierzbickiej (1964: 14-15) szyk neutralny „możliwy jest we wszystkich otoczeniach składniowych”, zaś występowanie szyku nacechowanego „warunkuje określony typ kontekstu”. Według innych autorów, zob. W. Śliwiński (1984a), D. Wiczorek (1966: 385), P. Adamec (1976: 10-11), chodzi tu raczej o to, że szyk nacechowany motywowany jest komunikatywnie lub stylistycznie.

W istocie, wydaje się, że to właśnie konieczność dodatkowego motywowania danego układu linearnego składników konstrukcji syntaktycznej jest cechą różniącą konstrukcje o szyku neutralnym od tych o szyku nacechowanym. Kwestia motywowania układów linearnych wiązałaby się więc z funkcją, jaką w tekstach pełni określone uporządkowanie linearne. Można bowiem zauważyć, że dodatkowej motywacji nie wymagają takie układy linearne, w których rola szyku sprowadza się wyłącznie do współtworzenia spójnych konstrukcji składniowych. Przypuszczalnie takie właśnie układy linearne byłyby przez użytkowników języka oceniane jako neutralne. Z kolei w konstrukcjach ocenianych jako nacechowane szyk przeważnie będzie pełnił także inne funkcje. To one mogą być podstawą do określania typów nacechowania szyku.

Wydaje się, że można mówić o co najmniej dwóch typach nacechowania, tj. stylistycznym i komunikatywnym. Szyk nacechowany stylistycznie jest jednym ze środków językowych, które wykorzystywane są w poszczególnych stylach funkcjonalnych. Warto nadmienić, że do celów stylistycznych szczególnie często wykorzystuje się **Błąd! Nie zdefiniowano zakładki.** nieciągle układy linearne¹⁹. Jak wynika z badań stylistycznych, dla osiągnięcia zamierzonych celów artystycznych szczególnie często posługiwano się nimi w baroku, a także w renesansowym stylu retorycznym, zob. A. Wierzbicka (1964; 1966). Natomiast współcześnie można zaobserwować, że nieciągle układy linearne stosowane są często w tekstach reklamowych. O nacechowaniu komunikatywnym szyku mówi się wówczas, gdy służy np. do wyodrębnienia wyrażenia pełniącego określoną funkcję w tzw. komunikatywnej organizacji wypowiedzi, zob. I. A. Mielczuk (1974: 65).

W niniejszej pracy autorka koncentruje się głównie na przedstawieniu zbioru neutralnych układów linearnych składników NG. Na podstawie intuicji oceniać się je będzie jako neutralne albo odbiegające od neutralnych, czyli nacechowane, natomiast ustalenie motywacji nacechowanych układów linearnych nie jest zadaniem tej pracy. Pewnych wskazówek dostarczą w tym względzie badania frekwencyjne przedstawione w literaturze, zob. W. Śliwiński (1984a), zgromadzony materiał oraz wyniki przeprowadzonych ankiet.

3. Szyk a komunikatywna organizacja wypowiedzi

Wśród badaczy dość powszechnie panuje przekonanie, że uporządkowanie linearne składników konstrukcji syntaktycznych wiązać należy ze zjawiskami określanymi jako **Błąd! Nie zdefiniowano zakładki.** komunikatywna organizacja wypowiedzi. Jasne jest jednak, że nie ma pełnej korelacji między szykiem konstrukcji a komunikatywną organizacją wypowiedzi.

¹⁹ Środek ten określa się jako *hyperbaton* lub *przekładnia* (*przestawnia*), zob. Słownik terminów literackich (1989: 202-203), I. Bobrowski (1993).

Badania uwzględniające zależności między uporządkowaniem linearnym składników konstrukcji syntaktycznych a komunikatywną organizacją wypowiedzi prowadzone były z różnych stanowisk metodologicznych i posługują się różnymi aparatami pojęciowymi²⁰. Dla potrzeb tej pracy najbardziej przydatna wydaje się koncepcja I. A. Mielczuka (1974), gdyż 1) pozostaje w ścisłym związku z opisem strukturalno-składniowym, 2) skutkiem tego przynosi propozycję opisu wewnątrznie spójną i dającą się dobrze wykorzystać w badaniach składniowych o nachyleniu strukturalnym. Autorka wykorzystuje oprócz tego prace pozostające pod wpływem tego autora lub posługujące się podobnymi metodami, m.in. E. Korolewa (1967), K. Kallas (1980: 118-137).

3.1. Ujęcie I. A. Mielczuka

Zdaniem I. A. Mielczuka (1974: 65-69) komunikatywna organizacja konkretnych tekstów wiąże się ściśle z tzw. коммуникативной организацией смысла — КОС, tj komunikatywną organizacją sensu (KOS), która obejmuje co najmniej cztery różne zjawiska: podział sensu na temat i remat, kolejność rozwijania treści, czyli oddzielanie informacji znanej od nowej, wydzielenie ważniejszych i mniej ważnych psychologicznie porcji sensu oraz emfazy. Wszystkie typy informacji zawarte w KOS zachowywane są na poszczególnych etapach modelu Sens \Leftrightarrow Tekst, gdzie KOS ujawnia się za pośrednictwem morfemów, leksemów, intonacji i, co dla nas jest najbardziej interesujące, linearnego uporządkowania składników konstrukcji.

I. A. Mielczuk wyjaśnia, że gdy mówi o podziale na temat i remat, ma na myśli tę sferę problemu, którą nazywa się w literaturze „aktualnym podziałem” lub „funkcjonalną perspektywą zdania”. Wydzielenie części sensu (następnie tekstu) interpretowanej jako temat polega, zdaniem tego autora, na wydzieleniu

²⁰ Bogata literatura dotyczy zarówno strony teoretycznej zagadnienia, zob. np. A. Bogusławski (1977), jak i szczegółowej analizy struktur komunikatywnych konkretnych języków, zob. np. R. Huszcza (1980; 1981; 1991). Z punktu widzenia tematu niniejszej rozprawy na uwagę zasługują prace P. Adamca (1976), I. Kowtunowej (1967; 1974; 1976), H. Misza (1966), B. Kruckiej (1982), A. Duszak (1986; 1990), i in.

„logicznego subiekty”, tj. „tego, o czym się mówi”, zaś wydzielenie rematu odpowiada wydzieleniu „logicznego predykatu”, tj. „tego, co się mówi”. Drugi z wyodrębnionych przez I. A. Mielczuka komponentów KOS, tzn. podział przekazywanego sensu na informację „starą” i „nową”, może pokrywać się z podziałem na temat i remat. Tematem częściej bywa informacja „stara”, czyli znana z poprzedzającego kontekstu, a rematem informacja „nowa”. Nierzadkie są sytuacje, gdy temat wnosi informację nową, np. *небольшой городок* w (6).

(6) *На горизонте сверкали снежные вершины горного хребта.*

Небольшой городок раскинулся у самого его подножия.

Segment wypowiedzenia, przy pomocy którego sygnalizowany jest jakiś komponent KOS, jest specjalnie wyróżniany (podkreślany), w tekstach pisanych przeważnie za pośrednictwem uporządkowania linearnego²¹. I. A. Mielczuk (1974: 276, 283-285) wyodrębnia **Błąd! Nie zdefiniowano zakładki.** dwa typy wyróżniania: диффузное (dyfuzyjne), gdy wyodrębniana jest cała konstrukcja syntaktyczna i концентрированное (koncentryczne), gdy logicznie podkreślany jest tylko jakiś segment tej konstrukcji.

Zwróćmy uwagę na to, że relacja między KOS a uporządkowaniem linearnym jest dwukierunkowa. Z jednej strony uporządkowanie linearne jest podstawowym środkiem sygnalizowania KOS. Z drugiej strony, aby uporządkować linearnie składniki danej konstrukcji syntaktycznej, trzeba wziąć pod uwagę to, czy przy pomocy tej konstrukcji sygnalizowany jest któryś ze składników KOS. Wpływ KOS na uporządkowanie linearne składników danej konstrukcji syntaktycznej I. A. Mielczuk nazywa działaniem mechanizmu *S*. Należy podkreślić, że w prezentowanej tu teorii szyku linearyzacja konstrukcji syntaktycznej jest procesem rozpoczynającym się od uporządkowania konstrukcji syntaktycznej bez uwzględniania jej kontekstu²². Uporządkowanie linearne będące wynikiem tego etapu linearyzacji może się zmienić w wyniku

²¹ Stosowane są także inne środki, np. graficzne (różne kroje czcionek) lub leksykalne (partykuły tzw. „podkreślające”).

²² Uporządkowanie linearne składników konstrukcji bez uwzględniania jej kontekstu

I. A. Mielczuk nazywa *neutralnym* lub *naturalnym*, a W. Sannikow (1963) — *gramatycznym*.

działania wspomnianego wyżej mechanizmu *S*, który odnosi się do konstrukcji składniowych lokowanych w kontekście.

Najważniejsze dla autorki pytanie brzmi: jak na uporządkowanie linearne składników grupy nominalnej wpływa, po pierwsze, jej udział w tzw. aktualnym podziale wypowiedzenia na temat i remat, po drugie, jej związek znaczeniowy z poprzedzającym kontekstem. Nie bierze się tu natomiast pod uwagę działania pozostałych wymienionych przez I. A. Mielczuka składników komunikatywnej organizacji wypowiedzi, gdyż brak odpowiednich narzędzi, które pozwoliłyby jednoznacznie wskazać zakres ich działania.

3.2. Rola struktury tematyczno-rematycznej

Błąd! Nie zdefiniowano zakładki. Na ogół sądzi się, że doniosłość czynników komunikatywnych w odniesieniu do uporządkowania linearnego grup nominalnych jest mniejsza niż w odniesieniu do uporządkowania linearnego członów zdania. Zresztą, opinie na ten temat nie są zbieżne. Według W. Śliwińskiego (1982: 154) czynniki natury komunikatywnej nie decydują o linearyzacji składników grup nominalnych, grupa nominalna bowiem nie podlega rozczłonkowaniu na temat i remat, lecz jako całość wchodzi w skład tematu albo rematu. Niektórzy autorzy formułują hipotezę, że w obrębie grupy nominalnej aktualne rozczłonkowanie nie jest naczelną zasadą organizującą szyk, a jeśli w ogóle dochodzi do głosu, to działa z mniejszą siłą niż w odniesieniu do członów zdania, zob. I. Kowtunowa (1976: 12-13), która widzi wpływ czynników komunikatywnych na linearyzację składników grup nominalnych w porządkowaniu ich na linii tekstu w sposób nieciągły. Rozmieszczenie komponentów wewnątrz grup syntaktycznych według tej autorki zależy głównie od typu grupy syntaktycznej i charakteru relacji między jej komponentami.

W związku z różnymi opiniami na temat zależności między szykiem składników grupy nominalnej i podziałem wypowiedzenia na temat i remat trzeba przypomnieć, że I. A. Mielczuk rozróżnia dwa typy podkreślania segmentów wypowiedzenia, tj. dyfuzyjne i koncentryczne. Zdaniem tego autora na uporządkowanie linearne składników grupy nominalnej może mieć wpływ

tylko drugi z wymienianych typów. To, że grupa nominalna w całości jest interpretowana jako temat lub remat, wpływa tylko na szyk całej grupy nominalnej względem innych elementów konstrukcji, której grupa ta jest składnikiem, tj. na tzw. zewnętrzny szyk tej grupy. Natomiast na szyk składników wewnątrz grupy nominalnej wpływać może logiczne wyodrębnianie jakiegoś jej składnika jako rematu danego wypowiedzenia.

I. A. Mielczuk przewiduje dwie możliwości linearyzacji składników grupy zawierającej segment interpretowany jako remat wypowiedzenia. Po pierwsze, ten segment grupy, który jest wyodrębniany logicznie jako remat wypowiedzenia, lokuje się w grupie nominalnej w pozycji finalnej, jako ostatni składnik w prawostronnej sekwencji składników grupy, a cała konstrukcja zawierająca segment interpretowany jako remat lokowana jest w finalnej pozycji linearnej całego wypowiedzenia. Po drugie, grupa zawierająca segment logicznie wyodrębniany, na linii tekstu jest porządkowana w sposób nieciągły, innymi słowy, jest linearnie rozbita. Segment interpretowany jako remat lokowany jest w wypowiedzeniu w pozycji finalnej, natomiast „reszta” grupy pozostała po oddzieleniu rematu, lokowana jest w wypowiedzeniu z lewej strony składnika interpretowanego jako jego centrum. Takie uporządkowanie linearne zazwyczaj oceniane jest jako nacechowane.

3.3. Rola kontekstu

W literaturze dość mocno zakorzeniony jest pogląd, że kontekst jest jednym z czynników wpływających na szyk członów zdania, zob. S. Jodłowski (1957), H. Misz (1966), A. Duszak (1986)²³. Rzadziej natomiast zauważa się wpływ kontekstu na szyk w obrębie grup syntaktycznych. W polskiej literaturze K. Kallas (1980: 119-122) analizowała wpływ kontekstu na kolejność członów grup apozycyjnych, a w literaturze rosyjskiej E. Korolew (1967) badał ten czynnik w grupach nominalnych konstituowanych przez rzeczowniki odczasownikowe.

²³ Pogląd o wpływie kontekstu na szyk wyrazów sformułowali także badacze czescy, zob.

F. Daneš (1974), F. Daneš, P. Sgall (1978).

Człon grupy apozycyjnej semantycznie związany z poprzedzającym kontekstem K. Kallas (1980) określiła terminem **Błąd! Nie zdefiniowano zakładki.** datum, a człon nie związany z kontekstem terminem novum. Autorka zaobserwowała prawidłowość polegającą na tym, że człon związany z kontekstem w grupie apozycyjnej lokowany jest przed członem nie powiązany z kontekstem. Dotyczy to np. formy *studzy* w (7), stanowiącej semantyczny odpowiednik formy *niewolnicy*, por. (7) i (7a).

(7) *...ten koszmarny dyrygent podniósł paleczkę. Wszyscy jego niewolnicy, jego studzy — muzycy pochyłili poddańczo głupie głowy nad instrumentami. (Kallas, 121)*

(7a) *...ten koszmarny dyrygent podniósł paleczkę. Wszyscy jego niewolnicy, muzycy — jego studzy pochyłili poddańczo głupie głowy nad instrumentami.*

Uporządkowanie takie, jak w (7) jest wyraźnie lepsze niż w (7a).

Analogiczną prawidłowość w języku rosyjskim zauważył E. Korolew (1967). Autor ten zaś obserwował, że komponent grupy nominalnej związany z kontekstem przejawia tendencję do przemieszczania się na pozycje linearne poprzedzające pozycje linearne zajmowane przez komponenty nie powiązane z kontekstem. Uważa on przy tym, że wyznacznikami powiązania z kontekstem są określone leksemy i ich połączenia, **Błąd! Nie zdefiniowano zakładki.**тзв. слова-указатели контекста. Do swojego artykułu E. Korolew dołącza spis 21 takich jednostek. W języku polskim odpowiadają im takie leksemy jak TEN, TAMTEN, TAKI, ANALOGICZNY, DANY, ZNANY, WSPOMNIANY, PODOBNY, OSTATNI, OTRZYMANY, POWIEDZIANY itp. W oparciu o badania E. Korolewa, I. A. Mielczuk (1974: 276) sformułował ogólną zasadę, w myśl której grupa znaczeniowo powiązana z poprzedzającym kontekstem, tzn. będąca nośnikiem treści znanej, przejawia tendencję do plasowania się w ciągu linearnym w pozycji lewostronnie najbardziej skrajnej.

Zjawisko nawiązywania do „spraw i przedmiotów już w tekście wspomnianych i w związku z tym poprzez tekst znanych odbiorcy” nazywane jest także **Błąd! Nie zdefiniowano zakładki.**anaforą, zob. Z. Topolińska

(1984: 327), według której ten segment tekstu będący nośnikiem treści znanych, czyli tzw. grupa anaforyzująca, jest umieszczany po segmencie, w którym ta treść jest wyrażana, czyli po tzw. grupie anaforyzowanej. Autorka ta wyróżnia **Błąd! Nie zdefiniowano zakładki**. dwa podstawowe sposoby anaforyzacji: pronominalizację, czyli użycie odpowiednich form tzw. zaimków ON, ONA, ONO, rzadziej TEN, TAKI, oraz użycie **Błąd! Nie zdefiniowano zakładki**. grup koreferencyjnych, czyli innych grup syntaktycznych o tej samej referencji.

Z punktu widzenia tej pracy istotna jest uwaga Z. Topolińskiej na temat pozycji linearnej przymiotników typu TEN i ÓW, lokowanych w tzw. grupach anaforyzujących będących pełnymi replikami grup anaforyzowanych, **Błąd! Nie zdefiniowano zakładki**. czyli w tzw. grupach powtórzonych, zob. (8).

(8) *Twoją książkę przeczytałam w piątek. Moim zdaniem książkę tę musisz wydać.*

W (8) anaforyzującą grupą powtórzoną jest *książkę tę*. Umieszczona w niej forma przymiotnikowa *tę* musi być ulokowana postpozycyjnie wobec centrum grupy. Postpozycja jest warunkowana właśnie funkcją anaforyzującą tejże grupy rzeczownikowej. W związku z tym, postpozycja form niektórych leksemów przymiotnikowych, np. TEN, ÓW, jest sygnałem anaforycznego użycia danej grupy nominalnej, zob. Z. Topolińska (1984: 328), zob. s. 114.

Z. Topolińska, podobnie jak E. Korolew (1967), zasugerowała istnienie **Błąd! Nie zdefiniowano zakładki**. tzw. „segmentalnych wykładników anafory”, czyli wyrażen informujących odbiorcę o nawiązywaniu do poprzedzającego kontekstu, np. takich, jak *powyższy, wymieniony, cytowany, o którym była mowa*, itp.

3.4. Wniosek

W świetle wyżej przedstawionych opinii prezentowanych w literaturze wydaje się uzasadnione przyjęcie tezy o wpływie na uporządkowanie linearne składników grupy nominalnej zarówno jej udziału w tzw. aktualnym podziale na temat i remat wypowiedzenia, w którym jest ulokowana, jak i związku

znaczeniowego z poprzedzającym kontekstem. Autorka stoi jednak na stanowisku, że są to czynniki, które nie determinują typowych układów linearnych, lecz wpływają na ich modyfikację.

4. Ogólne zasady opisu

Autorka niniejszej pracy, przystępując do badań, zdawała sobie sprawę z faktu, że preferowane przez nią w badaniach metody składni strukturalnej nie są wystarczające do zrealizowania podjętego celu, gdyż jak wiadomo, uporządkowanie linearne składników konstrukcji składniowych zależy od wielu czynników natury gramatycznej, semantycznej oraz pragmatycznej, które pozostają w skomplikowanych wzajemnych relacjach. W związku z tym miała do wyboru dwie możliwości: ograniczyć się do gramatycznych uwarunkowań szyku i do znanych sobie, sprawdzonych empirycznie narzędzi i metod składni strukturalnej, lub poszerzyć pole obserwacji, co jednak zmusza do stosowania różnych metod, czyli skazuje na eklektyzm metodologiczny. Pierwsza możliwość ograniczyłaby badania i przypuszczalnie przewidywane wyniki byłyby zbyt ubogie. Dlatego też autorka zdecydowała się oprócz analizy uwarunkowań gramatycznych uwzględnić też w pewnym zakresie obserwacje dotyczące semantycznych i komunikatywnych uwarunkowań uporządkowania linearnego składników grupy nominalnej. Stara się jednak skrupulatnie oddzielać zjawiska gramatyczne od semantycznych i pragmatycznych. W tym celu wykorzystuje aparat polskiej składni strukturalnej oraz narzędzia badania szyku, których dostarcza praca I. A. Mielczuka (1974).

4.1. Wieloetapowość reguł szyku

Błąd! Nie zdefiniowano zakładki.Sformułowane w ramach teorii Sens⇔Tekst przez I. A. Mielczuka (1974: 268-302) zasady wieloetapowości reguł szyku i ich hierarchizacji zasługują na największą uwagę. Na tle wcześniejszej i późniejszej literatury przedmiotu jego nowatorska koncepcja jest niezwykle wartościowa i może być przydatna nie tylko do analizy szyku w języku rosyjskim, w odniesieniu do którego została sformułowana, ale i w innych językach, w tym polskim.

I. A. Mielczuk przyjmuje, że konstrukcje syntaktyczne o różnym stopniu złożoności porządkowane są linearnie przy pomocy różnych mechanizmów i że wraz z narastaniem złożoności konstrukcji syntaktycznej komplikuje się również linearnie uporządkowanie jej składników. Ponieważ I. A. Mielczuk patrzy na porządkowanie linearnie składników konstrukcji syntaktycznych z perspektywy syntezy tekstu, której punktem wyjścia jest sens, a rezultatem tekst, uporządkowanie linearnie traktowane jest przez niego jako proces składający się z kilku etapów. Najpierw porządkowane są linearnie te składniki, które uporządkować najłatwiej, gdyż ich szyk jest zasadniczo stały. Kolejne etapy procesu linearyzacji są coraz trudniejsze do analizy, gdyż wchodzące tu w grę jednostki nie mają ściśle określonych pozycji linearnych. Poszczególne etapy różnią się też między sobą ilością informacji na temat porządkowanych linearnie jednostek, wykorzystywanych do ich wzajemnego rozmieszczenia.

Istotą opisywanego przez I. A. Mielczuka procesu linearyzacji jest to, że rezultat wcześniejszego etapu stanowi punkt wyjścia etapu następnego, a mechanizmy działające na kolejnym etapie zasadniczo nie zmieniają wyniku poprzedniego etapu, tzn. składniki uporządkowane linearnie na pierwszym etapie linearyzacji na kolejnych etapach linearyzacji traktowane są jako linearna całość. Wieloetapowość procesu linearyzacji składników konstrukcji syntaktycznych, której w modelu odpowiada wielostopniowość opisu uporządkowania linearnego, przez I. A. Mielczuka nazywana jest **Błąd! Nie zdefiniowano zakładki. Błąd! Nie zdefiniowano zakładki.** hierarchicznością uporządkowania linearnego.

W odniesieniu do linearyzacji składników frazy²⁴ I. A. Mielczuk proponuje wyodrębnić trzy etapy linearyzacji, co wiąże się z postulowaniem trzech typów związków linearnych, łączących człony nadrzędne z członami zależnymi konstrukcji syntaktycznych o różnym stopniu skomplikowania, a mianowicie

²⁴ Mielczukowskiej frazie w niniejszym opisie odpowiada zasadniczo zdanie proste, czyli konstrukcja zbudowana wokół formy finitywnej czasownika.

związków lokalnych, quasilokalnych i globalnych²⁵. Na podstawie tych związków proces linearyzacji składników frazy podzielony został na trzy etapy: 1) konstruowanie grupy wyjściowej (исходной группы), 2) łączenie grup wyjściowych w grupy wywiedzione (приведённые группы), 3) wzajemne rozmieszczenie grup wywiedzionych.

4.2. Związki lokalne, quasilokalne i globalne

Błąd! Nie zdefiniowano zakładki.Zdaniem I. A. Mielczuka (1974: 271-272), jednostki połączone związkami lokalnymi mają ściśle ustalone pozycje linearne, niezależnie od tego, czy jednostki te jako całości łączą się z innymi jednostkami. Człon zależny połączony ze swym nadrzędnikiem lokalnie ma jednoznacznie ustalony zarówno kierunek rozmieszczenia wobec nadrzędnika, jak też miejsce w ciągu innych członów równocześnie zależnych od tego nadrzędnika. I. A. Mielczuk stwierdza, że aby wzajemnie uporządkować słowoformy *A B*, które łączą związki lokalne, nie potrzebujemy już żadnych dodatkowych informacji. Jako przykład jednostek łączących się lokalnie I. A. Mielczuk podaje połączenia przyimka z rzeczownikiem, np. *κ строкам*, w których przyimek poprzedza wszystkie łączone przezeń rzeczowniki i ich podrzędniki.

Jednostki, które łączą się związkiem quasilokalnym, mają ustalony tylko kierunek wzajemnego rozmieszczenia. Aby je ostatecznie rozlokować względem siebie konieczne jest uwzględnienie dodatkowych informacji. Jeżeli człon zależny danej konstrukcji syntaktycznej łączy się z członem nadrzędnym związkiem quasilokalnym, to wiadomo, że będzie on rozmieszczony albo prawostronnie, albo lewostronnie w ciągu członów zależnych. Natomiast jego pozycja linearna w ramach tego ciągu członów zależnych nie jest ustalona.

I. A. Mielczuk istotę związku quasilokalnego wyjaśnia przy pomocy następującego przykładu. Jeżeli od rzeczownika zależne są równocześnie dwie grupy: rzeczownikowa w dopełniaczu i przyimkowa, to obie muszą być

²⁵ Wymienionym związkom w koncepcji I. A. Mielczuka odpowiadają wyróżnione z punktu widzenia szyku trzy typu *поверхностно-синтаксических связи* (ПСО), tj. ПСО „локальное”, ПСО „квазилокальное”, ПСО „глобальное”.

umieszczane z prawej strony swego rzeczownikowego nadrzędnika. Natomiast między sobą grupy te mogą być porządkowane różnie. Gdy od jednego rzeczownika równocześnie zależnych jest więcej grup, ich wzajemne uporządkowanie bardziej komplikuje się. W związku z tym I. A. Mielczuk postuluje, by ustalanie pozycji linearnych takich członów zależnych odbywało się według specjalnych reguł, pozwalających na sytuowanie ich względem siebie. Sformułowanie takich reguł wymaga ustalenia czynników wpływających na uporządkowanie linearne składników konstrukcji syntaktycznych oraz ich zhierarchizowania ze względu na siłę działania.

Związek globalny łączy dwie jednostki wtedy, gdy nie jest ustalony nawet kierunek pozycji członu zależnego wobec nadrzędnika. I. A. Mielczuk pisze, że linearne rozmieszczenie słowoform lub grup syntaktycznych połączonych takim związkiem w bardzo skomplikowany sposób zależy m.in. od obecności lub braku i charakteru innych komponentów danej frazy, od przyjętego dla innych grup syntaktycznych rozmieszczenia, od podziału zdania na temat i reumat itp. Jest więc rezultatem działania szeregu bardzo różnych i wzajemnie na siebie oddziałujących czynników. Zdaniem I. A. Mielczuka związek globalny łączy np. orzeczenie i okolicznik lub orzeczenie i podmiot²⁶.

Można zauważyć, że poszczególne typy połączeń wyróżnianych w teorii szyku I. A. Mielczuka pozostają w związku z tradycyjnym podziałem szyku na stały (ustabilizowany) i swobodny (zmienny), podziałem wywodzącym się z dopatrywania się istnienia jednoznacznych i niejednoznacznych reguł szyku, zob. p. 2. Jednostki łączące się lokalnie mogłyby być uznane za mające szyk ustabilizowany, natomiast te, które łączą się związkami typu quasilokalnego lub globalnego, za mające szyk swobodny, przy czym połączenia typu globalnego byłyby swobodniejsze niż połączenia typu quasilokalnego.

²⁶ I. A. Mielczuk podkreśla, że nie zawsze można jednoznacznie określić, jaki typ związku łączy analizowane jednostki. Oprócz trzech zasadniczych istnieją bowiem związki przejściowe, co zdaniem tego autora nie przekreśla podstawowego podziału.

4.3. Przyjęty kierunek badań

Lektura pracy I. A. Mielczuka oraz prac powstałych na gruncie składni formalnej prowadzi do wniosku, że jednostkami, których uporządkowanie linearne należy badać, nie mogą być poszczególne słowa, jak to tradycyjnie było praktykowane, lecz składniki konstrukcji składniowych. Hierarchiczna budowa jednostek składniowych musi znaleźć odzwierciedlenie w opisie ich uporządkowania linearnego. Konstrukcja niższego poziomu wchodzi bowiem w skład konstrukcji wyższego poziomu jako ciąg linearnie uporządkowany. O szyku słów, a właściwie form wyrazowych, można mówić dopiero na najniższym poziomie hierarchii składniowej, tam, gdzie z form tworzone są proste grupy syntaktyczne.

Przy takich założeniach punktem wyjścia badań uporządkowania linearnego grupy nominalnej musi być zdanie sprawy z jej struktury. W niniejszej pracy służy temu rozdział II, w którym równocześnie precyzyjnie ustala się zakres badanych grup nominalnych.

Od I. A. Mielczuka przejmuję się też tezę o wieloetapowości reguł szyku, mającą swój wyraz w wyróżnionych trzech podstawowych typach związków linearnych: lokalnych, quasilokalnych i globalnych²⁷. Według I. A. Mielczuka w języku rosyjskim człony zależne łączą się ze swym nadrzędnikiem związkami typu lokalnego lub quasilokalnego głównie w konstrukcjach, których nadrzędnikiem nie jest forma czasownikowa, tj. w grupach niezdaniowych. Natomiast w konstrukcjach, których centrum stanowi forma czasownikowa, tj. w grupach zdaniowych, spodziewać się można także połączeń o charakterze globalnym. Autorce wydaje się, że teza ta znajduje potwierdzenie także w odniesieniu do języka polskiego.

²⁷ Terminy *związek lokalny* i *związek quasilokalny*, które przejmuję z pracy I. A. Mielczuka, nie są najlepsze, gdyż wykorzystywane są w innych teoriach lingwistycznych w innym znaczeniu (w GB i HPSG związek lokalny to związek zachodzący między składnikami wewnątrz jednej projekcji maksymalnej). Od nazw ważniejsze jest jednak to, do czego się odnoszą i przy czym pragnę obstawać jako przy wzorcu przyjętej analizy i klasyfikacji.

W związku z powyższym, związki linearne zachodzące między centrum grupy nominalnej (N) a jego podrzędnikami badane były pod kątem ich lokalności lub quasilokalności. Najpierw autorka starała się ustalić, które z członów zależnych łączą się z N lokalnie, a tym samym mają w NG szyk zasadniczo ustabilizowany, a które człony wiążą się z N quasilokalnie, czyli ich uporządkowanie linearne jest mniej stabilne.

Aby w badanych grupach nominalnych ustalić zakres występowania związków lokalnych i quasilokalnych, poszczególne człony zależne poddane zostały testom, przede wszystkim przestawności i wstawności. Badano najpierw, kierunek rozmieszczenia danego członu zależnego względem N, a następnie jego rozmieszczenie względem innych członów zależnych od tego samego N. Opisowi uporządkowania członów zależnych połączonych z N lokalnie poświęcony jest rozdział III, w rozdziale IV natomiast przedstawiono uporządkowanie linearne członów związanych z nim quasilokalnie.

W centrum obserwacji pozostawać będą **Błąd! Nie zdefiniowano zakładki.**układy linearne typowe, zwane inaczej także zasadniczymi. Są to uporządkowania intuicyjnie neutralne i o największej frekwencji w tekstach. Zmiana typowego układu linearnego zwana będzie **Błąd! Nie zdefiniowano zakładki.** modyfikacją, a zmieniony układ linearny — **Błąd! Nie zdefiniowano zakładki.** układem zmodyfikowanym. Modyfikacja układu typowego polega na przestawieniu, inaczej mówiąc przesunięciu lub przemieszczeniu składnika z typowej pozycji linearnej na inną pozycję linearną, mniej typową. Zmodyfikowane układy linearne mogą być oceniane zarówno jako neutralne, jak i nacechowane. Jeśli chodzi o możliwe modyfikacje typowych układów linearnych, autorka zdaje sobie sprawę, że nie wyczerpuje wszystkich możliwości. Skupiła się głównie na takich, które można uznać także za neutralne, a jeśli nie, to są one wystarczająco licznie notowane w materiale.

Na koniec autorka podjęła próbę ujawnienia **Błąd! Nie zdefiniowano zakładki.**czynników, które decydują o uporządkowaniu linearnym w obrębie połączeń o charakterze quasilokalnym oraz mogą zmieniać uporządkowanie linearne członów połączonych lokalnie. Na tym etapie badań wykorzystane

zostały obserwacje zawarte zarówno w pracy I. A. Mielczuka, jak i w pracach innych autorów, którzy szyk składników konstrukcji syntaktycznych badali przy pomocy różnych metod i narzędzi. Na przykład godne uwagi są obserwacje dotyczące szyku składników w dwuczłonowej grupie nominalnej, dotyczące rozmieszczenia różnych przydawek względem nadrzędnego rzeczownika. Autorka wykorzystała także wyniki badań Z. Topolińskiej (1974; 1984), która analizowała semantyczne uwarunkowania szyku składników tzw. podstawowego ciągu imiennego.

Po ustaleniu listy czynników autorka podjęła próbę ustalenia siły ich działania, którą rozumie podobnie jak W. Sannikow (1963) oraz I. A. Mielczuk (1974). Za najsilniejszy uważany jest taki czynnik, który ma decydujący wpływ na uporządkowanie linearne badanego członu. Natomiast czynnik, który tylko może współdecydować o uporządkowaniu linearnym tego członu, jest czynnikiem słabym. Czynniki wpływające na szyk składników NG prezentowane są w rozdziale V.

Rozdział II

Przedmiot opisu i stosowane techniki badawcze

W pracy analizowane będą związki linearne między składnikami nominalnych grup syntaktycznych. Pojęcie **Błąd! Nie zdefiniowano zakładki.** grupa syntaktyczna autorka rozumie zgodnie z ustaleniami Z. Saloniego i M. Świdzińskiego (1998: 237-243). Za grupę syntaktyczną uznaje więc każdy ciąg składników bezpośrednich wyodrębniony na dowolnym etapie oddolnej (redukcyjnej) analizy na składniki bezpośrednie. Poszczególne grupy syntaktyczne są jednostkami składniowymi zdefiniowanymi morfologicznie, ze względu na ich budowę wewnętrzną, tzn. typ nadrzędnika i sposób rozwinięcia. Reprezentujące je ciągi tekstowe mają charakter konkretny, stąd też składniki konkretnej grupy syntaktycznej na linii tekstu następują po sobie w określonym porządku linearnym lub czasowym, który może być ściśle ustalony. Ciągi te nie są jednak traktowane wyłącznie jako napisy, lecz ujmowane są bilateralnie.

1. Niewspółrzędna grupa nominalna

Za **Błąd! Nie zdefiniowano zakładki.** grupę nominalną (dalej NG) będzie uważany taki składnik bezpośredni, którego **Błąd! Nie zdefiniowano zakładki.** reprezentant jest formą leksemu rzeczownikowego (dalej N). Forma ta stanowi tym samym człon konstytutywny grupy nominalnej, czyli jej centrum. Tak zdefiniowana grupa nominalna odpowiada grupie rzeczownikowej Z. Saloniego i M. Świdzińskiego (1998: 280-283).

Warto wspomnieć, że nieco szerszy zakres wyznaczają grupom nominalnym S. Szpakowicz i M. Świdziński (1990). Zaliczają do nich nie tylko konstrukcje o reprezentancie rzeczownikowym, ale też inne konstrukcje, traktowane jako ekwiwalenty grup z reprezentantem rzeczownikowym, w tym konstrukcje liczebnikowo-rzeczownikowe oraz niektóre konstrukcje, których nadrzędnikami

są formy przymiotnikowe, analizowane przez M. Szupryczyńską (1992) jako konstrukcje elektywne¹.

1.1. Pozycje składniowe

Błąd! Nie zdefiniowano zakładki. Pozycja składniowa rozumiana będzie tak, jak w pracach M. Szupryczyńskiej (1996, 1996a), jako „miejsce składnika zależnego, czyli członu podrzędnego konstrukcji składniowej niewspółrzędnej”.

Błąd! Nie zdefiniowano zakładki. Badana NG występuje na rozmaitych poziomach hierarchii składniowej zdania. Najważniejsze z punktu widzenia budowy zdania są jej pozycje zależne bezpośrednio od form finitywnych, np. (1)-(2)².

(1) *Ten śmieszny rysunek powiesimy w kuchni.*

(2) *Kupił niewielką maskotkę.*

NG zależne od form finitywnych plasują się na najwyższych piętrach struktury zdania, jako realizacje fraz wymaganych lub niewymaganych przez formy finitywne. NG reprezentują więc tzw. człony zdania. W pozostałych pozycjach NG służą do rozwijania grup syntaktycznych lub do budowy konstrukcji egzocentrycznych, np. (3)-(4).

(3) *Czytając najnowszą gazetę, jem śniadanie.*

(4) *Dzisiaj opowiem o pluszowym misiu.*

¹ Traktowanie konstrukcji liczebnikowo-rzeczownikowych jako grup konstytuowanych przez rzeczownik jest głęboko zakorzenione w tradycji, a wypływa z uznawania członu konstytutywnego grupy syntaktycznej za człon określany, zob. J. Kuryłowicz (1971).

² W przykładach (1)-(9) grupy nominalne zostały podkreślone, zaś ich nadrzędniki oznaczono rozstrzelonym drukiem. W innych przykładach cytowanych w pracy centrum grupy nominalnej będzie oznaczane pogrubioną czcionką, a poszczególne podrzędniki będą podkreślane, zob. objaśnienie stosowanych sposobów zapisywania, s.205.

48 Błąd! Nieznany argument przełącznika.. Błąd! Nieznany argument przełącznika.

Badana NG bywa realizacją wymaganych fraz nominalnych, zob. (1)-(3), przymiotnikowych, np. (5), przysłówkowych, np. (6), a także jest współskładnikiem fraz przyimkowo-nominalnych, zob. (4). Oprócz tego, NG realizuje frazy niewymagane, np. (7).

(5) *Książka była naszego nauczyciela.*

(6) *Zabawa odbędzie się wczesnym popołudniem.*

(7) *Piotr jest kolegą naszej koleżanki z roku.*

Należy zwrócić uwagę na to, że nadrzędniki NG reprezentują prawie wszystkie klasy gramatyczne leksemów, zob. Z. Saloni, M. Świdziński (1998: 275-289)³. NG bywa podrzędnikiem form czasownikowej, zob. (1)-(3), rzeczownikowej, zob. (7), przymiotnikowej, np. (8), liczebnikowej, np. (9), a zależna od przyimka jest współskładnikiem w grupie przyimkowo-nominalnej, zob. (4).

(8) *Twoja szafa jest pełna starych ubrań.*

(9) *Przebadano sześć popularnych maszyn wielofunkcyjnych.*

Ze względu na pełnione funkcje NG jest w strukturze zdania konstrukcją bardzo ważną.

1.2. Stopień komplikacji budowy

Grupy syntaktyczne, w tym nominalne, są konstrukcjami mniej lub bardziej rozwiniętymi. Zależnie od tego wyróżnia się grupy terminalne, złożone z samego reprezentanta, np. *wycieczka*, grupy zawierające jeden podrzędnik o charakterze terminalnym, np. *wycieczka klasowa*, oraz grupy rozwinięte, np. *tania wycieczka klasowa do Paryża*, obejmujące więcej niż jeden podrzędnik. Ponadto mamy do czynienia z NG współrzędnymi, np. *wycieczka lub rajd*.

³ Z. Saloni i M. Świdziński (1998) wśród nadrzędników NG nie wymieniają partykuło-przysłówków i adwerbialnych form przymiotników. Za istnieniem takiej zależności opowiedziała się natomiast M. Szupryczyńska (1995a; 1996a: 40).

Stopień komplikacji budowy grup nominalnych odbija ich wielopoziomowa klasyfikacja przedstawiona w pracy S. Szpakowicza i M. Świdzińskiego (1990: 12-15). Na najwyższych piętrach tej zhierarchizowanej klasyfikacji wyróżnione zostały **Błąd! Nie zdefiniowano zakładki.** równorzędne grupy nominalne, np. *i szara sukienka i spodnie, i stare buty i płaszcz, lecz również nowa sukienka i spodnie*, które składają się z połączonych spójnikiem równorzędnym (w cytowanym przykładzie jest nim *lecz również*) dwóch **Błąd! Nie zdefiniowano zakładki.** szeregowych grup nominalnych, tj. *i szara sukienka i spodnie, i stare buty i płaszcz* oraz *nowa sukienka i spodnie*. W skład szeregowej grupy nominalnej wchodzi połączony spójnikiem szeregowym jednorodnym (w cytowanym przykładzie jest nim *i*) dwie **Błąd! Nie zdefiniowano zakładki.** jednorodne grupy nominalne, w skład których wchodzi połączony spójnikami szeregowymi pojedyncze grupy nominalne, np. *szara sukienka, spodnie, stare buty, płaszcz, nowa sukienka*. **Błąd! Nie zdefiniowano zakładki.** Równorzędne, szeregowe i jednorodne grupy nominalne są ciągami, które zgodnie z propozycją K. Kallasowej (1993: 15-16) można zinterpretować jako konstrukcje współrzędne. Zawierają one bowiem wśród swych składników bezpośrednich składnik spójnikowy lub ekwiwalentny mu znak interpunkcyjny, a człony wchodzące w ich skład są wzajemnie syntaktycznie niezależne i pozostają na tym samym poziomie hierarchii składniowej.

Z kolei **Błąd! Nie zdefiniowano zakładki.** pojedyncze grupy nominalne (NG_{poj}) są konstrukcjami nie zawierającymi składnika spójnikowego ani jego interpunkcyjnego ekwiwalentu, a ich człony są syntaktycznie zależne, tym samym są konstrukcjami niewspółrzędnymi.

Należy zwrócić uwagę na to, że współrzędna NG budowana jest rekurencyjnie z NG_{poj} . Z kolei każda NG_{poj} jako współskładnik jest zorganizowana wg tych samych zasad i wchodzi w skład konstrukcji współrzędnej już uporządkowana linearnie. W ramach zaś konstrukcji współrzędnej całe NG_{poj} linearnie porządkowane są względem siebie i łączących

je spójników⁴. NG_{poj} są więc podstawowym budulcem grup nominalnych o różnym stopniu skomplikowania. Z tego względu przedstawiana w niniejszej pracy analiza związków linearych będzie dotyczyć właśnie NG_{poj} — niewspółrzędnych grup nominalnych. W dalszej części rozdziału autorka będzie się przyglądać bliżej strukturze NG_{poj} .

Należy dodać, że grupy nominalne typu *temat fleksyjny, wykładnik znaczenia leksykalnego, drugi etap — prywatyzacja agencji poprzez sprzedaż jej akcji mediom*, tzw. **Błąd! Nie zdefiniowano zakładki.** grupy apozycyjne z członem wyodrębnionym interpunkcyjnie, są przez autorkę traktowane jako konstrukcje współrzędne, a co za tym idzie, w niniejszej pracy pozostaną poza polem obserwacji⁵.

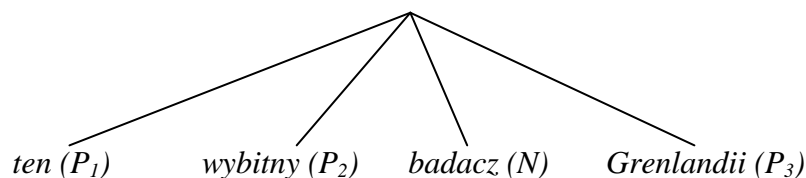
1.3. Hierarchizacja dwupoziomowa a wielopoziomowa

Niewspółrzędnej grupie nominalnej będzie się przypisywać hierarchię dwupoziomową, co oznacza, że nadrzędnik wyodrębniany będzie na tym samym poziomie co podrzędniki. Ujęcie to można przedstawić przy pomocy formuły $NG=X_1, X_2, X_3...X_n$, w której X oznacza człon interpretowany w NG albo jako nadrzędnik, albo jako podrzędnik. Na przykład w grupie *ten wybitny badacz Grenlandii* na tym samym poziomie wyodrębniony zostanie nadrzędnik (N) *badacz* i trzy jego podrzędniki (P), *ten, wybitny, Grenlandii*, zob. (10).

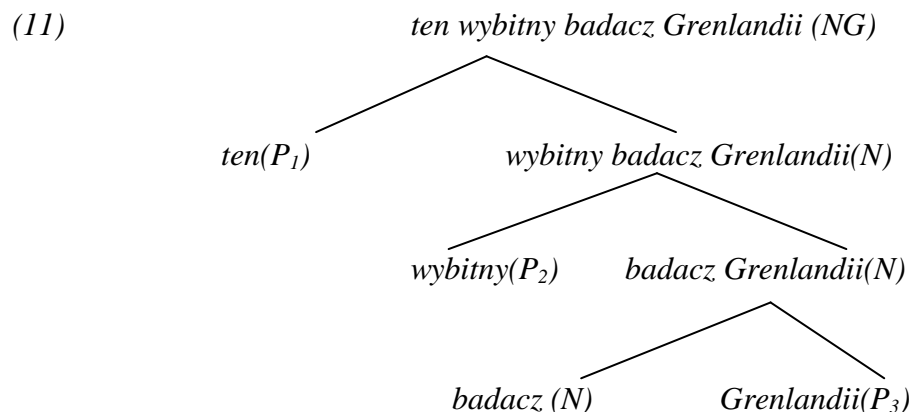
(10) *ten wybitny badacz Grenlandii (NG)*

⁴ Zasady porządkowania składników konstrukcji współrzędnej przedstawiła K. Kallas (1993: 125-143).

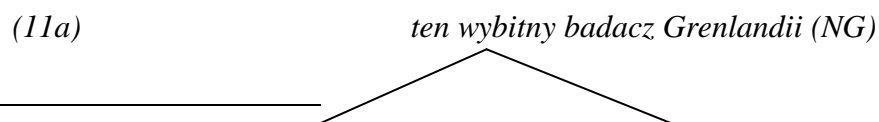
⁵ Badacze nie są zgodni co do rodzaju stosunku syntaktycznego łączącego człony grup apozycyjnych. Na przykład H. Misz (1967: 36-38, 106-108) kwalifikuje je jako grupy niepodrzedne, natomiast K. Kallasowa (1980: 52-61) uznała, że wszystkie grupy apozycyjne są związkami nadrzędno-podrzednymi. Możliwość interpretowania grup apozycyjnych jako konstrukcji współrzędnych przez autorkę niniejszej pracy była dyskutowana we wcześniejszej publikacji, zob. M. Gębka-Wolak (1999).

We współczesnych opisach formalnych przyjmowane są przeważnie strukturyzacje wielopoziomowe. Oparte są one na wielostopniowej „odgórnej” analizie składnikowej. W analizowanej konstrukcji wyróżnia się kilka poziomów⁶, a na każdym z nich — nadrzędnik (centrum) i „resztę”. Idea ta jest wspólna dla wszystkich strukturyzacji wielopoziomowych. Poszczególne propozycje różnią się natomiast szczegółowymi zasadami porządkowania węzłów, zob. S. Szpakowicz (1983), S. Szpakowicz, M. Świdziński (1990), M. Świdziński (1992), I. Bobrowski (1995). Na przykład grupie *ten wybitny badacz Grenlandii* w oparciu o procedurę proponowaną przez I. Bobrowskiego można by przypisać strukturyzację, którą obrazuje drzewo (11).

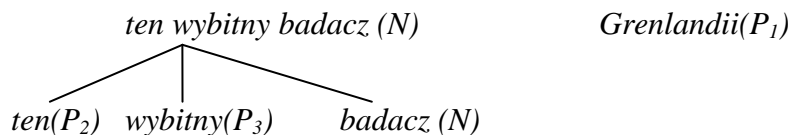

Z kolei drzewo (11a) jest wynikiem analizy prowadzonej techniką proponowaną przez M. Świdzińskiego.

⁶ W modelu generatywno-transformacyjnym typu X-bar syntax, tj. w składni kategorii wzmocnionych lub inaczej składni frazowej wielostopniowej, mówi się o tzw. kategoriach pośrednich między kategorią frazową (np. NP) a kategorią leksykalną (np. N), zob.

I. Bobrowski (1995), K. Węgrzynek (1995).

Zwróćmy uwagę na to, że przy pomocy techniki wielopoziomowej równocześnie ilustruje się określony porządek linearny składników. Przyjmowana kolejność podziałów odpowiada bowiem jakiemś wzorcowemu linearnemu rozmieszczeniu składników badanej konstrukcji, dodajmy rozmieszczeniu, które badacz uznaje za typowe. Autorka niniejszej pracy uważa, że skoro celem badań ma być opisanie zasad linearnego porządkowania składników danej konstrukcji, o tym, jakie uporządkowanie linearnie jest typowe, nie powinno się przesądzać przed przeprowadzeniem szczegółowych badań. Lepszym rozwiązaniem jest więc posłużenie się maksymalnie spłaszczoną strukturyzacją dwupoziomową, gdyż abstrahuje się w niej od linearnego uporządkowania składników.

Warto zwrócić uwagę również na to, że w sytuacji, gdy porządek linearny konstrukcji sytuowanej w tekście różni się od założonej w wielopoziomowej strukturyzacji kolejności węzłów, na drzewie składników bezpośrednich zaowocuje to przecięciem gałęzi. Tym samym strukturyzowana konstrukcja może być uznana za nieciągłą. Jako nieciągłą można na przykład opisać grupę nominalną, w której człon zdaniowy nie jest ostatnim prawostronnym składnikiem linearnego ciągu grupy nominalnej, np. *międzynarodowa konferencja, na którą dostałem zaproszenie, poświęcona historii i kulturze Żydów*. Przy założeniu przyjmowanym w gramatyce formalnej M. Świdzińskiego, że człon zdaniowy powinien być przy strukturyzacji oddzielony jako pierwszy, pozostałe po jego odłączeniu centrum będzie nieciągłe. Przy strukturyzacji dwupoziomowej ta sama konstrukcja nie będzie interpretowana jako nieciągła, co zresztą bliższe jest intuicji. Wydaje się więc, że przyjęcie strukturyzacji dwupoziomowej pozwala uniknąć opisywania pozornych nieciągłości, będących konsekwencją przyjętej z góry kolejności podziałów strukturyzowanej konstrukcji.

2. Błąd! Nie zdefiniowano zakładki. **Reprezentant grupy nominalnej**⁷

Identyfikacja danego słowa jako formy rzeczownikowej odbywa się na podstawie kryteriów morfologicznych, według Z. Saloniego (1974), który definiuje rzeczowniki jako leksemy odmienne przez przypadek, a nieodmienne przez rodzaj. Do rzeczowników należą zatem oprócz właściwych rzeczowników, w tym także regularnych derywatów odczasownikowych, również tzw. zaimki rzeczowne. Ciągi *twoja zabawna sukienka*, *powtórne odczytanie wyroku sądowego*, *ktoś spotkany na ulicy* są grupami nominalnymi, gdyż ich reprezentantami są formy rzeczownikowe: *sukienka*, *odczytanie*, *ktoś*⁸.

Ważne jest, że charakter reprezentanta pozostaje w związku z budową grupy nominalnej. Liczba i jakość dopuszczalnych podrzędników stanowi podstawę do wyodrębnienia spośród grup nominalnych trzech podtypów:

a) konstytuowanych przez formy zaimkowe, b) przez formy rzeczownikowe regularnie derywowane od czasowników oraz c) przez inne formy rzeczownikowe, które nazywane będą formami standardowymi.

⁷ Jak wiadomo, badacz empirysta nie powinien ograniczać korpusu w ogóle. Jednak niewspółrędne grupy nominalne są niezwykle liczne i różnorodne syntaktycznie. Dokonanie cięć w materiale było więc koniecznością praktyczną. Selekcja przykładów nie jest przypadkowa, nastąpiła po wstępnym rozeznaniu cech strukturalnych i linearnych badanych grup. Rozważania prowadzone w tym punkcie mają na celu uzasadnić ograniczenie zakresu analizowanych niewspółrędnych grup nominalnych ze względu na charakter reprezentanta. W p. 3. przedstawiane są zaś raczej przemawiające za wyłączeniem z analizy grup nominalnych o określonej budowie.

⁸ Przyjmuję, że wyrażenia typu *żal*, *wstyd*, *szkoda*, *potrzeba*, *grzech*, *brak*, *czas*, *pora* występujące w wypowiedzeniach typu *Żal mi Janka*, *Wstyd było o tym mówić* są formami odpowiednich leksemów czasownikowych. Jak wiadomo, możliwe jest także zinterpretowanie ich w cytowanych kontekstach jako mianownikowych form rzeczownikowych, zob.

M. Wiśniewski (1994: 31-39).

2.1. Zaimki rzeczowne

Grupy nominalne bywają reprezentowane przez formy zaimkowe, które M. Świdziński (1992: 240) zalicza do następujących klas: 1) CO, formy typu *co*, 2) KTO, formy typu *kto*, 3) OS, tj. zaimki osobowe, np. *ja*, 4) WZ, czyli zaimki względne.

Możliwości rozwijania grup z centrum zaimkowym są niezwykle ograniczone, zob. K. Pisarkowa (1969), M. Świdziński (1992), U. Andrejewicz (1995). Co ciekawsze, łączliwość zaimkowego nadrzędnika z podrzędnikami pozostaje w związku z klasą zaimka. I tak, tylko niektóre formy przymiotnikowe są akceptowalne jako podrzędniki zaimków klasy OS. Akceptowalne są konstrukcje *my pierwsi*, *ja sama*, podczas gdy nie są akceptowalne **ja dobra*, **my zabawni*. Z drugiej strony przymiotniki są standardowymi rozwinięciami zaimków zaliczanych do klas CO i KTO, np. *ktoś pierwszy*, *ktoś dobry*, *coś zabawnego*. Z kolei dopełniaczowe grupy rzeczownikowe, będące typowo podrzędnikami niezaimkowej formy rzeczownikowej, rzadko występują jako rozwinięcia form zaimkowych. Nie mogą być dodawane do centrum typu OS, por. *pies nauczyciela* i **on nauczyciela*, *córka Zosi* i **ty Zosi*, ale są możliwe w konstrukcjach z centrum CO, np. *coś Zosi*⁹.

Warto zwrócić uwagę i na to, że niektóre grupy konstytuowane przez formy zaimków rzeczownych sprawiają również trudności w jednoznacznym zinterpretowaniu związków zależności zachodzących między ich składnikami. Jest to spowodowane niewątpliwie homonimicznością słów będących wykładnikami form zaimkowych, zob. (12).

(12) *Wszystko to (mogę usłyszeć i przeczytać setki razy). (Sł.fr.dr.)*

W (12) niejasny jest status gramatyczny słów *wszystko* oraz *to*. Oba bowiem mogą być zinterpretowane jako formy rzeczownikowe lub przymiotnikowe.

⁹ Zdaniem S. Szpakowicza konstrukcje typu *coś brata* są dopuszczalne w języku potocznym, zob. S. Szpakowicz (1983: 75).

W związku z tym, nie wiadomo, jaka jest struktura konstrukcji *wszystko to*. Test redukcji nie rozstrzyga o związkach zależności, zob. (12a)-(12b).

(12a) *Wszystko (mogę usłyszeć i przeczytać setki razy).*

(12b) *To (mogę usłyszeć i przeczytać setki razy).*

Wyraźna odrębność budowy grup nominalnych z centrum zaimkowym sprawia, że autorka zdecydowała się pozostawić je poza polem obserwacji. Formy zaimków bardzo rzadko rozwijane są przez podrzędniki, nie byłyby więc dobrym polem do obserwacji, których celem ma być ujawnienie zasad porządkowania grup nominalnych o dużej liczbie współwystępujących przy tym samym centrum podrzędników. Ponadto, w literaturze już wcześniej odnotowano najważniejszą prawidłowość dotyczącą ich uporządkowania, mianowicie, że podrzędniki występują zasadniczo po formie zaimkowej, np. *komuś zabawnemu, cokolwiek dziecka, nam wszystkim, nic specjalnego, ja, który dotąd siebie tak nienawidziłem*, zob. M. Szupryczyńska (1987), U. Andrejewicz (1995).

2.2. Regularne derywaty odczasownikowe

Jak wiadomo, regularne derywaty odczasownikowe na *-anie, -enie, -cie*, zwane przez Jana Tokarskiego formami gerundialnymi, (dalej N(V)), dziedziczą niektóre wymagania składniowe bazowych czasowników, zob. D. Buttler (1967, 1969, 1976), J. Puzynina (1969), Z. Topolińska (1984: 364-367)¹⁰. Budową grupa nominalna z centrum N(V) przypomina grupę czasownikową.

Z obserwacji wynika, że najczęstszymi podrzędnikami w grupach konstytuowanych przez N(V) są człony rzeczownikowe i przyimkowo-rzeczownikowe, zob. (13), podczas gdy człony przymiotnikowe, stanowiące najbardziej powszechne rozwinięcie innych rzeczowników, pojawiają się rzadziej.

¹⁰ Warto dodać, że S. Szpakowicz (1983) dla N(V) przewidział odrębną klasę gramatyczną.

(13) *(Rysuje się konieczność) **przekształcenia** niektórych mniejszych zakładów w zakłady doświadczalne i prototypowe dla prowadzenia prób badań i budowy prototypów. (Sł.fr.pub.)*

Poza tym, można uznać, że N(V) łączy się z formą adwerbialną przymiotników, np. *tłumaczenie adekwatnie do oryginału, zachowywanie się agresywnie, trenowanie forsownie*. Jednak łączliwość ta budzi zastrzeżenia, na przykład D. Buttler (1976: 59, 67-68) oceniła jako niepoprawne konstrukcje typu **całkowicie zakończenie pracy, *prowadzenie nieprzerwanie prac budowlanych*. Stanowisko innych autorów w tej kwestii jest mniej rygorystyczne. J. Puzynina (1969: 154-155) uznała, że rzeczowniki odczasownikowe w niektórych kontekstach składniowych zachowują typowo czasownikową łączliwość z adwerbialnymi formami przymiotnikowymi, np. (14).

(14) *(Konieczne jest) **napisanie** przez niego dobrze pracy pisemnej.*
(Puzynina, 154).

Konstrukcje te akceptowali także inni językoznawcy, zob. J. Damborský (1965: 154-156), M. Wiśniewski (1995: 161), M. Grochowski (1997: 25)¹¹.

Oprócz tego, N(V) łączy się typowo z formami partykuło-przysłówek, np. *znajdowanie się tutaj, czytanie wspaniale*, które przy innych formach rzeczownikowych na ogół nie występują, zob. **książka tutaj, *film wspaniale*¹².

¹¹ Z. Saloni i M. Świdziński (1998: 141) zaobserwowali prawidłowość polegającą na tym, że łączący się z formami N(V) „składnik niewymagany, który odpowiada semantycznie członowi przysłówkowemu przy formie wyrazowej czasownika bazowego, ma postać przymiotnikową (o wartości -adv)”, np. *Ladne czytanie Janka robi wrażenie*. Konstrukcję z formą adwerbialną opatrzyli znakiem zapytania, czyli uznali za wątpliwą. Mimo to w dalszej części podręcznika znajdujemy przykład grupy rzeczownikowej z podrzędnikiem będącym formą adwerbialną, tj. *Wszyscy zachwycają się jego czytaniem głośno*, zob. Z. Saloni, M. Świdziński (1998: 282).

¹² Zupełnie wyjątkowe są konstrukcje typu *droga donikąd, człowiek znikąd*, w których forma przysłówkowa łączy się z rzeczownikiem.

Jeśli chodzi o inne podrzędniki, to N(V) łączy się często ze zdaniem zależnym, podobnie jak ich podstawy słowotwórcze. Zdaniem Z. Saloniego i M. Świdzińskiego (1998: 189) dziedziczenie przez rzeczowniki po bazowych czasownikach wymagania typu frazy i korelatywności jest zjawiskiem o dużej regularności, podczas gdy standardowe rzeczowniki przeważnie rozwijane są przez człony zdaniowe typu KTÓRY, zob. p. 3.2.¹³

Warte podkreślenia jest natomiast to, że pod względem liczby i jakości podrzędników mniej regularne derywaty czasownika konstytuują grupy nominalne bardziej zbliżone do grup ze standardowym rzeczownikiem niż grupy konstytuowane przez N(V), por. *rozmawianie głośno* i **rozmowa głośno*, *trenowanie intensywnie* i **trening intensywnie*.

Z tego względu, że podczas analizy uporządkowania linearnego wewnątrz grup z centrum N(V) należałoby wziąć pod uwagę nieco inny zestaw składników niż w przypadku grup z mniej regularnym derywatem odczasownikowym i grup ze standardowym rzeczownikiem, autorka zdecydowała, że NG z centrum N(V) nie będą stanowiły przedmiotu opisu w niniejszej pracy¹⁴. W polu badawczym pozostaną natomiast mniej regularne derywaty czasownika.

2.3. Standardowe rzeczowniki

Do trzeciego podtypu NG zaliczyłam grupy konstytuowane przez formy tzw. standardowych rzeczowników (dalej N), czyli niezaimkowych i nie będących N(V).

Należy zwrócić uwagę, że zbiór rzeczowników typu N jest obszerny i wewnętrznie zróżnicowany. Są w nim bowiem zarówno rzeczowniki tzw. odmienne, np. *zabawka*, *książka*, jak i nieodmienne, tj. zneutralizowane pod

¹³ Warto dodać, że w grupach z centrum regularnie tworzonym od czasownika znacznie częściej niż w pozostałych grupach nominalnych podrzędniki są konotowane.

¹⁴ Wyniki obserwacji nad szykiem grup konstytuowanych przez N(V) przedstawione zostały w osobnym artykule, zob. M. Gębka-Wolak (1998).

58 Błąd! Nieznany argument przełącznika.. Błąd! Nieznany argument przełącznika.

względem kategorii przypadku i liczby, np. *alibi*, *kakadu*. Co więcej, niektóre z tych ostatnich są homonimiczne z formami przymiotnikowymi, np. *bordo*.

Ważne jest również, że N może być nazwą pospolitą, np. *kolega*, *kruk*, lub własną, np. *Janek*, *Puszek*.

NG konstituowane przez N mają zróżnicowaną strukturę. Na przykład rzeczowniki, które są nazwami własnymi, trudniej niż inne N można rozwijać przez podrzędniki rzeczownikowe w dopełniaczu, por. ?*Puszek babci* i *piesek babci*, ?*Casio brata* i *zegarek brata*. Z obserwacji materiału wynika także, że rzeczowniki zneutralizowane stosunkowo rzadko rozwijane są przez podrzędniki, choć taka możliwość istnieje. Rzeczownikowe nazwy własne oraz rzeczowniki zneutralizowane autorka zdecydowała pozostawić poza polem obserwacji.

Przedmiotem opisu związków linearnych będą więc w pracy NG konstituowane przez niezneutralizowane formy standardowych rzeczowników, będących nazwami pospolitymi, np. *biała koszula z długimi rękawami*, *portret wykonany na zamówienie*, *ta twoja zgryźliwość*. Te grupy bowiem są zdaniem autorki najbardziej reprezentatywne.

2.4. Problem form liczebnikowych

W niektórych konstrukcjach z liczebnikami, np. *dwa zmoknięte wróble*, nie jest oczywiste, która z form, tj. liczebnikowa czy rzeczownikowa, jest reprezentantem konstrukcji, a tym samym, czy jest to grupa liczebnikowa czy też rzeczownikowa.

Jak wiadomo, związki składniowe zachodzące między formami rzeczownikowymi a liczebnikowymi są dość skomplikowane¹⁵. Forma

¹⁵ Na temat relacji gramatycznych i semantycznych między formami liczebnikowymi a rzeczownikowymi istnieje obszerna literatura. Relacje gramatyczne opisywali m.in. Z. Saloni (1977), W. Gruszczyński, Z. Saloni (1978), Z. Saloni, M. Świdziński (1998: 195-209), M. Wiśniewski (1990), D. Kopcińska (1997), a relacje semantyczne, m.in. K. Feleszko (1987), Z. Topolińska (1974, 1984).

liczebnikowa akomoduje rzeczownikową pod względem kategorii liczby, a forma rzeczownikowa akomoduje liczebnikową pod względem kategorii rodzaju. Jeśli chodzi o kategorię przypadku, to niektóre formy liczebnikowe, nazywane przez S. Szpakowicza i M. Świdzińskiego (1990: 14-15) **Błąd! Nie zdefiniowano zakładki.**liczebnikami zwykłymi, mają tę samą jej wartość co rzeczowniki, z którymi się łączą, np. (15)-(16).

(15) *(Przeczytał) dwie interesujące książki.*

(16) *(Przyglądam się) pięciu najlepszym kandydatom.*

Konsekwencją uzgodnienia wartości kategorii przypadku jest możliwość uznania za reprezentanta konstrukcji zarówno formy liczebnikowej, jak i rzeczownikowej. Teoretycznie konstrukcje (15)-(16) można interpretować bądź jako reprezentowane przez formy rzeczownikowe *książki, kandydatom*, bądź przez formy liczebnikowe *dwie, pięciu*, co potwierdza test redukcji, por. *Przeczytał dwie — Przeczytał książki*, oraz *Przyglądam się pięciu — Przyglądam się kandydatom*.

Z kolei formy liczebnikowe akomodujące dopełniacz łączącego się z nimi rzeczownika nazywane są przez S. Szpakowicza i M. Świdzińskiego (1990: 14-15) **Błąd! Nie zdefiniowano zakładki.**dopełniaczowymi, np. (17)-(18).

(17) *(Widzę) dwoje niemowląt.*

(18) *(Kupiła) pięć ładnych sukienek.*

Reprezentantami konstrukcji z liczebnikiem dopełniaczowym mogą być tylko formy liczebnikowe. Należą do nich formy *dwoje, pięć*, por. *Widzę dwoje*, ale **Widzę niemowląt* oraz *Kupiła pięć*, ale **Kupiła sukienek*. Paradygmat jednego leksemu liczebnikowego zawiera zarówno formy liczebnikowe zwykłe, jak i dopełniaczowe.

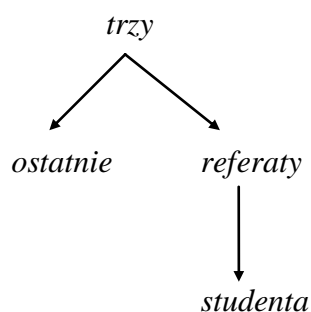
Z. Saloni i M. Świdziński (1998: 199-209) po przedstawieniu możliwych interpretacji konstrukcji liczebnikowo-rzeczownikowych, za optymalną uznają tę, według której reprezentantem jest forma liczebnikowa, która ma dystrybucję taką, jak cała konstrukcja. Tym samym, zgodnie z sugestiami tych

autorów, zarówno konstrukcje z liczebnikiem dopełniaczowym, jak i z liczebnikiem zwykłym będą w tej pracy traktowane jako grupy liczebnikowe, a nie nominalne.

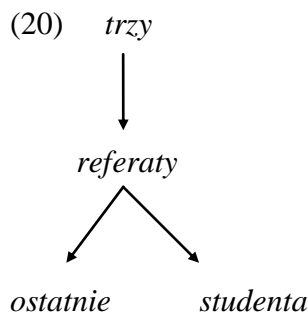
Zgodnie z tym, w konstrukcji liczebnikowo-rzeczownikowej autorkę interesować będzie składnik zależny od liczebnika, czyli grupa rzeczownikowa, np. *referaty studenta w trzy referaty studenta*.

Okazuje się jednak, że w grupach liczebnikowo-rzeczownikowych nierzadko trudno jednoznacznie ustalić zakres zależnej od liczebnika grupy rzeczownikowej. Na przykład konstrukcje typu *ostatnie trzy referaty studenta* można strukturyzować dwojako, zob. (19)-(20).

(19)

(20)

Formę *ostatnie* można interpretować jako zależną od formy liczebnikowej *trzy*, zob. (19), lub od formy rzeczownikowej *referaty*, zob. (20). Nie jest jednak wykluczone, że zakres grupy rzeczownikowej w tego typu konstrukcjach pozostaje w związku z uporządkowaniem linearnym składników w obrębie całej konstrukcji liczebnikowo-rzeczownikowej. Dyskusja na ten temat zostanie przeprowadzona w rozdziale III, w p. 4.

2.5. Grupy nominalne z centrum złożonym

Trudności z ustaleniem centrum sprawiają grupy nominalne typu *policyjny pies-tropiciel poszukujący złodzieja, belfer aktywista pochodzący z tej miejscowości*, **Błąd! Nie zdefiniowano zakładki.tzw.** apozycje ścisłe, oraz grupy nominalne o charakterze idiomatycznym, np. *biały kruk biblioteczny*(PSF, 39), *egipskie ciemności rozświetlone błyskawicami* (PSF, 68).

Mając świadomość różnych możliwości interpretacyjnych, przyjmuję, że centrum cytowanych grup stanowi nie pojedyncza forma wyrazowa, lecz konstrukcja, tj. *pies-tropiciel, belfer aktywista, biały kruk, egipskie ciemności*. Komponenty takiego złożonego centrum na linii tekstu muszą być lokowane bezpośrednio obok siebie i na ogół w stałej kolejności. Rozdzielenie ich przez element rozwijający całość powoduje zmianę znaczenia, por. *biały biblioteczny kruk, belfer pochodzący z tej miejscowości — aktywista*, lub utrudnia akceptowalność, por. *egipskie rozświetlone błyskawicami ciemności*. Zwróćmy uwagę na to, że wstawienie jakiegoś wyrażenia między formy *belfer a aktywista* pociąga za sobą konieczność wstawienia także znaku interpunkcyjnego. Tym samym apozycja przestaje być ścisłą.

Grupy nominalne z centrum złożonym nie będą niżej stanowić przedmiotu opisu związków linearnych.

3. Błąd! Nie zdefiniowano zakładki. Typy podrzędników

Z. Saloni i M. Świdziński (1998: 280-283) wyróżnili sześć typów podrzędników form rzeczownikowych, tj. czasownikowe (bezokolicznikowe), rzeczownikowe, liczebnikowe, przymiotnikowe, przyimkowe oraz partykuło-przysłówkowe. Inwentarz przyjęty przez autorkę w niniejszej pracy różnić się będzie nieco od cytowanego wyżej ze względu na dokonane zawężenie zakresu badanych NG, objęcie opisem bardziej rozbudowanych grup oraz inną interpretację niektórych związków składniowych. Dodam także, że zgodnie z definicją funkcjonującą w składni formalnej języka polskiego zależność dystrybucyjną utożsamiam z podrzędnością składnika. To upoważnia do uznawania terminów **Błąd! Nie zdefiniowano zakładki.podrzędnik i człon zależny** za równoważne.

3.1. Człony bezokolicznikowe i partykuło-przysłówkowe

Jako podrzędniki N nie będą traktowane człony bezokolicznikowe¹⁶. Z. Saloni i M. Świdziński (1998: 280) uznają je za podrzędniki rzeczownika w takich połączeniach, jak *Miał okazję zemścić się nad nim*. W świetle testu substytucji, można mieć jednak wątpliwości, czy grupa *zemścić się nad nim* jest zależna od formy *okazję*, por. (21)-(22).

(21)? *Okazja zemścić się nad nim (nadarzyła się bardzo szybko).*

(22)? (Unikal) *okazji zemścić się nad nim.*

Z porównania przykładów (21)-(22) wynikałoby, że człon bezokolicznikowy zależny jest od szerszej konstrukcji, mianowicie od *miał okazję*¹⁷, co koresponduje z tym, że połączenia typu *miał możliwość, czuł sposobność* opisywane są w literaturze jako frazeologizmy, zob. D. Buttler (1976: 221).

Za podrzędniki N nie będą też uznawane partykuło-przysłówki. Przysłówki, które wraz z partykułami znalazły się w tej klasie gramatycznej, stosunkowo rzadko są podrzędnikami standardowej formy rzeczownikowej, np. *człowiek znikąd, dziecko stąd*.

Jeśli zaś chodzi o partykuły, to wydaje się, że łączą się z N na innych zasadach niż pozostałe podrzędniki. Zwróćmy uwagę na przykład na to, że rozbudowywanie grupy nominalnej wpływa na zmianę łączliwości partykuły, co nie ma miejsca w odniesieniu do podrzędników innego typu, por. (23)-(23b).

(23) Tylko **wyjazd** (przyniesie ci ulgę).

(23a) Tylko kolejny **wyjazd** (przyniesie ci ulgę).

(23b) Tylko **wyjazd** w Alpy (przyniesie ci ulgę).

¹⁶ Nie są one także wymieniane przez M. Świdzińskiego (1992) jako składniki frazy nominalnej.

¹⁷ Taką interpretację zależności bezpośredniej przedstawił H. Misz (1967: 34), który w konstrukcjach typu *miał możliwość widzieć* człon *widzieć* traktuje jako zależny od *miał możliwość*.

W (23) formę *tylko* można uznać za zależną od formy *wyjazd*. Z kolei w (23a) *tylko* wchodzi w związek albo z całą grupą *kolejny wyjazd*, albo z formą *kolejny*. Bezpośredni związek z rzeczownikiem jest raczej wykluczony, podobnie jak w (23b), gdzie analizowana partykuła intuicyjnie wchodzi w związek z całą grupą *wyjazd w Alpy*.

Szczególność związku partykuło-przysłówek z rzeczownikami polega i na tym, że łączliwość ta jest warunkowana właściwościami leksykalno-semantycznymi zarówno partykuł, jak i rzeczowników, por. *tylko wyjazd* i **niemal wyjazd*, *dziecko stąd* i **film stąd*.

Warto w tym miejscu dodać, że pozycji przy rzeczowniku nie zajmują także inne jednostki, które w zdaniu mają dystrybucję zmienną, zależną od szyku i czynników intonacyjno-akcentowych. Oprócz partykuł należą do nich wyrażenia nazywane w literaturze parentetycznymi, zob. M. Grochowski (1984: 247-249), wtrąconymi, zob. EJO (1995: 592-593), lub niezwiązanymi w strukturze zdania, zob. Z. Saloni, M. Świdziński (1998: 80-81), np. (24).

(24) *Brak dokładności jest skutkiem, jak przypuszczam, pośpiechu.*

Wyrażenie *jak przypuszczam* z (24) usytuowane jest między formą *skutkiem* a zależną od niej formą *pośpiechu*, czyli rozbija ciągłość NG *skutkiem pośpiechu*. Mimo to *jak przypuszczam* nie zależy bezpośrednio ani od *skutkiem*, ani od *pośpiechu* i może być swobodnie przestawione, por. (24a)-(24b).

(24a) *Jak przypuszczam, brak dokładności jest skutkiem pośpiechu.*

(24b) *Brak dokładności, jak przypuszczam, jest skutkiem pośpiechu.*

3.2. Człony zdaniowe

Lista podana przez Z. Saloniego i M. Świdzińskiego (1998) zostanie z kolei uzupełniona o podrzędniki zdaniowe typu KTÓRY, np. (25)-(26).

(25) *(Lubię) **wino**, którego smak jest cierpki.*

(26) *(Zaśpiewaj) **piosenkę**, jaką znasz.*

Podrzędnik zdaniowy typu KTÓRY (*s*) to grupa zdaniowa, której inicjalnym składnikiem jest forma tzw. względna typu *który, jaki*, akomodowana przez N pod względem kategorii liczby i rodzaju, a przez jakiś składnik zdania składowego podrzędnego pod względem kategorii przypadku, zob.

M. Świdziński (1995: 82-83). Na przykład w (25) forma *którego* akomodowana jest „z zewnątrz” przez formę *wino*, której podrzędnikiem jest cała grupa zdaniowa *którego smak jest cierpki*, oraz przez formę *smak*, będącą składnikiem tejże grupy zdaniowej.

Podawane przez M. Świdzińskiego (1995: 83) konstrukcje, w których podrzędnikami N są grupy zdaniowe typu JAKI, nie uzgadniają się z N pod względem liczby i rodzaju, np. (27), uznaję za nieakceptowalne. Tym samym odrzucam ten typ zdaniowego podrzędnika N.

(27) *(*Lubię zabawę, jakie bywają tylko wiejskie potańcówki.*

Podrzędnikami niektórych rzeczowników, np. *sposób, myśl, wiadomość, fakt, nadzieja, okazja, pretekst, pogłoska, prośba*, będą także grupy zdaniowe typu ŻE, ŻEBY, np. *sposób, żeby wyjechać, myśl, że zostałem zauważony*, i grupy pytajnozależne, np. *kwestia, kiedy (czy/po co) wyjechać.*

3.3. Człony przytoczeniowe

Centrum grupy nominalnej może być rozwijane również przez wyrażenie użyte metatekstowo w tzw. „supozycji materialnej”, czyli jako nazwy samego siebie, np. (28)-(29)¹⁸.

(28) (*Nie przejął się*) **słowami**: „Zabierz się do pracy”.

(29) (*Nagle odezwał się*) **głos**: „Nie pozwalam!”.

W odniesieniu do tych wyrażen używane są najczęściej terminy *nazwa cudzysłowowa* lub *wyrażenie cudzysłowowe, przytoczenie, mowa wprost* oraz

¹⁸ Wyrażenia te informują o kształcie swych desygnatów, np. *formant „-arz”* lub o jakiejś innej jego własności, np. o znaczeniu, np. *pewnik „Ziemia jest okrągła”*, zob. T. Brajerski (1966: 81-82), Z. Saloni (1974a), K. Kallas (1980: 40), T. Kotarbiński (1986: 65-66).

łacińskie *oratio recta*. W niniejszej pracy takie podrzędniki N będą nazywane podrzędnikami przytoczeniowymi lub tak, jak w nowszych pracach składniowych, podrzędnikami typu *oratio recta* (*or*), zob. SSGCP (1980-1992), M. Szupryczyńska (1996, 1996a), Z. Saloni, M. Świdziński (1998: 300-301).

Oratio recta bywają ciągami kilku zasadniczo dowolnych grafemów i z tego powodu wyrażenia tych nie można zdefiniować formalnie. Poza tym, ciągi te składniowo nie są podzielne. W tekstach pisanych, identyfikacja tego typu podrzędnika odbywać się może na podstawie znaków interpunkcyjnych i graficznych. Od innych składników NG oddziela się je zazwyczaj dwukropkiem lub myślnikiem, a ich granice wyznaczane są przeważnie przy pomocy cudzysłowu lub innego rodzaju czcionki. *Oratio recta* wyróżniane są nie tylko w pisanej odmianie języka, która jest podstawą prowadzonych tu analiz, ale także w odmianie mówionej. Jako wyróżniki wymawianiowe uznaje się m.in. intonację wypowiedzi i jej tempo, zob. W. Górny (1966: 305-306), T. Brajerski (1966: 83-84)¹⁹.

3.4. Człony przyimkowe

Podrzędniki przyimkowe (*pr*), tradycyjnie nazywane wyrażeniami przyimkowymi, są konstrukcjami egzocentrycznymi zbudowanymi z przyimka i akomodowanego przezeń współskładnika będącego NG niższego poziomu, np. (30), lub grupą liczebnikowo-rzeczownikową, np. (31).

(30) *(Martwi mnie) twoja **skłonność** do przeziębień.*

(31) *(Najpierw przygotowuję) **maseczki** z pięciu składników.*

Zdarza się, że przyimek jest akomodowany przez N, zob. (30), przeważnie jednak łączy się z N związkiem nieakomodacyjnym, zob. (31).

¹⁹ Szerzej na temat wyróżników *or* autorka wypowiadała się wcześniej, zob. M. Gębka (1998). Tam też autorka omówiła budowę grup z centrum typu *or* oraz grup nominalnych, w których *or* jest jednym z podrzędników rzeczownika.

Przykład (31) ilustruje także bardzo istotny problem związany z identyfikacją członu przyimkowego jako podrzędnika N. Grupa z *pięciu składników* może być umieszczona nie tylko po formie rzeczownikowej, por. (31a)-(31b).

(31a) *Z pięciu składników najpierw przygotowuję maseczki.*

(31b) *Najpierw z pięciu składników przygotowuję maseczki.*

Przestawienie wiąże się jednak ze zmianą związków zależności. W (31a) i (31b) grupa z *pięciu składników* zależna jest bowiem raczej od *przygotuję*, a nie od *maseczki*, jak w (31). Obserwacja ta prowadzi do wniosku, że nieakomodowany człon przyimkowy może być identyfikowany jako zależny od N również na podstawie jego porzeczownikowej pozycji linearnej. Jeśli bowiem człon przyimkowy może być w zdaniu umieszczony w różnych pozycjach liniarnych, przy czym tylko w określonej pozycji zinterpretujemy go jako zależny od N, to umieszczenie go w tym właśnie miejscu skłonna jestem uznać za nieprzypadkowe, za wykładnik zależności tego członu od N.

3.5. Człony przymiotnikowe, rzeczownikowe i liczebnikowe

Pozostałe typy podrzędników identyfikowane są na podstawie klasy gramatycznej centrum. Wyróżniane będą więc podrzędniki przymiotnikowe (*a*), rzeczownikowe (*n*), liczebnikowe (*num*).

Należy zwrócić uwagę, że zgodnie z przyjętą za Z. Salonim (1974) klasyfikacją gramatyczną leksemów, podrzędnik przymiotnikowy konstituowany jest nie tylko przez formy, które tradycyjnie uważane są za przymiotniki, np. (32)-(33), ale także przez formy imiesłówów przymiotnikowych, np. (34), oraz formy zaimków przymiotnych i liczebników porządkowych, np. (35).

(32) *(Pojawili się) zupełnie nowi koledzy.*

(33) *(Został) kierownikiem lepszego z działów.*

(34) ***Lipa** opierająca się mokrymi liśćmi o dach (miała dziwny kształt).*

(35) *(Kupuję) twój drugi obraz.*

Szczególne właściwości składniowe wykazują grupy przymiotnikowe typu elektywnego, zob. (33). Są one bowiem systemowymi realizacjami fraz nominalnych, zob. M. Szupryczyńska (1992). W NG lokowane są wymiennie z *n* lub *num*.

Z kolei podrzędnik typu *n*, np. (36)-(37), jest NG niższego szczebla, budowaną według tych samych zasad, co NG, w której jest grupą zależną. Warto więc podkreślić, że formułowane w pracy reguły linearyzacji składników NG odnoszą się będą do NG lokowanych na różnych poziomach w hierarchii zdania.

(36) (*Lampa rzuciła na ściany*) **cienie** biesiadników.

(37) (*Podam pani*) **filizankę** dobrego bulionu.

Człon rzeczownikowy typowo rozwijający N to dopełniaczowa grupa rzeczownikowa. Jak wiadomo, łączą się z nią niemal wszystkie N, zob. Z. Saloni, M. Świdziński (1998: 184-185). Mniej typowe są natomiast przy N grupy rzeczownikowe o innej wartości kategorii przypadku, np. *podróż samochodem, wierność ojczyźnie*.

Natomiast zależny człon liczebnikowy będzie przeważnie konstrukcją liczebnikowo-rzeczownikową, np. (38)-(40).

(38) (*Był to*) **cykl** sześciu wykładów o następującej tematyce.

(39) **Zabawy sześciorga dzieci sąsiadki** (*denerwują wszystkich lokatorów*).

(40) (*Miałem zostać*) **dyrektorem** kilku fabryk.

Centrum *num* stanowi forma liczebnikowa tradycyjnie nazywana liczebnikiem głównym, zob. (38), zbiorowym, zob. (39), lub zaimkiem liczebnym, zob. (40).

Podrzędniki *a*, *n* oraz *num* są akomodowane. N akomoduje przypadek rozwijających go *n*, *num* oraz *a* typu elektywnego. Pozostałe *a* są akomodowane pod względem przypadku, liczby i rodzaju.

Warto zwrócić uwagę na to, że w omawianej grupie podrzędników N znajdują się podrzędniki o charakterze funkcyjnym. Chodzi tu, po pierwsze, o

68 Błąd! Nieznany argument przełącznika.. Błąd! Nieznany argument przełącznika.

jednostki pytajne, np. *jaką bluzkę (kupiłaś)*, *którą książkę (wydano)*, *czyj plecak (zginął)*, po drugie, o jednostki względne (lub pytajno-względne), np. *którego smak*, *której szczyt*, *którego matce*, (w) *której poświęconym dziele*.

Grupy nominalne z jednostkami funkcyjnymi pozostawiono poza polem obserwacji. Zdaniem autorki, powinny być one przedmiotem osobnych, szczegółowych badań.

Badania grup nominalnych ze składnikiem pytajnym należy prowadzić metodami innymi niż preferowane w niniejszej pracy, metodami, które zdałyby sprawę ze skomplikowanych powiązań między zjawiskami powierzchniowskładniowymi a zjawiskami głębszego poziomu. Pozostawienie poza polem obserwacji grup ze składnikiem względnym jest natomiast uzasadnione ich specyficznością zarówno składniową, jak i semantyczną. Na przykładzie grupy *której szczyt*, będącej składnikiem konstrukcji *góra*, *której szczyt zdobyłam*, zwrócę uwagę tylko na składniową specyficzność grup tego typu. Grupa *której szczyt* jest składnikiem bezpośrednim grupy zdaniowej *której szczyt zdobyłam*, zależnej od formy rzeczownikowej *góra*. Centrum grupy *której szczyt*, forma *szczyt*, akomodowane jest pod względem przypadku wewnątrzfrasowo, przez formę czasownikową *zdożyłam*, natomiast przymiotnik względny *której* pod względem przypadku akomodowany jest przez formę *szczyt*, a pod względem liczby i rodzaju przez formę *góra*, nadrzędną w stosunku do całej grupy zdaniowej *której szczyt zdobyłam*.

3.6. Podsumowanie

Podsumowaniem tego punktu jest spis przyjętych przez autorkę typów podrzędników rozwijających N (w nawiasach podaję symbole je oznaczające):

- 1) rzeczownikowe (*n*),
- 2) liczebnikowe (*num*),
- 3) przymiotnikowe (*a*),
- 4) przyimkowe (*pr*),
- 5) zdaniowe (*s*),
- 6) oratio recta (*or*).

Należy podkreślić, że podrzędniki rozwijające N są grupami syntaktycznymi o różnym stopniu skomplikowania. Są grupami zredukowanymi do reprezentanta, zawierającymi jeden podrzędnik o charakterze terminalnym lub grupami rozwiniętymi zawierającymi więcej niż jeden podrzędnik. Mogą być również konstrukcjami współrzędnymi.

4. Współwystępowanie podrzędników

Z punktu widzenia celu podjętych badań sprawą kluczową jest zdanie sprawy z liczby współwystępujących członów zależnych od tego samego N, tj. zdanie sprawy z tzw. objętości NG. Autorka dążyć będzie bowiem do pełnego opisanie wzajemnego uporządkowania linearnego wszystkich członów zależnych współwystępujących równocześnie przy danym N, stąd też istotna jest nie tylko jakość, ale i liczba członów zależnych bezpośrednio od N.

W literaturze brak jednak klasyfikacji NG zawierających równocześnie więcej niż jeden podrzędnik N, do których autorka mogłaby bezpośrednio nawiązać. Na gruncie składni strukturalnej klasyfikowane były bowiem grupy syntaktyczne z jednym podrzędnikiem, zob. H. Misz, M. Szupryczyńska (1971), H. Misz (1967), Z. Saloni, M. Świdziński (1998: 268-290)²⁰. Autorka stanęła więc przed koniecznością ustalenia, jakie podrzędniki występować mogą równocześnie przy tym samym N.

4.1. Podrzędniki nieprzymiotnikowe

Podrzędnikami N są przede wszystkim człony przymiotnikowe, stosunkowo często zredukowane do formy przymiotnikowej. Podrzędniki nieprzymiotnikowe są mniej liczne. Z przeprowadzonych obserwacji materiału wynika, że N rozwijane jest najczęściej przez jeden lub dwa nieprzymiotnikowe człony zależne różnych typów, nie pozostające względem siebie w relacjach

²⁰ Bardziej rozbudowaną NG scharakteryzowała natomiast Z. Topolińska (1984). Obserwacje tej autorki rzucają jednak światło tylko na liczbę współwystępujących równocześnie przy N członów przymiotnikowych, składników tzw. podstawowego ciągu imiennego.

70 Błąd! Nieznany argument przełącznika.. Błąd! Nieznany argument przełącznika.

syntaktycznych. Stosunkowo rzadko równocześnie występują trzy takie człony. Notuję też NG, w których współwystępują przy tym samym N dwa podrzędniki tego samego typu, lecz nie będące konstrukcją współrzędną²¹. Dotyczy to podrzędników rzeczownikowych, np. (41), i przyimkowych, np. (42).

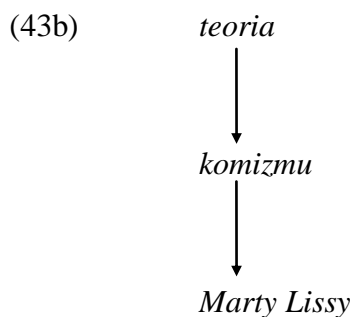
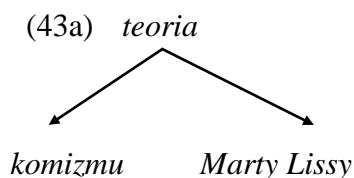
(41) (Podziwialiśmy) **wierność brata ojczyźnie**.

(42) **Lot z Krakowa do Warszawy** (został odwołany).

Występowanie dwu *n* nie połączonych współrzędnie jest jednak rzadkie. Poza tym, grupy z dwoma współwystępującymi podrzędnikami dopełniaczowymi mogą być strukturalnie niejednoznaczne, zob. (43).

(43) (Janek wygłosi referat na temat) **teorii komizmu Marty Lissy**.

Grupa *teorii komizmu Marty Lissy* z (43) dopuszcza dwie strukturyzacje, które ilustrują drzewa zależności (43a) i (43b).

Z kolei rozwijanie N przez dwa nie pozostające w relacjach syntaktycznych podrzędniki przyimkowe zdarza się przede wszystkim przy N, którego podstawą słowotwórczą jest czasownik dopuszczający taką właśnie łączliwość.

Ostatecznie, w niniejszej pracy analizą objęte zostały NG, w których N równocześnie może być rozwijane maksymalnie przez trzy nieprzymiotnikowe człony zależne, dla których przeznaczone zostaną trzy pozycje linearne w ciągu podrzędników N. Jest to decyzja teoretyczna, natomiast w konkretnych

²¹ Porzędniki te współwystępują przy N, nie są połączone spójnikiem ani ekwiwalentnym mu znakiem interpunkcyjnym oraz trudno je skoordynować.

przykładach przeważają NG zawierające tylko dwa takie podrzędniki. Ich wzajemne usytuowanie będzie też głównie przedmiotem opisu.

Poniżej podaję uwzględniony w pracy, a opracowany na podstawie obserwacji materiału repertuar współwystępujących przy N dwóch i trzech nieprzymiotnikowych członów zależnych. Typy 1) - 7) obejmują dwa, a 8) - 9) trzy podrzędniki N. Każdy typ zilustrowany jest przykładem. Trzeba dodać, że osobno nie są wyodrębniane typy z podrzędnikiem *num*, gdyż jest on systemowo równoważny *n*, tj. *n* i *num* zastępują się w każdym kontekście, bez ograniczeń formalnych i systemowych, zob. M. Szupryczyńska (1996a: 61-69), por. *obszar kraju* i *obszar dwóch krajów*.

1) *n—pr*

(44) **Opinia** prezesa na temat pożyczki (będzie dołączona do dokumentacji).

2) *n—s*

(45) (...zamieścił) **artykuł** Hanny Sokolskiej, który nawiązuje do styczniowego sporu oświęcimskiego.

3) *n—or*

(46) (Zdziwiły go) **słowa** matki: „Nie przyjeżdżaj”.

4) *n—n*

(47) **Opis** obrazu własnymi słowami (sprawia dzieciom dużo kłopotów).

5) *pr—s*

(48) (Powitamy kiedyś) **pojazdy** z innych planet, które będą świadczyć, że inne cywilizacje istnieją.

6) *pr—or*

72 Błąd! Nieznany argument przelącznika.. Błąd! Nieznany argument przelącznika.

(49) (W) zdaniu z dziennika radiowego: „Prezydent Johnson zapowiedział, że spotka się z marionetkowym prezydentem Wietnamu Południowego, Thien” (proces zaszedł dużo dalej).

7) or—s

(50) **Słowo** „fanatyzm”, które zapożyczono zostało z języka francuskiego, (wchodzi w użycie dopiero w oświeceniu.)

8) n—pr—pr

(51) (Organizujemy) **wyjazd emerytów do Krakowa na spotkanie z. uzdrowicielem.**

9) n—pr—s

(52) **Wyjazd dzieci na wycieczkę, który zaplanowany był na wtorek, (został odwołany).**

Współwystępowania trzech podrzędników innych typów autorka nie notuje w materiale, choć odpowiednie NG są możliwe, zob. (53), w którym dwa podrzędniki rzeczownikowe współwystępują z podrzędnikiem zdaniowym (układ: n—n—s).

(53) **Wyjazd dzieci pociągiem, który był zaplanowany na wtorek, (został odwołany).**

4.2. Podrzędniki przymiotnikowe

Znacznie więcej trudności sprawia ustalenie, ile grup przymiotnikowych zależnych od N może przy nim współwystępować. Wynika to z trudności w odgraniczeniu grup przymiotnikowych współrzędnych od ciągu grup przymiotnikowych nie wchodzących ze sobą w relacje syntaktyczne. Ustalenie liczby współwystępujących w ciągu członów przymiotnikowych zależnych bezpośrednio od N utrudnia także fakt, że ciągi przymiotnikowe lokowane są

po obu stronach N, przy czym trudniejszy do interpretacji jest ciąg lewostronny, gdyż przynajmniej teoretycznie obejmuje więcej grup przymiotnikowych niż ciąg prawostronny. Pewną rolę w ustaleniu relacji między poszczególnymi grupami przymiotnikowymi odgrywa interpunkcja. Pomocne okazuje się także zastosowanie testów współwystępowania, koordynacji i szkolnego testu pytań.

4.2.1. Rola interpunkcji

Ponieważ badania dotyczą tekstów pisanych, nie można ignorować obecności znaków interpunkcyjnych, zwłaszcza przecinków, wśród których wydziela się spójnikowe i ortograficzne, zob. M. Świdziński (1990, 1992), Z. Saloni, M. Świdziński (1998: 66-70)²². Przecinek ortograficzny nie pełni funkcji składniowej, towarzyszy tylko określonym typom konstrukcji składniowych, przecinek zaś spójnikowy stanowi ekwiwalent spójnika²³. Składniki łączone przecinkami spójnikowymi uznaje się na ogół za równoważne składniowo, a cała konstrukcja interpretowana jest jako współrzędna.

²² Wyrażenia z błędami interpunkcyjnymi traktuję jako nieakceptowalne. Tego rodzaju założenie w składni strukturalnej przyjmuje się dość powszechnie, zob. M. Świdziński (1990; 1992), Z. Saloni i M. Świdziński (1998).

²³ Przecinki typu ortograficznego odgraniczają podrzędniki typu *s*, np. *Zabawa, którą wymyśliłeś, (jest nudna)*. W tym wypadku otwierają i zamykają człon zdaniowy, a ich wystąpienie jest konieczne, zob. M. Świdziński (1990). Natomiast fakultatywne są przeważnie przecinki odgraniczające jednostronnie lub obustronnie niektóre rozbudowane podrzędniki przymiotnikowe, będące na przykład imiesłowami przymiotnikowymi, np. *Liczba zagranicznych instytucji, zabiegających o nieruchomości i lokale, nie jest wcale duża*. Przecinki ortograficzne towarzyszyć mogą także innym członom przymiotnikowym, np. *Przyszłedł jej syn, smukły i piękny*, zwanym w literaturze przydawkami orzekającymi, dopowiedzeniami lub określeniami predykatywnymi. Będzie o nich mowa w p. 3. rozdziału III.

74 Błąd! Nieznany argument przełącznika.. Błąd! Nieznany argument przełącznika.

Niektóre NG zawierające bezspójnikowe ciągi podrzędników przymiotnikowych mogą być oddzielane znakami interpunkcyjnymi lub nie, por. (54)-(54a). Odnosi się to głównie do ciągów lokowanych przed N.

(54) *Brzydka, ciemna **twarz** (pokryła się rumieńcem).*

(54a) *Brzydka ciemna **twarz** (pokryła się rumieńcem).*

Zależnie od obecności lub braku przecinka można by uznać, że NG w (54) jest rozwijana przez jeden podrzędnik przymiotnikowy, w (54a) przez dwa. Zgodnie z przyjętymi założeniami, ciąg członów przymiotnikowych oddzielanych przecinkiem, który można substytuować przez spójnik, uznawany jest bowiem przez autorkę za zajmujący jedną pozycję składniową przy N. Ciągi przymiotnikowe nie oddzielane przecinkami lub też oddzielane przecinkami, których nie można substytuować przez spójniki, zajmują przy danym N różne pozycje składniowe.

W prepozycyjnych ciągach przymiotnikowych test substytucji ma jednak wyraźne ograniczenia. Aby stwierdzić, czy w danym kontekście przecinek pełni funkcję spójnika, należałoby zasadniczo brać pod uwagę pełną listę spójników, gdyż przecinek może odpowiadać różnym spójnikom. Na przykład w NG *naszym, polskim rynku*, zob. (55), spójnik *i* nie jest odpowiedni, a zupełnie dobry zdaje się być spójnik *czyli*, por. (55a)-(55b).

(55) *(To się dzieje na) naszym, polskim **rynku**. (Komputer/98)*

(55a) *?(To się dzieje na) naszym **i** polskim **rynku**.*

(55b) *(To się dzieje na) naszym, czyli **polskim rynku**.*

Ponadto każdy przecinek jest graficznym odpowiednikiem pauz w mowie, stąd też jego obecność w tekście może być tylko odzwierciedleniem tempa i rytmu mówienia. Na przykład dla ciągu *brzydka, ciemna (twarz)* w (54) trudno znaleźć substytut spójnikowy, por. (54) i (54b)-(54c).

(54b) *? Brzydka **i** (i zarazem) ciemna **twarz** (pokryła się rumieńcem).*

(54c) *? Brzydka **lub** ciemna **twarz** (pokryła się rumieńcem).*

We współczesnych tekstach pisanych obserwuje się coraz więcej takich ciągów przymiotnikowych, w których przecinek oddzielający poszczególne człony odpowiada raczej wymawianiowej pauzie niż jakiemuś spójnikowi. Tym samym, identyfikowanie przecinków umieszczanych między członami przymiotnikowymi jako ortograficznych lub spójnikowych staje się coraz trudniejsze. Nie ułatwiają tego zasady przestankowania odwołujące się do semantycznych intuicji użytkowników języka, zob. S. Jodłowski. W. Taszycki (1971: 217), NSO (1996: CVIII)²⁴.

Wszystko to powoduje konieczność przyjęcia arbitralnego rozstrzygnięcia. Decydować będzie obecność — brak przecinka. Dwie zależne od N grupy przymiotnikowe oddzielane przecinkiem będą traktowane jako realizujące jedną przyrzeczownikową pozycję składniową. Dwie takie grupy, między którymi nie ma przecinka — zaś jako zajmujące dwie różne pozycje składniowe. Podobnie, jeśli tych grup jest więcej w ciągu. Tym samym NG o tym samym składzie leksykalnym mogą się różnić liczbą podrzędników, por. (56)-(56a).

(56) (Rodzice kupili) *biały, sportowy samochód*.

(56a) (Rodzice kupili) *biały sportowy samochód*.

W (56) *biały, sportowy* realizuje jedną pozycję składniową przy N *samochód*, a ciąg *biały sportowy* w (56a) dwie różne pozycje składniowe.

W obrębie grup lokowanych po N test substytucji jest bardziej miarodajny, np. (57).

(57) (Są to gangsterzy z) ***bandy operującej w narkotykach, przewozonej przez Marsellusa***.

²⁴ Zaleca się na przykład oddzielać przecinkami przydawki równorzędne, tzn. takie, które „odnoszą się do wyrazu określanego niezależnie jedna od drugiej, każda z osobna”. Z kolei przydawek nierównorzędnych, to jest takich, z których „jedna określa grupę złożoną z wyrazu określanego i drugiej przydawki”, nie powinno się rozdzielać przecinkiem, zob. S. Jodłowski, W. Taszycki (1971: 217). O trudnościach związanych ze stosowaniem tej zasady pisał E. Łuczyński (1993).

Ciąg *operującej w narkotykach, przewodzonej przez Marsellusa* łatwo interpretować jako odnoszący się do jednej pozycji składniowej przy formie *bandy*, gdyż umieszczony między członami przecinek można zastąpić spójnikiem, zob. (57a).

(57a) (*Są to gangsterzy z* **bandy** *operującej w narkotykach, a przewodzonej przez Marsellusa.*

W wypadku wątpliwości, w odniesieniu do postpozycyjnych ciągów przymiotnikowych będzie podejmowana ta sama arbitralna decyzja, co w odniesieniu do ciągów prepozycyjnych.

4.2.2. Testy współwystępowania, koordynacji i pytań

Grupy przymiotnikowe pozostające w relacji współrzędnej, nie będą współwystępowały przy tym samym nadrzędniku jeśli nie są zespolone spójnikiem lub jego interpunkcyjnym ekwiwalentem, zob. K. Kallas (1993). W NG przy tym samym N równocześnie występować mogą zaś dwa ciągi niezespolonych grup przymiotnikowych, lewostronny oraz prawostronny, zob. (58), co przemawiałoby za tym, że grupy te nie są członami konstrukcji współrzędnych.

(58) (*Sprzedano*) *wszystkie te nasze pierwsze piękne wielobarwne kompendia poprawnościowe wprowadzone na rynek na początku roku.*

Zwróćmy uwagę na to, że postulat uwzględnienia co najmniej kilku równocześnie występujących przymiotnikowych podrzędników N pojawia się w pracach różnych autorów. Postulowana liczba podrzędników pozostaje w związku, po pierwsze, z przyjmowaną interpretacją konstrukcji liczebnikowo-rzeczownikowych, po drugie, z przeprowadzaną na podstawie cech semantycznych klasyfikacją przymiotników, które są lokowane przy rzeczownikowym centrum. I tak, Z. Topolińska (1984: 367-383) w lewostronnym ciągu przymiotników przewidziała miejsca dla członów interpretowanych jako 1) wykładniki referencji, np. *wszystkie, te*, 2) oceny ilościowej, np. *dwa, kilo*, 3) atrybuty relacyjne typu A, np. *jutrzejszy, następny* 4) atrybuty relacyjne typu B, np. *blaszany, rzeźbiony*, 5) atrybuty

intensyfikowalne, np. *piękny*, *skąpy*. Z kolei w pracach dotyczących przydawek, w lewostronnym ciągu postulowano miejsca dla przydawek wyrażanych różnymi częściami mowy, mianowicie: 1) zaimkiem nieokreślonym, np. *każdy*, 2) zaimkiem wskazującym, np. *ten*, 3) zaimkiem dzierżawczym, np. *mój*, 4) liczebnikiem głównym, np. *pięć*, 5) liczebnikiem porządkowym, np. *pierwszy*, 6) przymiotnikiem lub imiesłowem tzw. jakościowym, *biały*, 7) przymiotnikiem lub imiesłowem tzw. relacyjnym np. *drewniany*. Przymiotniki typu 6) i 7) opisywane były także łącznie, jako przymiotniki charakteryzujące, zob. A. Krasnowolski (1909), J. Rozwadowski (1914), H. Gaertner (1924), W. Doroszewski (1947, 1948), J. Sankowska (1962), S. Jodłowski (1976: 168), A. Cegięła i A. Markowski (1982: 109-110), W. Śliwiński (1984a: 23-29), M. Bańko (1993)²⁵. Jeśli zaś chodzi o przymiotniki lokowane z prawej strony N, to zauważono, że po pierwsze lokowane są tu przymiotniki przez Z. Topolińską (1984) nazywane relacyjnymi typu B, a tradycyjnie — przydawkami gatunkującymi, np. *(film) polski*, po drugie, rozbudowane grupy przymiotnikowe, tzw. rozbudowane przydawki, zwłaszcza wyrażone imiesłowem, np. *(monter) sprawnie wykonujący instalację*, zob. H. Orzechowska-Zielicz (1954), H. Wróbel (1975). Autorzy jednak nie analizowali ciągów, w których wymienione grupy przymiotnikowe występowałyby równocześnie.

Test koordynacji tylko w jednym wypadku nie potwierdzałyby wyniku testu współwystępowania. Testowi poddane zostały grupy przymiotnikowe lokowane przy N w (58). Dla lepszej czytelności test przeprowadzono etapami, na których koordynowane były po dwie grupy przymiotnikowe lokowane w lewostronnym lub prawostronnym ciągu, zob. (58a)-(58f).

(58a) *(Sprzedano)?wszystkie i te kompendia.*

(58b) *(Sprzedano) te i nasze kompendia.*

²⁵ Przypomnę, że w konsekwencji zawężenia w niniejszej pracy zakresu badanych NG w stosunku do wspomnianych wyżej prac, wśród podrzędników N autorka nie będzie uwzględniała form liczebnikowych, np. *dwa*, *pięć*.

(58c) (Sprzedano)?*nasze i pierwsze kompendia.*

(58d) (Sprzedano) ?*pierwsze i ilustrowane kompendia.*

(58e) (Sprzedano) *piękne i wielobarwne kompendia.*

(58f) (Sprzedano)? **kompendia** *poprawnościowe i wprowadzone na rynek na początku roku.*

Spośród poddanych testowi grup przymiotnikowych współwystępujących przy N w (58) zastrzeżeń nie budzą skoordynowane grupy przymiotnikowe *piękne i wielobarwne*, zob. (58e), tj. takie, które intuicyjnie można uznać za charakteryzujące typu jakościowego i relacyjnego. Daje to podstawy do traktowania tego typu grup przymiotnikowych jako pozostających w relacji współrzędnej. Ciekawe, że właśnie w odniesieniu do tego typu grup powstaje najwięcej problemów interpunkcyjnych.

O przymiotniki zależne od N można pytać różnymi pytaniami, zob. Z. Klemensiewicz (1986: 128-130), np. *jakie kompendia? piękne, wielobarwne, poprawnościowe, wprowadzone na rynek na początku roku, które kompendia? wszystkie, te, które z kolei kompendia? pierwsze, czyje kompendia? nasze.* Jak widzimy, test pytań może tylko w ograniczonym stopniu służyć do ustalenia, czy przymiotniki zależne od N pozostają w relacji współrzędnej. Jego wynik znacznie różni się od wyników innych testów.

Warto zwrócić uwagę, że istotnym sygnałem niepozostawania w relacji współrzędnej będzie także fakt, że niektóre grupy przymiotnikowe lokowane z lewej strony N nie mogą swobodnie zmieniać miejsca, tj. następują po sobie w określonej kolejności, a jak stwierdziła K. Kallas (1993: 125-143), w konstrukcjach współrzędnych zwykle kolejność członów jest dowolna. Zasady wzajemnego uporządkowania grup przymiotnikowych będą przedstawiane w dalszej części pracy.

4.2.3. Ustalenia

Przyjmuję, że w skład lewostronnego ciągu przymiotnikowych podrzędników N wchodzić może maksymalnie pięć podrzędników nie

pozostających względem siebie w relacjach syntaktycznych, zaś w prawostronnym ciągu w relacjach syntaktycznych nie pozostają dwa przymiotnikowe podrzędniki, dla których w NG postuluję pięć pozycji linearnych w ciągu lewostronnym względem N oraz dwie pozycje linearne w ciągu prawostronnym.

W szczególnych sytuacjach, gdy zamiast podrzędnika rzeczownikowego w NG umieszczany jest jego przymiotnikowy ekwiwalent, w prawostronnym ciągu równocześnie uplasowane mogą być nie dwa, lecz trzy podrzędniki przymiotnikowe. Dla przymiotnikowego ekwiwalentu *n* nie rezerwuję jednak odrębnej pozycji linearnej, gdyż podrzędniki te umieszczane są wymiennie w tym samym miejscu. Poniżej przykładami ilustruję NG, w których podrzędnikami N równocześnie jest od dwóch do siedmiu grup przymiotnikowych.

1) *a-a*

(59) (Z) *tych archaicznych **praktyk** (minister składa corocznie sprawozdanie sejmowi).* (Pol.95)

2) *a-a-a*

(60) (I tu jawi się) *kolejny ważny **moment** skwapliwie pomijany przez historyków.* (Pol.95)

3) *a-a-a-a*

(61) (Znawcy tematu zapewniają, że) *takie kolejne płatne **miejsca** postojowe (zostaną wprowadzone w przyszłym roku).*

4) *a-a-a-a-a*

(62) (Z trudem mieściliśmy się w) *twoim niewielkim **mieszkanu** komunalnym, położonym w centrum miasta.*

5) *a-a-a-a-a*

(63) *(Z braku pieniędzy) wszystkie te wasze następne starannie planowane **wyprawy** badawcze (prawdopodobnie nie dojdą do skutku).*

6) *a-a-a-a-a*

(64) *Wszystkie te nasze kolejne poprawione **programy** komputerowe wprowadzane do sprzedaży na początku maja (będą już zaopatrzone w nowy moduł).*

Należy jednak podkreślić, że w konkretnych NG notowanych w materiale równocześnie występuje przeważnie znacznie mniej przymiotnikowych podrzędników niż to zostało teoretycznie przewidziane. Najczęściej N równocześnie rozwijane jest przez jedną, dwie lub trzy grupy przymiotnikowe. Takie NG stanowią też podstawę prowadzonych badań.

4.3. Rejestr współwystępujących podrzędników

Podsumowaniem rozważań prowadzonych na temat „objętości” NG jest zestawiony w tabeli rejestr podrzędników współwystępujących przy tym samym N. Uwzględniam pięć typów podrzędników, tj. *a*, *n*, *pr*, *s*, *or*, bowiem podrzędniki typu *num* w NG pojawiają się wymiennie z *n*. Rejestr uwzględnia od dwóch do czterech podrzędników N, a nie przyjętą teoretycznie maksymalną „objętość” NG. Taka liczba współwystępujących podrzędników wydaje się bowiem autorce najbardziej reprezentatywna, tj. stosunkowo często notowana w tekstach. NG z czterema podrzędnikami stanowi także podstawę obserwacji prowadzonych w dalszej części pracy. Poza tym, dalsze komplikowanie NG odbywa się zasadniczo poprzez dołączanie podrzędników przymiotnikowych, a więc odtworzenie zawartości NG z większą liczbą podrzędników jest bardzo łatwe.

NG z dwoma podrzędnikami N	NG z trzema podrzędnikami N	NG z czterema podrzędnikami N
2.1. <i>a-a</i>	3.1. <i>a-a-a</i>	4.1. <i>a-a-a-a</i>
2.2. <i>a-n</i>	3.2. <i>a-a-n</i>	4.2. <i>a-a-a-n</i>
2.3. <i>a-pr</i>	3.3. <i>a-a-pr</i>	4.3. <i>a-a-a-pr</i>
2.4. <i>a-s</i>	3.4. <i>a-a-s</i>	4.4. <i>a-a-a-s</i>
2.5. <i>a-or</i>	3.5. <i>a-a-or</i>	4.5. <i>a-a-a-or</i>
2.6. <i>n-pr</i>	3.6. <i>a-n-pr</i>	4.6. <i>a-a-n-pr</i>
2.7. <i>n-s</i>	3.7. <i>a-n-s</i>	4.7. <i>a-a-n-s</i>
2.8. <i>n-or</i>	3.8. <i>a-n-or</i>	4.8. <i>a-a-n-or</i>
2.9. <i>n-n</i>	3.9. <i>a-n-n</i>	4.9. <i>a-a-n-n</i>
2.10. <i>pr-s</i>	3.10. <i>a-pr-s</i>	4.10. <i>a-a-pr-s</i>
2.11. <i>pr-or</i>	3.11. <i>a-pr-or</i>	4.11. <i>a-a-pr-or</i>
2.12. <i>or-s</i>	3.12. <i>a-or-s</i>	4.12. <i>a-a-or-s</i>
	3.13. <i>n-pr-pr</i>	4.13. <i>a-n-pr-pr</i>
	3.14. <i>n-pr-s</i>	4.14. <i>a-n-pr-s</i>

5. Podsumowanie

Podsumowując, przedmiotem opisu będzie niewspółrzędna NG, której centrum stanowi tzw. standardowa forma rzeczownikowa. NG stanowiące zasadniczy zrąb opisu to grupy, w których przy N równocześnie występować będzie od dwóch do czterech podrzędników. Autorka zaś przyjmuje, że maksymalnie N może równocześnie rozwijać dziewięć podrzędników nie pozostających względem siebie w relacjach syntaktycznych, czego konsekwencją jest zarezerwowanie dla nich dziewięciu pozycji składniowych, a w ciągu linearnym — dziewięciu pozycji liniarnych. Przypomnę, że **Błąd! Nie zdefiniowano zakładki.**pozycja składniowa to miejsce jednostki składniowej w strukturze konstrukcji wyższego rzędu wyznaczone przez relacje zależności. Pozycja liniarna zaś to miejsce tej jednostki w ciągu linearnym tej konstrukcji.

6. Techniki badawcze

We wstępie zasygnalizowałam, że materiał badawczy zasadniczo zaczerpnięty został z dwóch źródeł: 1) komputerowego korpusu współczesnych tekstów polskich opracowywanego przez zespół pracowników Zakładu Współczesnej Polszczyzny i Teorii Języka Polskiego Instytutu Języka Polskiego PAN w Krakowie, zwanego w pracy bazą „krakowską”), 2) korpusu *Słownika frekwencyjnego polszczyzny współczesnej* (SFPW), zwanego bazą „warszawską”, zob. wstęp.

Z bazy „krakowskiej” i „warszawskiej” zaczerpnięte zostały zasadniczo teksty. Wstępne opracowanie danych polegało na przekształceniu zaczerpniętych tekstów w pliki programu Microsoft Word. Operacja ta wymagała między innymi zamiany stosowanego w bazie „krakowskiej” standardu kodowania polskich znaków (Mazovia) na standard edytora Word. Otrzymany materiał zapisany został w jedenastu plikach edytora Word. Każdy z uzyskanych plików zawiera około 100 000 słów. Następny etap pracy polegał na ekscerpcji przykładów zawierających wybrane do analizy grupy nominalne. Po dodaniu przykładów pochodzących z innych źródeł część z nich wprowadzono do komputerowej bazy danych o nazwie „Szyk”, pozostałe natomiast pozostawiono w postaci tekstowej.

6.1. Baza danych „SZYK”

Pozyskany materiał zgromadzono w bazie danych „Szyk”, która została zorganizowana przez autorkę przy pomocy narzędzi, jakich dostarcza program Mikro CDS/ISIS w wersji 3.07²⁶. Autorka wybrała właśnie ten program, gdyż ISIS dobrze służy gromadzeniu i wyszukiwaniu danych nienumerycznych. W związku z tym polecany jest on szczególnie w dziedzinie informacji naukowej²⁷.

Przedstawienie całej struktury przygotowanej bazy wymagałoby podania wielu informacji typowo technicznych i nie wiążących się z tematem niniejszej pracy, dlatego pomijam ten fragment niezwykle czasochłonnej pracy przygotowawczej. Ograniczę się do opisu budowy rekordu, podstawowej jednostki bazy służącej do przechowywania informacji, oraz zreferowania najważniejszych korzyści płynących z użytkowania podobnej bazy do badań językoznawczych.

6.1.1. Budowa rekordu

W jednym rekordzie bazy „Szyk” przechowywany jest jeden przykład grupy nominalnej wraz z jego opisem. Jeden rekord składa się z dwunastu pól i kilku podpól, w których oprócz przykładu grupy nominalnej lokowanego zazwyczaj w jednowypowiedzeniowym kontekście i jego źródła, zawarty jest opis badanej grupy nominalnej. Oto lista parametrów zawartych w każdym z rekordów. Obok stosowanych skrótów podaję krótkie objaśnienie.

prz

Przykład grupy nominalnej w kontekście zdaniowym.

NG

²⁶ Mikro CDS/ISIS jest „pakietem informacyjno-wyszukiwawczym”, opracowanym przez UNESCO, a w Polsce rozpowszechnianym za pośrednictwem Instytutu Informacji Naukowej, Technicznej i Ekonomicznej w Warszawie. Dla celów niekomercyjnych program rozpowszechniany jest bezpłatnie.

²⁷ Dość często korzystają z niego biblioteki, na przykład do niedawna przy pomocy programu ISIS udostępniane były czytelnikom katalogi Biblioteki Głównej UMK.

84 Błąd! Nieznany argument przełącznika.. Błąd! Nieznany argument przełącznika.

Przykład grupy nominalnej.

źr

Lokalizacja przykładu.

szyk a struktura

Struktura grupy nominalnej a uporządkowanie linearne składników w danym kontekście; wpisuję *tak*, jeśli uporządkowanie składników ma wpływ na interpretację struktury grupy nominalnej, w przeciwnym wypadku pole pozostaje puste.

miejsce NG

Miejsce grupy nominalnej w zdaniowym kontekście; wpisywana jest jedna z trzech wartości: początkowe (p), środkowe (s) lub końcowe (k).

dn

Dystrubucyjny nadrzędnik grupy nominalnej; oprócz symbolu nadrzędnika wpisywana jest wartość akomodowanej przez nadrzędnik kategorii przypadku, np. V(inf):Acc, co oznacza, że nadrzędnikiem jest bezokolicznikowa forma czasownikowa akomodująca biernik rzeczownikowego podrzędnika; stosowane są następujące oznaczenia nadrzędników: N = forma rzeczownikowa, A = forma przymiotnikowa, V = forma czasownikowa, V(part) = imiesłowowa forma czasownikowa, V(inf) = bezokolicznikowa forma czasownikowa, Num = forma liczebnikowa, Pr = przyimek.

ciągł

Linearna ciągłość grupy nominalnej; pole podzielone na podpola, w pierwszym podpolu oznaczanym symbolami $\wedge a$ wpisywana jest wartość c dla grupy linearnie ciągłej lub nc dla grupy nieciągłej, w kolejnych podpolach, tj $\wedge b$, $\wedge c$ itd., wpisywane są symbole nieciągłych członów zależnych od rzeczownikowego centrum grupy nominalnej lub symbol składnika nie wchodzącego w skład grupy nominalnej, w obrębie której na linii tekstu składnik ów jest ulokowany.

li

Liczba członów zależnych rzeczywiście współwystępujących przy nadrzędniku opisywanej grupy nominalnej

długość p

Długość członu zależnego; w podpolach wpisywana jest liczba słów, które wchodzi w skład zależnych członów przymiotnikowych

schemat

Schemat uporządkowania linearnego składników grupy nominalnej, w którym poszczególne symbole odpowiadają współwystępującym członom zależnym od członu konstytutywnego oznaczanego jako *k* (typy podrzędników i ich oznaczenia zob. s.67).

uwagi

Uwagi dotyczące układu linearnego, np. *nacechowanie*, *niejednoznaczność*, *niejednorodna konstrukcja współrzędna*.

czynnik

Czynnik wpływający na uporządkowanie linearne; pole wypełniane wtedy, gdy uporządkowanie opisywanej grupy nominalnej można wyraźnie wiązać z cechami opisywanej konstrukcji, np. typem podrzędnika, pozycją składniową zajmowaną w konstrukcji wyższego poziomu, jej długością, itp.

Oto przykład rekordu bazy danych:

prz: W ZDM mówią, że to jest 'cel strategiczny miasta'.

NG: cel strategiczny miasta **źr:** Pol.29/95

szyk a struktura: **miejsce NG:** k

dn: Vw:Nom **ciągł:** ^a c

li: 2 **długość p:**

schemat: *k a n* **uwagi:** *a* poprzedza *n* - nacechowanie

czynnik: str.temat.-remat.

Aktualnie baza danych składa się z 923 rekordów, do których przykłady wprowadzane były zarówno ręcznie, jak i automatycznie, przy pomocy programu Text2iso²⁸.

Gdy przystępowałam do zbierania i opracowywania materiału, który miał być podstawą badań nad uporządkowaniem liniarnym składników grup nominalnych, nie mogłam przewidzieć optymalnej zawartości rekordu. Dlatego też w miarę postępu prac badawczych, zawartość rekordu podlegała zmianom. Pierwszy projekt rekordu zawierał przede wszystkim znacznie więcej informacji o cechach gramatycznych członów zależnych od rzeczownikowego centrum. Notowałam szczegółowo m.in. wartości akomodowanych przez nadrzędnik kategorii gramatycznych. Oprócz tego starałam się zapisywać wszystkie akceptowalne, moim zdaniem, modyfikacje układu liniarnego notowanego w materiale. Szybko jednak okazało się, że opracowanie jednego przykładu w takim ujęciu zajmuje zbyt dużo czasu, a niektóre zanotowane informacje nie są istotne dla uporządkowania liniarnego składników badanych grup nominalnych lub też są na tyle seryjne, że notowanie ich dla każdego przykładu nie jest zasadne. Z tego względu zawartość rekordu zmieniana była systematycznie. Niektóre pola zostały usunięte, inne natomiast przekształcone. Na przykład pole „modyfikacje układu liniarnego” zostało zastąpione polem „uwagi”, w którym mogę notować krótki komentarz dotyczący obserwowanego uporządkowania, np. możliwych jego zmian.

²⁸ Warto zwrócić uwagę, że pracując z programem ISIS w systemie Windows 95 lub nowszym, można wyszukane przykłady bezpośrednio włączać do redagowanego tekstu. Dopuszczalny jest także kierunek odwrotny, czyli automatyczne kopiowanie przykładów z jakiegoś programu pracującego w systemie Windows 95 do bazy programu ISIS. Z tej możliwości niestety nie korzystałam, gdyż w czasie opracowywania bazy nie dysponowałam programem Windows 95.

6.1.2. Wyszukiwanie informacji

Niezależnie od tych trudności, najważniejsza korzyść płynąca z dysponowania komputerową bazą danych polega na możliwości szybkiego wyszukania sekwencji przykładów spełniających określone warunki.

W programie ISIS mamy do dyspozycji dwa sposoby wyszukiwania informacji. Pierwszy odbywa się na podstawie wcześniej zaznaczonych terminów wyszukiwawczych, które umieszczane są w tzw. zbiorze odwróconym, dostępnym w trakcie wyszukiwania poprzez słownik terminów wyszukiwawczych. Aby znaleźć interesujące nas rekordy, formułujemy pytanie przy pomocy specjalnego języka zapytań lub zaznaczamy odpowiednie hasła ze słownika terminów wyszukiwawczych²⁹. Takie wyszukiwanie jest bardzo szybkie, ale ograniczone wyłącznie do terminów zawartych w zbiorze terminów wyszukiwawczych. Oto przykład zawartości słownika terminów wyszukiwawczych bazy danych „Szyk”.

S-wyberz|T-nowe hasło|X-szukaj|C-przerwij|+(lub),*(i),^(nie)| Baza _ SZYK

```

-----
_ DN=A:INSTR           _ DN=V:NOM
_ DN=A:ACC             _ DN=V(INF):ACC
_ DN=A:DAT             _ DN=V(INF):DAT
_ DN=A:INSTR           _ DN=V(INF):INSTR
_ DN=N:GEN             _ DN=V(PART):ACC
_ DN=V:INSTR

```

Ten fragment słownika zawiera oznaczone przy pomocy symboli dystrybucyjne nadrzędniki (DN) zgromadzonych grup nominalnych, tj. formy

²⁹ Przy planowaniu bazy danych, zwłaszcza przyjętej notacji, pamiętać należy o tym, że w czasie wyszukiwania nie jest brana pod uwagę opozycja liter wielkich i małych poszukiwanych ciągów, a hasła umieszczone w słowniku terminów wyszukiwawczych są zapisywane wielkimi literami.

88 Błąd! Nieznany argument przełącznika.. Błąd! Nieznany argument przełącznika.

przymiotnikowe (A), rzeczownikowe (N) i czasownikowe (V), bezokolicznikowe (V(INF)), czasownikowe partytywne (V(PART)). Po dwukropku zanotowane zostały akomodowane przez te nadrzędniki wartości kategorii przypadku. Ponieważ są to informacje zakodowane, mogą stać się podstawą prowadzonego wyszukiwania.

Drugi sposób wyszukiwania informacji, nazywany pełnotekstowym, polega na tym, że po sformułowaniu warunków wyszukiwania przeglądana jest zawartość wszystkich rekordów. Wyszukiwanie pełnotekstowe odbywa się bez względu na to, czy w bazie zdefiniowany jest zbiór terminów wyszukiwawczych. Czas wyszukiwania pełnotekstowego uzależniony jest od wielkości bazy. Przy bardzo dużych bazach danych, a w tej wersji programu maksymalnie może być szesnaście milionów rekordów, ten sposób wyszukiwania jest znacznie wolniejszy niż sposób pierwszy. Jednak wyszukiwanie pełnotekstowe nie tylko uniezależnia nas od zbioru terminów wyszukiwawczych, ale także pozwala uzyskać informację na temat ilościowego i procentowego udziału w bazie wyszukanych rekordów. Na przykład w odpowiedzi na pytanie o grupy nominalne z przymiotnikowym członem zależnym otrzymamy dodatkowo następującą informację:

Pytanie nr 1: ?v150:'a'			
----MFN---+	+---Hits---+	+----%----+	+---Recs---+
923	408	44.20	923
+-----+	+-----+	+-----+	+-----+

Oznacza ona, że wśród przejrzanych 923 rekordów postawiony przez nas warunek spełnia 408 rekordów, co stanowi 44,20% zawartości bazy. Dodam jeszcze, że formułowanie zapytań będących podstawą do wyszukiwania pełnotekstowego, odbywa się tylko przy pomocy formuł wyszukiwawczych.

Przykład takiej formuły umieszczony jest w górnej części ramki, powyżej danych liczbowych.

Oczywisty jest fakt, że stopień przydatności efektów wyszukiwania jest ściśle związany z jakością informacji wpisanych do poszczególnych rekordów bazy, stąd tak ważne jest staranne zaplanowanie zawartości rekordu. Wyniki wyszukiwania mogą być na bieżąco przeglądane, zachowywane w odrębnych plikach, a także drukowane. Wydruk wyników wyszukiwania można uporządkować (posortować), np. alfabetycznie.

Prowadząc badania, zwykle korzystałam z obu sposobów przeszukiwania materiału, co przydatne było przede wszystkim do weryfikowania hipotez o działaniu czynników wpływających na szyk w obrębie grupy nominalnej. Poza tym, korzystanie z bazy danych pozwoliło sformułować pewne wnioski na temat częstotliwości typów podrzędników współwystępujących przy danym centrum rzeczownikowym³⁰.

6.2. Stosowane testy

W badaniach składniowych stosowane są szeroko różne testy, m.in. przestawności, wstawności, substytucji składników konstrukcji i ich rozwijanie oraz koordynacja. Niektóre z nich są szczególnie przydatne do badań związków linearnych, zwłaszcza testy przestawności i wstawności. Rola innych testów jest nieco mniejsza. Poniżej krótko przedstawię sposób wykorzystania testów stosowanych najczęściej, tj. przestawności, wstawności i rozwijania³¹. Dodam, że testom były poddawane przede wszystkim te grupy nominalne, które nie zostały włączone do bazy danych. Przystawianiu poddawałam przede wszystkim całe człony zależne od N. W obrębie członu zależnego składniki

³⁰ Przykłady zgromadzone w bazie „SZYK” można wykorzystać do innych badań składniowych. Technicznie bardzo łatwo bowiem przenieść dowolnie wybrane pola rekordu do innych baz danych utworzonych przy pomocy programu ISIS, w których przykłady można dowolnie opracować. Tak więc materiał empiryczny opracowany dla potrzeb szyku członów grupy nominalnej może być wykorzystany do opisu zupełnie innego problemu.

90 Błąd! Nieznany argument przełącznika.. Błąd! Nieznany argument przełącznika.

podlegały przestawianiu rzadziej, tylko wtedy, gdy można było sądzić, że ich uporządkowanie wywiera wpływ na pozycję linearną całego członu zależnego względem innych członów budujących daną grupę nominalną. Testowi był poddawany każdy człon zależny osobno. Brane były pod uwagę zmiany pozycji linearnej całego członu zależnego względem N oraz współwystępujących z nim na tym samym poziomie hierarchii składniowej członów zależnych.

Test wstawności służył sprawdzaniu, które składniki połączone bezpośrednimi związkami składniowymi muszą być lokowane bezpośrednio obok siebie na linii tekstu, które z nich dopuszczają niebezpośrednie sąsiedztwo, a które mogą być linearnie nieciągłe. Oba testy, przestawności i wstawności, pozwalają obserwować konsekwencje zmiany uporządkowania linearnego wewnątrz grup nominalnych i na tej podstawie wyciągać wnioski o stabilności uporządkowania linearnego badanych ciągów.

Z kolei test rozwijania był przydatny do ustalania korelacji między budową poszczególnych członów zależnych a ich uporządkowaniem linearnym w grupie nominalnej zależnie od stopnia ich rozwinięcia oraz korelacji między ilością członów współwystępujących przy tym samym centrum a ich umiejscowieniem zarówno względem tego centrum, jak i względem siebie.

³¹ W toku pracy przydatne okazały się również testy koordynacji, współwystępowania przy tym samym nadrzędniku oraz szkolny test pytań, służące do sprawdzenia tożsamości pozycyjnej określonych członów zależnych, zob. p. 4.2.2.

Rozdział III

Związki lokalne

Istota związku lokalnego w NG polega na tym, że człon zależny połączony z N lokalnie ma ustaloną pozycję linearną zarówno względem N, jak i względem innych współwystępujących z nim podrzędników tego samego N. To, że dany człon zależny ma ustaloną pozycję linearną, oznacza, po pierwsze, że jest lokowany zwykle przed lub po N, a po drugie, że występuje przeważnie w tym samym miejscu lewostronnego lub prawostronnego ciągu członów zależnych od N. Zmiana kierunku rozmieszczenia względem N lub zmiana miejsca w ciągu członów zależnych pociąga za sobą albo powstanie konstrukcji dewiacyjnej, albo zmianę interpretacji gramatycznej czy semantycznej konstrukcji lub wreszcie zmiany o charakterze stylistycznym bądź komunikatywnym. Warto zwrócić uwagę na fakt, że na uporządkowanie linearne członów zależnych połączonych z N lokalnie zasadniczo nie ma wpływu to, że współwystępują one z członami zależnymi połączonymi z N quasilokalnie.

Zdaniem autorki, podział na połączenia o charakterze lokalnym i quasilokalnym dotyczy tylko członów przymiotnikowych. Człony zależne innych typów łączy na ogół z N związek quasilokalny. Odgraniczenie członów przymiotnikowych łączących się z N lokalnie od przymiotnikowych quasilokalnych nie jest łatwe. Został temu poświęcony p. 1. W p. 2 przedstawione będzie zasadnicze wzajemne uporządkowanie członów zależnych połączonych z N lokalnie, p. 3 dotyczy zaś wybranych modyfikacji układu zasadniczego. Na koniec sformułowane zostaną obserwacje dotyczące uporządkowania składników NG w pozycji syntaktycznej przyliczebnikowej.

1. Zakres członów związanych z N lokalnie

Rozmieszczenie członów przymiotnikowych względem N pozwala podzielić je na dwie grupy. Pierwsza obejmowałaby takie człony, które mają względem N ustalony kierunek rozmieszczenia, do drugiej zaś należą takie, które w określonych warunkach mogą zmieniać kierunek uporządkowania względem N.

Stalość pozycji określonego a wobec N jest zasadniczo skorelowana z ustabilizowaniem jego pozycji względem innych członów zależnych od tego samego N , członów te uznamy więc za połączone z N lokalnie. Z kolei zmienność pozycji linearnej względem N idzie w parze ze zmiennością pozycji linearnej względem innych członów zależnych od N . Tym samym takie a mają charakter quasilokalny.

1.1. Typowe pozycje linearne

Łatwo zauważyć, że przymiotniki związane z N lokalnie¹ typowo zajmują inne pozycje linearne niż przymiotniki związane quasilokalnie.

Członów przymiotnikowe lokalne umieszczane są wobec N zasadniczo lewostronnie, por. (1) i (1a) oraz (2) i (2a):

(1) (Dotąd jakoś nie pomyślano o) podobnych drobiazgach. (Sł.fr.pr.)

(1a) (Dotąd jakoś nie pomyślano o) **drobiazgach** podobnych.

(2) (Kończymy przegląd) zasadniczo różnych kategorii wrażliwości.

(Sł.fr.pop.)

(2a) ?(Kończymy przegląd) **kategorii** wrażliwości zasadniczo różnych.

Przestawienie członu *podobnych* na pozycję linearną po formie *drobiazgach* prowadzi do powstania konstrukcji intuicyjnie eliptycznej, por. (1) i (1a). Z kolei przestawienie członu *zasadniczo różnych* na ostatnią pozycję linearną w prawostronnym ciągu członów zależnych od formy *kategorii*, prowadzi do powstania konstrukcji trudnej do zrozumienia, por. (2) i (2a).

Wzajemne uporządkowanie członów przymiotnikowych współwystępujących w pozycjach lewostronnych też nie jest dowolne, por. (3)-(3c).

(3) (...Helena rozwinęła) cały swój zagasły, zeszłoroczny wdzięk. (Krak.)

(3a)?(...Helena rozwinęła) swój zagasły, zeszłoroczny cały wdzięk.

¹ Członów związane z N lokalnym związkiem linearnym w dalszej części pracy skrótowo będą nazywane członami lokalnymi, a związane z N związkiem linearnym quasilokalnym — członami quasilokalnymi.

(3b)?(...Helena rozwinęła) cały zagasły, zeszłoroczny swój wdzięk.

(3c) ?(...Helena rozwinęła) zagasły, zeszłoroczny cały swój wdzięk.

Układ *cały swój zagasły, zeszłoroczny* w (3) uznałabym za naturalny, zaś układy *swój zagasły, zeszłoroczny cały* w (3a), *cały zagasły, zeszłoroczny swój* w (3b) oraz *zagasły, zeszłoroczny cały swój* w (3c) za odbiegające od naturalnego. Intuicję tę potwierdza materiał, w którym prepozycyjne układy linearne ciągów przymiotnikowych typu (3a)-(3c) pojawiają się bardzo rzadko, zob. p. 2.

Lokalnie wiążą się z N nie tylko ciągi prepozycyjne względem N, ale też niektóre człony przymiotnikowe, dla których naturalna jest pozycja bezpośrednio po N, por. (4) i (4a) oraz (5) i (5a).

(4)(...zbierałam materiał do) mego pierwszego **filmu przyrodniczego**.

(Pol/95)

(4a) (...zbierałam materiał do) mego pierwszego przyrodniczego filmu.

(5) (Może) ta moja **służba dyplomatyczna** (przyda się naprawdę).

(5a) (Może) ta moja dyplomatyczna służba (przyda się naprawdę).

Ulokowanie form *przyrodniczego* w (4a) i *dyplomatyczna* w (5a) przed N jest wyraźnie gorsze niż postpozycyjnie w (4) i (5).

1.1.1. Człony związane z N quasilokalnie w pozycjach lewostronnych

Dla ustalenia zakresu lokalnych członów przymiotnikowych ważne jest, że w ciągach lewostronnych względem N bywają umieszczane także człony quasilokalne, które typowo umieszczane są z prawej strony N, tj. jak w (6)-(7)².

(6) (Czasowo było to możliwe ze względu na) zaniżone **normy**,

wywalczone przez związek zawodowy. (Pol./95)

² Człony przymiotnikowe quasilokalne mogą także ulegać rozbiciu przez N, o czym szerzej będzie mowa w p. 3.2. rozdziału IV.

(7) (Z tych kronik [...] sporządzono) suche wyciągi podające przede wszystkim kolejność panowania królów. (Sł.fr.pop.)

Zmiana kierunku usytuowania wobec N znacznej części członów quasilokalnych nie pociąga za sobą żadnych konsekwencji, por. (8) i (8a) oraz (9) i (9a).

(8) Wzmacniacz małej częstotliwości wykonany w układzie (zapewnia dużą stabilność pracy). (Sł.fr.pop.)

(8a) Wykonany w układzie wzmacniacz małej częstotliwości (zapewnia dużą stabilność pracy).

(9) (Piotr patrzył na) stopy ojca rozsądzone żyłakami. (Krak.)

(9a) (Piotr patrzył na) rozsądzone żyłakami stopy ojca.

Usytuowanie prepozycyjne lub postpozycyjne w (8)-(8a) oraz (9)-(9a) nie jest jednak całkowicie przypadkowe. Pozostaje ono w związku z różnymi czynnikami, o których będzie mowa w rozdziale V. Najistotniejsze jest to, że zmienność kierunku rozmieszczenia przymiotników quasilokalnych jest zależna w dużym stopniu od braku w danej NG członów przymiotnikowych lokalnych plasowanych prepozycyjnie wobec N.

Pozycje linearne lewostronne względem N oraz pozycję linearną bezpośrednio po nim uznamy za zarezerwowane dla członów łączących się z N związkami lokalnymi. Pozycje te mogą być zajmowane przez człony przymiotnikowe quasilokalne tylko wtedy, gdy w NG brak jest członów przymiotnikowych połączonych z N lokalnie. Trzeba więc podkreślić, że zajmowanie przez *a* pozycji poprzedzającej N nie jest równoznaczne z jego lokalnością.

1.1.2. Test przestawności

Najważniejszym sprawdzianem jest przestawność. Jeśli umieszczenie badanego członu przymiotnikowego prawostronnie względem N, lecz niebezpośrednio po nim, jest akceptowalne, uznamy, że ten człon nie jest połączony z N lokalnym związkiem linearnym. I odwrotnie, jeśli w rezultacie otrzymujemy grupę niepoprawną lub nietypową, to badany człon uznamy za

lokalny. Działanie opisanego testu zilustruję na przykładzie członów przymiotnikowych *świeżo wyremontowanych na wiosnę* oraz *wyremontowanych*, por. (10)-(11).

(10) (Zagłądaliśmy do) świeżo wyremontowanych na wiosnę pokojów jadalnych.

(11) (Zagłądaliśmy do) wyremontowanych pokojów jadalnych.

Wymienione podrzędniki zajmują pozycje linearne zarezerwowane dla członów związanych z centrum lokalnie. Towarzyszy im przy N *pokojów* inny podrzędnik przymiotnikowy *jadalnych*. Umieścimy nasze podrzędniki po formie *jadalnych*, zob. (10a)-(11a).

(10a) (Zagłądaliśmy do) **pokojów jadalnych** świeżo wyremontowanych na wiosnę.

(11a) (Zagłądaliśmy do) **pokojów jadalnych** wyremontowanych.

Przykład (10a) nie budzi zastrzeżeń, natomiast szyk *pokojów jadalnych wyremontowanych* w (11a) nie jest naturalny. Są więc podstawy, by człon *świeżo wyremontowanych na wiosnę* uznać za quasilokalny, a człon *wyremontowanych* za lokalny.

1.2. Budowa członów przymiotnikowych a ich szyk

Analiza materiału i przeprowadzone badania ankietowe pozwalają sformułować tezę, że na lokalność czy quasilokalność członów przymiotnikowych ma wpływ ich wewnętrzna budowa, a zwłaszcza stopień i sposób rozwinięcia³.

1.2.1. Grupy przymiotnikowe związane z N lokalnie

Dla zilustrowania korelacji między budową członów przymiotnikowych a rodzajem związku linearnego łączącego te człony z centrum grupy nominalnej,

³ Korelację między budową grupy przymiotnikowej a jej uporządkowaniem linearnym w grupie nominalnej autorka analizowała wstępnie w artykule, zob. M. Gębka-Wolak (1997a), gdzie przedstawiła wyniki przeprowadzonych badań ankietowych.

podam przykłady, w których człony przymiotnikowe konstytuowane są przez formy przymiotnikowe reprezentujące ten sam leksem PODOBNY, zob. (12)-(15).

(12) (Na) podobny **pomysł** (wpadły zakłady wyrobów azbestowo-cementowych). (Sł.fr.pub.)

(13) (Siedem) nieślychanie podobnych **satelitów** wystrzelonych w czerwcu br. (nie spełnia swego zadania.) (Sł.fr.pub.)

(14) (Wyłożony) **masą** samopoziomującą podobną do zamulonego korka, (przyjmował te zabiegi...) (Sł.fr.pr.)

(15) (Dopiero w pociągu przypomina sobie obraz) pomorskiego **miasteczka** podobnego do wszystkich w tej okolicy. (Krak.)

W (12)-(13) człony przymiotnikowe lokowane są lewostronnie względem N i jest to zarazem ich pozycja typowa, gdyż układy w (12a) oraz (13a), (13b) uznamy za nieneutralne:

(12a) (Na) **pomysł** podobny (wpadły zakłady wyrobów azbestowo-cementowych).

(13a) (Siedem) **satelitów** nieślychanie podobnych wystrzelonych w czerwcu br. (nie spełnia swego zadania).

(13b) (Siedem) **satelitów** wystrzelonych w czerwcu br. nieślychanie podobnych (nie spełnia swego zadania).

Podrzędniki *podobny* w (12a) oraz *nieślychanie podobnych* w (13a) i (13b) uznamy więc za lokalne.

W przykładach (14)-(15) badane człony przymiotnikowe występują postpozycyjnie względem nadrzędnych form rzeczownikowych *masą* oraz *miasteczka*. Przesunięcie ich w prepozycję jest akceptowalne, zob. (14a)-(15a).

(14a) (Wyłożony) podobną do zamulonego korka **masą** samopoziomującą, (przyjmował te zabiegi...)

(15a) (Dopiero w pociągu przypomina sobie obraz) podobnego do wszystkich w tej okolicy pomorskiego **miasteczka**.

Uznamy więc, że grupy przymiotnikowe *podobną do zamulonego korka* oraz *podobnego do wszystkich w okolicy* łączy z N związek quasilokalny.

Zwróćmy uwagę jeszcze na będącą konstrukcją współrzedną grupę przymiotnikową *bardzo małe i ciemne* zależną od formy *pomieszczenie*, przed którą jest umieszczona, zob. (16).

(16) (Takie będzie) każde *bardzo małe i ciemne pomieszczenie* biurowe.

W świetle testu przestawności jest to także grupa przymiotnikowa lokalna. Konstrukcje, w których grupa ta jest uporządkowana inaczej, wzbudzają wątpliwości lub są niakceptowalne, zob. (16a)-(16c).

(16a) ?(Takie będzie) każde *pomieszczenie* biurowe *bardzo małe i ciemne*.

(16b) *(Takie będzie) każde *pomieszczenie* *bardzo małe i ciemne* biurowe.

(16c) *(Takie będzie) *bardzo małe i ciemne* każde *pomieszczenie* biurowe.

Z powyższego wynika, że lokalność i quasilokalność po części zależy od zawartości grupy przymiotnikowej. W (12) jest ona zredukowana do formy przymiotnikowej *podobny*, w (13) rozwinięta przez przymiotnikową formę adwerbialną *nieślychanie*, w (16) zaś to konstrukcja współrzedna składająca się także z form przymiotnikowych *małe*, *ciemne* rozwiniętych przez przymiotnikową formę adwerbialną *bardzo*. W (14) i (15) natomiast formy przymiotnikowe *podobną* w (14) i *podobnego* w (15) rozwijane są przez grupy przymiotnikowe *do zamulonego korka*, *do wszystkich w tej okolicy*.

Grupy o takiej budowie, jak w (12), (13) i (16) wchodzą w związki lokalne z N, a o budowie takiej, jak w (14) i (15) — w związki quasilokalne. Oto typy reprezentacji grup przymiotnikowych lokalnych:

1) pojedyncza forma przymiotnikowa, np. *prestizowy (bank)*, *ostatni (taniec)*, *cały (zapas)*, *mój (wygląd)*,

2) forma przymiotnikowa z jednym zależnym członem — formą adwerbialną przymiotnika, np. *zdradziecko wystający (kamień), stoicko spokojny (człowiek), diametralnie przeciwległe (punkty)*⁴,

3) forma przymiotnikowa rozwijana przez partykułę, np. *niemal sensacyjna (wiadomość), wręcz ubogi (strój)*,

4) człony typu 1) lub 2), lub 3) połączone elementem łączącym spójnikiem lub przecinkiem składniowym, np. *oszczerczy i kłamliwy (artykuł), spierzchnięte, wybladłe (wargi), młodziutka, sympatyczna, lecz jakby przedwcześnie dojrzała (twarz), bardzo prosta, ale całkowicie realistyczna (wersja)*.

Człony przymiotnikowe o innej budowie niż 1) - 4) trzeba uznać za quasilokalne.

1.2.2. Dotychczasowe opisy członów lokalnych

Powyższe konstatacje na temat korelacji między budową członu przymiotnikowego a lokalnością lub quasilokalnością ich związku linearnego z N korespondują z niektórymi tradycyjnymi ustaleniami dotyczącymi szyku przydawek. Już dawniej zauważono, że nierozwinięte przydawki przymiotne, wyżej 1), występują przeważnie przed rzeczownikiem, a ciągi takich przydawek w określonej kolejności wzajemnej, np. *ten mój pierwszy prawdziwy bal*, a nie *ten prawdziwy mój pierwszy bal*, zob. H. Orzechowska-Zielicz (1954), A. Wierzbicka i P. Wierzbicki (1970: 129), D. Buttler (1986: 396), W. Śliwiński (1984a). Nie jest też przypadkiem, że w skład opisywanego przez Z. Topolińską (1984) podstawowego ciągu imiennego, którego składniki wyróżniają się stałym uporządkowaniem linearnym, wchodzą zasadniczo formy przymiotnikowe⁵.

⁴ Warto wspomnieć, że człon adwerbialny plasuje się zwykle przed formą przymiotnikową, tj. w układzie typu *ciężko pracujący (reżyser)*, a nie *pracujący ciężko (reżyser)*.

⁵ Podstawowy ciąg imienny Z. Topolińska (1984: 339) zdefiniowała jako „uporządkowany ciąg, na który składa się składnik konstytutywny grupy i uzgodnione z nim składniki jednoleksmowe (tj. składniki przymiotnikowe), [...] nie należą do niego te określniki

Grupy przymiotnikowe o budowie 2), 3), 4), czyli tzw. przydawki rozwinięte, nie były szerzej opisywane, a jeśli, to w sposób mało subtelny i niejednolity w szczegółach. Na ogół panuje zgodność co do tego, że przydawki rozwinięte lokuje się przeważnie po N, zob. H. Orzechowska-Zielicz (1954). Tę ich właściwość zaleca wręcz jako normę D. Buttler (1986: 396). Z badań przeprowadzonych przez W. Śliwińskiego wynika natomiast, że rozwinięta przydawka dopuszcza zarówno szyk porzeczownikowy, jak i przedrzczywnikowy, zob. W. Śliwiński (1984a)⁶.

Na ogół jednak badacze szyku rozwiniętych przydawek nie zwrócili uwagi na to, że uporządkowanie linearne tzw. przydawek rozwiniętych ma związek z budową grupy przydawki. W. Śliwiński wspominał tylko, że szyk grup nominalnych, w których „imiesłów lub przymiotnik są rozwijane przez okolicznik sposobu, wyrażony przysłówkiem”, należy badać osobno, zob. W. Śliwiński (1984a: 50). Natomiast wpływ budowy członu przymiotnikowego na jego usytuowanie w grupie nominalnej został opisany dla języka rosyjskiego. W tzw. обойме wyjściowej grupy imiennej, zawierającej tylko lokalne podrzędniki, uwzględnione zostały przymiotniki lub przymiotniki wraz z zależnymi od nich przysłówkami i partykułami, zob. I. A. Mielczuk (1974: 291-292).

1.3. Formy *jego, jej, ich*

Od reguły, że nieprzymiotnikowe człony zależne łączą się zwykle z N związkiem quasilokalnym jest pewien wyjątek. Za lokalne trzeba bowiem uznać

składnika konstytutywnego, które same mają postać grupy imiennej lub wyrażenia konstytuowanego przez osobową formę czasownika”.

⁶ Trzeba jednak pamiętać o tym, że przedmiotem badań tego autora były grupy nominalne składające się maksymalnie z czterech składników, tzn. formy rzeczownikowej i trzech słów bezpośrednio lub pośrednio od niej zależnych. Natomiast z przeprowadzonych przeze mnie badań wynika, że im dłuższy człon zależny, tym większe jest prawdopodobieństwo ulokowania go po rzeczownikowym nadrzędniku, zob. M. Gębka-Wolak (1997a) oraz rozdział V.

formy *jego*, *jej*, *ich*, będące formami dopełniacza zaimków ON1, ON2, ONA, ONO, zob. (17)-(19).

(17)(Już ktoś inny woli się w) tych jego **oczach** (przeglądać). (Sł.fr.dr.)

(18)(Ktoś tam po drugiej stronie drutu zwija się od) jej zajadlej, spokojnej **nieuściepliwości**. (Sł.fr.pr.)

(19)(...niebo wiruje przed) ich rozszerzonymi **źrenicami**... (Sł.fr.pr.)

Mają one w NG ustalone pozycje linearne, o czym świadczy nieakceptowalność lub nienaturalność szyku przestawnego, np. (17a)-(19a).

(17a)*(Już ktoś inny woli się w) jego tych **oczach** (przeglądać).

(18a)(Ktoś tam po drugiej stronie drutu zwija się od) zajadlej, spokojnej jej **nieuściepliwości**.

(19a)(...niebo wiruje przed) rozszerzonymi **źrenicami** ich...

Wydaje się, że formy *jego*, *jej*, *ich* w (17)-(19) zajmują pozycje składniowe przymiotników. Intuicję tę potwierdza test pytań i substytucji oraz współwystępowania. O wymienione formy pytamy tak, jak o frazę przymiotnikową, *czyje? oczy*, *źrenice*, *czyja? nieuściepliwość*, i możemy je substytuować tzw. posesywnymi formami przymiotnikowymi, tj. *mój*, *wasz*, zob. (17b), lub rzeczownikowymi dopełniaczowymi, tj. *ojca*, *córki*, zob. (17c), zob. K. Pisarkowa (1968, 1974). Z formami tymi nie mogą też współwystępować przy tym samym nadrzędniku, zob. (17d).

(17b) (Już ktoś inny woli się w) tych moich **oczach** (przeglądać).

(17c) (Już ktoś inny woli się w) tych **oczach** córki (przeglądać).

(17d) *(Już ktoś inny woli się w) tych jej moich (córki) **oczach** (przeglądać).

Niektórzy językoznawcy proponują, by formy *jego*, *jej*, *ich* ekwiwalentne formom przymiotnikowym zaliczać nie do klasy rzeczowników, lecz przymiotników. W takim ujęciu formy te reprezentowałyby leksemy przymiotnikowe JEGO, JEJ oraz ICH, zob. M. Bańko (1993: 8-18), R. Laskowski (1998: 352). Uporządkowanie linearne tychże form niewątpliwie świadczy na korzyść tej interpretacji. Przyjęcie, że są to formy leksemów

przymiotnikowych byłoby wygodniejsze również w niniejszej pracy. Lokalność związków linearnych członów zależnych zredukowanych do form *jego, jej, ich* nie byłaby wtedy niczym wyjątkowym.

Autorka jednak pozostaje przy interpretacji rzeczownikowej, gdyż istnieją konteksty, w których wydaje się, że formy *jego, jej, ich* zajmują także inne pozycje składniowe. Pytać o nie bowiem możemy także jak o frazę rzeczownikową, *kogo?*, substytuować formami rzeczownikowymi, por. *obszar lasu — jego obszar, lista gości — ich lista*. W tych kontekstach formy *jego, jej, ich* mogą także współwystępować z przymiotnikowymi lub rzeczownikowymi formami tzw. posesywnymi, por. *mój obszar lasu — mój jego obszar, twoja lista gości — twoja ich lista*.

Podkreślić należy, że formy *jego, jej, ich* w ciągu składników NG typowo umieszczane będą w tej samej stałej pozycji linearnej bez względu na realizowaną pozycję składniową⁷.

Konieczne jest więc uzupełnienie, że lokalnymi związkami linearnymi łączą się z N człony przymiotnikowe o określonej budowie wewnętrznej oraz formy rzeczownikowe *jego, jej, ich*.

2. Typowy układ członów lokalnych

Powyżej stwierdziłam, że zależne człony przymiotnikowe, które łączą się z nadrzędnym rzeczownikiem lokalnie, typowo umieszczane są lewostronnie względem N oraz bezpośrednio po N. Przypomnę, że w rozdziale II

⁷ Zasygnalizować trzeba, że inaczej jest w grupach nominalnych konstituowanych przez formy rzeczownikowe regularnie derywowane od czasowników. Formy *jego, jej, ich* realizujące rzeczownikowe pozycje syntaktyczne, porządkowane są tak, jak człony zależne powiązane z centrum grupy nominalnej quasilokalnie, tj. mogą być plasowane prawostronnie względem N, ale równie naturalna jest ich pozycja linearna przed N. Z kolei formy *jego, jej, ich*, które realizują przymiotnikowe pozycje syntaktyczne, porządkowane są jak człony zależne związane z centrum lokalnie, a więc tylko w określonym miejscu lewostronnego ciągu członów zależnych od rzeczownika. Problem ten przedstawiony został w artykule, zob.

M. Gębka-Wolak (1998).

przedstawiałam problemy związane z ustaleniem liczby nie pozostających względem siebie w relacjach syntaktycznych podrzędników N występujących równocześnie w jego lewostronnym kontekście. Przyjęłam wtedy, że w skład lewostronnego ciągu wchodzić będzie ich maksymalnie pięć.

Dla podrzędników związanych z N lokalnie postuluję maksymalnie sześć pozycji linearnych, pięć wobec N lewostronnych, oznaczanych jako I_{prep} , II_{prep} , III_{prep} , IV_{prep} , V_{prep} , i jedną prawostronną — I_{post} . Ważne jest to, że każda z wymienionych pozycji wypełniana jest przez określony zbiór przymiotników konstytuujących przymiotnikową grupę związaną z N lokalnie. Poszczególne pozycje linearne można więc charakteryzować poprzez zestawienie możliwie pełnej listy leksemów przymiotnikowych, których formy konstytuują grupy przymiotnikowe w nich umieszczane. Odpowiednio do wyodrębnionych pozycji linearnych mówić będziemy o sześciu klasach leksemów przymiotnikowych, typowo umieszczanych w poszczególnych pozycjach linearnych, klasach oznaczanych jako aI_{prep} , aII_{prep} , $aIII_{\text{prep}}$, aIV_{prep} , aV_{prep} i aI_{post} . Autorka decyduje się na takie rozwiązanie, gdyż niektóre pozycje są wyraźnie ograniczone co do możliwości ich leksykalnego wypełnienia, a ponadto daje ono możliwość przynajmniej częściowego uniezależnienia się od bardzo subiektywnych kryteriów semantycznych.

Ze względu na różnice ilościowe w wyróżnionych klasach leksemów przymiotnikowych kompletność list nie jest do osiągnięcia w odniesieniu do wszystkich postulowanych pozycji linearnych. Jedynie pozycje I_{prep} — IV_{prep} scharakteryzowane zostaną poprzez podanie przybliżonych list przymiotników, których formy mogą je realizować. Przymiotników umieszczanych w pozycjach V_{prep} oraz I_{post} jest znacznie więcej, tak, że niemożliwe jest zestawienie nawet ich przybliżonych list. Charakteryzując te pozycje ograniczam się więc do podania kilku przykładowych realizacji.

W zbadanym materiale autorka tej pracy nie znalazła autentycznego przykładu, w którym byłyby jednocześnie wypełnione wszystkie postulowane wyżej pozycje linearne. Składałyby się one zatem na idealny model NG, którego pełne reprezentacje występują rzadko w konkretnych tekstach, można je natomiast łatwo preparować. W konkretnych tekstach przy N występują

przeważnie dwa lub trzy podrzędniki lokalne. We wszystkich przykładach warto postulować natomiast zerowe realizacje pozycji linearnych.

2.1. Pierwsze cztery pozycje

Ciąg lewostronnych członów zależnych od N otwierają formy przymiotnikowe reprezentujące leksemy klasy aI_{prep} , tradycyjnie nazywanych zaimkami nieokreślonymi. Klasa aI_{prep} obejmuje w przybliżeniu następujące leksemy:

WSZYSTEK, WSZELKI, KAŻDY, ŻADEN, NIEKTÓRY, PONIEKTÓRY, BYLE KTÓRY, BYLE JAKI, KTÓRYŚ, PEWIEN, KTÓRYKOLWIEK, JAKIŚ, JAKIŚKOLWIEK, JAKIKOLWIEK, CAŁY, JEDEN, NIEJEDEN, CZYJŚ, CZYJŚKOLWIEK, NICZYJ.

Przykłady⁸:

(20) *Wszystkie te wasze kolejne bardzo długie **debaty** sejmowe (nie mają sensu).*

(21) *(Nie ma) żadnych innych **możliwości** (robienia przeróbek ze środków państwowych). (Sł.fr.pub.)*

(22) *...pevien mój młody **przyjaciel** ze skłonnością do specyficznych żartów (zatelefonował do mnie). (Honolulu, 36)*

W drugiej pozycji ciągu lewostronnego umieszczane są grupy konstytuowane przez przymiotniki, które wyróżniam jako klasę aII_{prep} . Są one tradycyjnie nazywane zaimkami wskazującymi. Są to formy leksemów:

TEN, TAMTEN, ÓW, TAKI, INNY.

Przykłady:

(23) *Cały ten wasz ostatni rekordowy **zbiór** truskawek (nie nadaje się do sprzedaży).*

⁸ Przykłady odnoszące się do poszczególnych pozycji linearnych podawane są tak, że jako pierwszy następuje przykład, w którym wypełnione są wszystkie postulowane pozycje linearne. W kolejnych zaś niektóre pozycje linearne mają realizację zerową. Forma realizująca leksem omawianej klasy przymiotników jest podkreślana.

(24) *Cały ten świat (jest jak miazga, piramida nikczemności...)(Krak.)*

(25) *Każdy ów cenny **egzemplarz** (starannie oprawiał). (Krak.)*

Należy zwrócić uwagę, że formy leksemu TAKI mogą być umieszczane także w innych miejscach lewostronnego ciągu, zob. (26)-(27).

(26) *(Tu postawię) ten taki wysoki **dzbanek**.*

(27) *(Rozmawiał ze mną) ten pierwszy taki wesoły **chłopiec**.*

Co więcej, w (26)-(27) forma *taki* współwystępuje w lewostronnym ciągu z *ten*, formą leksemu klasy aII_{prep}. Autorce wydaje się, że w NG *ten taki wysoki dzbanek* oraz *ten pierwszy taki wesoły chłopiec* formy *taki* nie są bezpośrednio zależne od N, lecz od znajdujących się hierarchicznie niżej form przymiotnikowych, *wysoki* w (26) oraz *wesoły* w (27). Na korzyść tej interpretacji przemawia wynik testu redukcji, por. (26) i (26a) oraz (27) i (27a)⁹.

(26a) *?(Tu postawię) ten taki **dzbanek**.*

(27a) *?(Rozmawiał ze mną) ten pierwszy taki **chłopiec**.*

NG w (26a) i (27a) po zredukowaniu form *wysoki* z (26) i *wesoły* z (27) są nienaturalne, dziwne.

Podsumowując, formy leksemu TAKI zależne od N typowo bywają lokowane w drugiej lewostronnie pozycji linearnej, po formach z klasy aI_{prep}. Z kolei formy zależne od innych składników NG (przymiotników), pojawiać się

⁹ Z. Topolińska (1984: 375-376) wysunęła tezę o homonimiczności *taki*. *Taki₁* jest „wykładnikiem porównania przedmiotów (zdarzeń itd.) *x* i *y* z punktu widzenia nie nazwanej (nie nazwanych) explicite cechy (jakości)”, np. *taki człowiek, jakiego wszyscy lubią*. *Taki₂*, typowy dla polszczyzny potocznej, jest „swego rodzaju intensivum” umieszczanym przed formami przymiotnikowymi, np. *jakiś taki niepozorny człowieczek*, czyli ‘jakiś człowieczek, który był taki niepozorny’. *Taki₃* z kolei pojawia się w konstrukcjach typu *Taki Kowalski to wszystko może*, tj. ‘Kowalski jest *taki*, że wszystko może’. Oceniając intuicyjnie, w przykładach (26) i (27) mielibyśmy do czynienia z *taki₂*.

mogą również w innych miejscach lewostronnego ciągu, typowo przed swoim nadrzędnikiem.

Trzecią pozycję linearną zajmują formy, które zaliczam do klasy aIII_{prep}. Tradycyjnie opisuje się je jako zaimki dzierżawcze. Oprócz nich w tej pozycji mogą być ponadto lokowane formy rzeczownikowe *jego, jej, ich*. Klasa aIII_{prep} obejmuje więc leksemy MÓJ, TWÓJ, NASZ, WASZ, SWÓJ oraz formy *jego, jej, ich*.

Przykłady:

(28) Wszystkie te wasze następne nieuczciwe **operacje** (nie przyniosły żadnych efektów).

(29) Ten mój pierwszy **tomik** (był śladem jednej z faz twórczych). (Krak.)

(30) (Spodziewałam się, że opowiesz o) jakiejś swojej wspaniałej **przygodzie**.

W czwartej pozycji linearnej umieszczane są takie człony przymiotnikowe, które referencjalnie odnoszą się do kolejności przestrzennej desygnatu N. Tradycyjnie są to liczebniki porządkowe lub inne przymiotniki o tym znaczeniu. Zaliczam je do klasy aIV_{prep}. Należą do niej m.in. przymiotniki typu PIERWSZY, DRUGI, itp., KOLEJNY, OSTATNI, POPRZEDNI, NASTĘPNY, itp.

Przykłady:

(31) Jakiś ten jej poprzedni nocny **wybryk** (został opisany we wszystkich brukowcach).

(32) (Słońce ujawniło) swoją pierwszą przedwiosenną **siłę**. (Krak.)

(33) (Przypomina sobie) tamtą pierwszą widzianą i zapamiętaną **ciemność**... (Krak.)

Na zakończenie przeglądu pierwszych czterech lewostronnych pozycji linearnych warto zwrócić uwagę na to, że człony przymiotnikowe, które w konkretnych NG je realizują, są przeważnie zredukowane do form

wymienianych wyżej leksemów przymiotnikowych. Stosunkowo rzadko zdarzają się podrzędniki bardziej rozbudowane, np. *ten i ów (kolega)*, *mój albo twój (zeszyt)*, *pierwszy i ostatni (koncert)*.

2.2. Pozycja piąta i szósta

Prepozycyjnie najbliżej N lokowane są bardzo liczne przymiotniki, które nazywam aV_{prep} , stąd też trudno sporządzić ich pełną listę. Do aV_{prep} można np. zaliczyć leksemy: STARY, CZARNY, WIELKI, SILNY, PIĘKNY, CIĘŻKI, GORĄCY, CZYSTY, TROSKLIWY, ODSTRASZAJĄCY, WIERNY, OPUBLIKOWANY, NAJSKRYTSZY, OMAWIANY, UDANY, itp.

Przykłady:

(34) *Wszystkie te twoje ostatnie nieudane prace (misisz jak najszybciej sprzedać).*

(35) *(Niebawem) następny nieostrożny, mały szczur (zostaje zjedzony przez kota). (Szczur,23)*

(36) *(Siedział w) małej podmiejskiej knajpce.*

Sam fakt rezerwowania dla aV_{prep} jednej pozycji linearnej jest świadomym uproszczeniem, gdyż nie wszystkie wymienione jednostki odnoszą się do jednej i tej samej pozycji, zob. (36). Bez uwzględnienia subtelnych kryteriów semantycznych trudno jednak klasyfikować leksemy zaliczone do aV_{prep} w świetle kryterium szyku. Propozycję takiej klasyfikacji przedstawiła Z. Topilińska (1984: 374-383), wyodrębniając tzw. atrybuty relacyjne typu A i B oraz atrybuty intensyfikowalne. Atrybuty relacyjne typu B występują najbliżej N, np. *papierowy, piętrowy, trójkątny, żelazny*. Poprzedzają je natomiast atrybuty intensyfikowalne, tzn. mające łączliwość z intensivum *bardzo*, np. *piękny, miły, wesoly, szeroki*. Te z kolei są poprzedzane przez tzw. atrybuty relacyjne typu A, np. *jutrzejszy, autentyczny, rzeczywisty, wczorajszy*. Przyjęcie tej propozycji mogłoby posłużyć do wyodrębnienia w ramach klasy aV_{prep} trzech podklas jednostek różniących się semantycznie.

Z kolei w składni tradycyjnej przymiotniki klasy aV_{prep} są nazywane przydawkami charakteryzującymi. Zasada dotycząca ich wzajemnego

uporządkowania dotyczy powszechnie znanego rozróżnienia przymiotników na relacyjne i jakościowe. Uważa się, że przydawki wyrażone przymiotnikiem jakościowym umieszcza się przed przydawkami wyrażonymi przymiotnikiem relacyjnym, np. *duży drewniany dom*, a nie *drewniany duży dom*, zob.

J. Sankowska (1962), D. Buttler (1986: 395-399), EJP (1992: 273). W tej pracy podział ten nie nadaje się do wykorzystania, gdyż u podstaw klasyfikacji przymiotników na relacyjne i jakościowe stoją dość niejasne kryteria semantyczne. Trudno przeprowadzić wyraźną granicę między nimi, mimo że niektórzy autorzy, m.in. W. Śliwiński (1984a: 108-109), wskazują na różniące je cechy morfologiczne¹⁰.

W każdym razie, w odniesieniu do pozycji V_{prep} trzeba sformułować zastrzeżenie, iż może ona obejmować dwie lub trzy podpozycje.

Bezpośrednio po N bywają zaś lokowane przymiotniki zaliczone tu do klasy aI_{post} . Klasa ta jest także stosunkowo liczna. Będą do niej należały np. leksemy POLSKI, POSTOJOWY, KOŁOWY, LITERACKI, RYSUNKOWY, PRAWNY, FILMOWY, SPOŁECZNY, itp.

Przykłady:

(37) *(Znawcy tematu zapewniają, że) takie płatne **miejsca postojowe** (zostaną wprowadzone w przyszłym roku). (Pol./95)*

(38) *(Obecnie jest tu nadawana) jedna cykliczna **audycja literacka**.*

¹⁰ Klasyfikacja przymiotników na jakościowe i relacyjne poddawana była krytyce ze względu na to, że podział ten nie jest rozłączny, a wiele leksemów przymiotnikowych trudno zaliczyć do którejś z wyróżnianych podklas, zob. M. Szupryczyńska (1980: 25-28). W węższym rozumieniu terminy „przymiotnik jakościowy” i „przymiotnik relacyjny” odnosi się tylko do przymiotników będących derywatami od rzeczowników. K. Kallas (1998: 482) pisze, że przymiotniki relacyjne „wraz z określonymi rzeczownikami informują o relacji między dwoma przedmiotami[...], z których jeden nazywany jest przez rzeczownik stanowiący podstawę słowotwórczą przymiotnika, a drugi — przez rzeczownik określany”. Z kolei przymiotniki jakościowe „oznaczają nie tylko relację między dwoma przedmiotami, ale i jakąś cechę charakterystyczną przedmiotu”.

(*Krak.*)

(39) (*Propozycja nie jest zgodna z obowiązującą normą prawną.*)

Tradycyjnie przymiotniki z klasy aI_{post} kwalifikowane są jako gatunkujące, tj. „wyróżniające jakąś osobę lub rzecz spośród innych”, i przeciwstawiane przymiotnikom charakteryzującym, tj. nazywającym immanentne cechy określanego rzeczownika, zob. S. Jodłowski (1957: 321), których zakres według intuicji autorki przynajmniej częściowo pokrywa się z klasą aV_{prep} . Formalnie zaś przymiotniki gatunkujące od charakteryzujących ma różnicę właśnie szyk. Te pierwsze lokowane są po określanym rzeczowniku, a drugie przed nim. Jako pierwszy opisał tę zasadę A. Krasnowolski (1909), a wielu późniejszych autorów powtarza ją i rozwija, m.in. J. Rozwadowski (1914), H. Gaertner (1924), W. Doroszewski (1947, 1948), J. Sankowska (1962), S. Jodłowski (1957, 1976), A. Cegiela, A. Markowski (1982: 109-110), W. Śliwiński (1984a: 23-29).

Należy zwrócić uwagę na to, że podział na klasy aV_{prep} i aI_{post} wydaje się niecałkowicie rozłączny, gdyż są takie przymiotniki które przy różnych lub tych samych N mogą być lokowane zamiennie w pre- lub postpozycji, np. *mahoniowy stół* i *stół mahoniowy*, *ludowe pieśni* i *pieśni ludowe*, *kuchenna lampa* i *lampa kuchenna*, *temperatura plusowa* i *plusowa temperatura*, *mecz piłkarski* i *piłkarski poker*, *mleczne zęby* i *bar mleczny*. Warto więc postulować istnienie pogranicza między klasami aV_{prep} i aI_{post} , czyli takiej grupy przymiotników, które typowo mogą być lokowane w obu wymienionych pozycjach linearnych, dla których obie te pozycje byłyby równie naturalne. Istnienie takiej sfery przejściowej nie przekreśla jednak zasadniczego podziału na aV_{prep} i aI_{post} . Niewątpliwie jest bowiem istnienie takich przymiotników, które muszą być umieszczane w V_{prep} , por. *mała dziewczynka (piłka, kawa)* i *dziewczynka (piłka, kawa) mała*, jak i takich, dla których naturalna jest tylko pozycja I_{post} , por. *miejsowość wypoczynkowa*, *ośrodek (urlop) wypoczynkowy* i *wypoczynkowa miejscowość*, *wypoczynkowy ośrodek (urlop)*.

2.3. Podsumowanie

Z przedstawionych wyżej sześciu pozycji linearnych w konkretnych NG przymiotnikowe podrzędniki związane z N lokalnie wypełniają zazwyczaj dwie lub trzy. Trzeba jednak podkreślić, że niewypełnienie którejś z postulowanych pozycji na ogół nie wpływa na kolejność podrzędników realizujących pozostałe pozycje, co ilustruje poniższa tabela. Poszczególne kolumny odpowiadają kolejnym pozycjom linearnym. W wierszach umieszczone zostały NG o różnym stopniu rozbudowania. Pola zaciemnione oznaczają zaś zerowe realizacje pozycji linearnych.

I_{prep}	II_{prep}	III_{prep}	IV_{prep}	V_{prep}	N	I_{post}
<i>żaden</i>		<i>twój</i>		<i>głupi</i>	<i>dowcip</i>	
		<i>moje</i>	<i>drugie</i>	<i>wygrane</i>	<i>zawody</i>	<i>sportowe</i>
<i>niektóre</i>		<i>jego</i>			<i>stereotypy</i>	
<i>wszystkie</i>	<i>te</i>			<i>skradzione</i>	<i>znaczk</i>	<i>pocztowe</i>
	<i>owe</i>	<i>jej</i>	<i>ostatnie</i>		<i>reportaże</i>	<i>więzienne</i>

Na zakończenie dodam, że w zebranych materiale zerową realizację obserwowałam stosunkowo często w odniesieniu do pozycji II_{prep} , najrzadziej pomijana była zaś pozycja V_{prep} .

3. Modyfikacje układu typowego

Powyższe typowe układy mogą podlegać modyfikacjom. W odczuciu autorki układy inne niż typowe są przeważnie relewantne. Różni autorzy dowodzili, że przedstawiane poniżej modyfikacje typowego układu linearnego mogą być na przykład spowodowane chęcią rematyzacji składnika grupy nominalnej lub też służą celom stylistycznym, zob. I. A. Mielczuk (1974: 276, 283-285), W. Śliwiński (1984a), Z. Topolińska (1984: 384-385), S. Koziara (1998).

3.1. Przetawienie form reprezentujących pozycje I_{prep} i II_{prep}

Normalnie formy aI_{prep} poprzedzają formy aII_{prep}, zob. (40).

(40) Wszystkie te elementy (podlegają zmianom...) (Sł.fr.pop.)

Przemieszczenie wzajemne tych form ma związek z tym, jakie leksemy one reprezentują, m.in. łatwo przemieszczać formy przymiotników WSZYSTEK i CAŁY współwystępujących z formami leksemu TEN, por. (40) i (40a) oraz (41) i (41a).

(40a) Te wszystkie elementy (podlegają zmianom...)

(41) (Nie myśl, że ja się pogodziłem z) tą całą historią. (Sł.fr.dr.)

(41a) (Nie myśl, że ja się pogodziłem z) całą tą historią.

Jeśli natomiast w pozycjach I_{prep} i II_{prep} występują formy innych leksemów aI_{prep} i aII_{prep} ich przemieszczenie nie jest obojętne, por. (42) i (42a), może być nawet uznane za nieakceptowalne, por. (43) i (43a).

(42) Żaden inny kraj (nie może się pochwalić...) (Pol./96)

(42a)? Inny żaden kraj (nie może się pochwalić...)

(43) (Abstrahowaliśmy od) wszelkich innych cech przedmiotu. (Sł.fr.pop.)

(43a)* (Abstrahowaliśmy od) innych wszelkich cech przedmiotu.

Rozważmy bardziej szczegółowo szyk ciągów *wszystko to* i *cały ten*, obejmujących formy aI_{prep} i aII_{prep}, które występują niezwykle często w tekstach.

Zaobserwowałam dość wyraźną prawidłowość polegającą na tym, że formy mianownikowe rozmieszczane są według układu zasadniczego, tzn. formy leksemów aI_{prep} WSZYSTEK i CAŁY poprzedzają mianownikowe formy leksemu klasy aII_{prep} TEN, np. (44). Natomiast inne formy przypadkowe występują raczej w układzie odwrotnym, np. (45).

(44) (...podejrzewam, że) wszystkie te wyroby (pochodzą z fabryk naszego południowego sąsiada). (Sł.fr.pr.)

(45) (...powinniśmy się zająć) tymi wszystkimi dziedzinami wychowania. (Sł.fr.pop.)

Może to mieć związek z długością sąsiadujących form i działaniem czynników fonicznych. Mianownikowa forma *te* jest krótka, jednosylabowa i w związku z tym w połączeniu z dwusylabową formą *wszystkie* może nabierać charakteru enklitycznego w (44), tworząc z formą *wszystkie* całość akcentową. Z kolei w (45) formy *wszystkimi* i *tymi* mają własny akcent. W tym wypadku forma *tymi* poprzedza formę *wszystkimi* być może dlatego, żeby został zachowany odpowiedni rytm. Uwarunkowanie nietypowego układu miałyby więc charakter foniczny, prawdopodobnie także związany z długością współwystępujących form. Forma *tymi* jest bowiem dwusylabowa, a więc krótsza od trzysylabowej formy *wszystkimi*. Normalnie, układ linearny, w którym forma dłuższa poprzedzałaby krótszą, nie wydaje się neutralny, por. (45) i (45a).

(45a) (...powinniśmy się zająć) wszystkimi tymi **dziedzinami**
wychowania.

Przyjrzyjmy się jeszcze przykładom (46)-(47), w których układ linearny omawianych form przymiotnikowych odbiega od prawidłowości ilustrowanej przykładami (44)-(45), polegającej na tym, że formy mianownikowe porządkowane są raczej w układzie zasadniczym, a niemianownikowe raczej w układzie wariantywnym.

(46) (Nie mam zielonego pojęcia, co w ogóle robią) te wszystkie **spółki**,
których akcjami obracam. (Krak.)

(47) (Zestawienie) wszystkich tych **wyników** (razem pozwoliło na
wyciągnięcie doniosłych wniosków). (Sł.fr.pop.)

Wydaje się, że różnica układu linearnego w (46) i (44) daje się tłumaczyć dwojako. Po pierwsze, wynika z faktu, że mianownikowa forma *te* jest akcentowana i jednocześnie krótsza niż forma *wszystkie*. Kolejność tych form w (46) byłaby więc umotywowana ich długością. Po drugie, forma *te* poprzedza formę *wszystkie*, gdyż jako jednosylabowa nie jest akcentowana i nabiera w tym wypowiedzeniu charakteru proklitycznego. Różnica układu linearnego w (47) i (45) wynika prawdopodobnie z tych samych przyczyn. Jednosylabowa forma *tych* jako enklityka tworzy całość akcentową z formą *wszystkich*.

Z przedstawionych wyżej obserwacji wynikają następujące wnioski. W ciągu pozycji linearnych I_{prep} i II_{prep} możliwe są dwa warianty linearne: 1) układ zasadniczy, tj. forma aI_{prep} poprzedza formę aII_{prep} , 2) układ oboczny, tj. forma aII_{prep} poprzedza formę aI_{prep} . Przeprowadzone analizy nasuwają przypuszczenie, że dla form niektórych leksemów klas aI_{prep} i aII_{prep} wybór układu linearnego może zależeć od czynników prozodycznych oraz długości analizowanych form. Układ linearny 1) obserwuje się wtedy, gdy a) forma aII_{prep} jest jednosylabowa i w wypowiedzeniu nabiera charakteru enklitycznego, np. *Cała ta mordęga wyrobiła mu mięśnie*, b) obie formy są akcentowane i mają tę samą długość, tzn. tę samą ilość sylab, np. *Nie zmieniaj całego tamtego artykułu*. Z kolei układ linearny 2) obserwuje się wtedy, gdy jednosylabowa forma aII_{prep} nabiera charakteru proklitycznego, np. *To jest właśnie ta cała technika*, lub gdy obie formy są akcentowane, ale forma aII_{prep} składa się z mniejszej liczby sylab niż forma aI_{prep} , np. *Muszę skończyć z tymi wszystkimi idiotycznymi zajęciami*.

Trzeba dodać, że teza o wpływie cech prozodycznych na uporządkowanie linearne została wysunięta na podstawie intuicji językowej autorki. Korelacja między uporządkowaniem linearnym niektórych form a sposobem ich akcentowania wydaje się bowiem, zwłaszcza w odniesieniu do form krótkich, istotnym czynnikiem wpływającym na szyk w obrębie grup nominalnych. To samo dotyczy długości poszczególnych składników. Człony krótsze z zasady poprzedzają na linii tekstu człony dłuższe.

3.2. Inne modyfikacje lewostronne

Możliwości przestawienia innych form reprezentujących układ zasadniczy w ciągu lewostronnym są ograniczone. Bez wyraźnych ograniczeń akceptowalne jest właściwie tylko wzajemne przemieszczenie form realizujących pozycje II_{prep} i IV_{prep} . Jak pamiętamy, pozycję III_{prep} reprezentują formy $aIII_{\text{prep}}$, np. *mój, twój*, które poprzedzają formy aIV_{prep} , np. *pierwszy, ostatni*, typowo umieszczane w pozycji IV_{prep} . W przykładach (48)-(49) występują one w odwrotnej kolejności.

(48) (...miałem jednak tylko osiem lat i) pierwszą moją **troską** (było pomóc przyjacielowi). (Krak.)

(49) (...nieraz dawał wyraz przekonaniu, że religia i sztuka dożywają)
ostatnich swoich dni. (Krak.)

Układy w (48) i (49), w których formy *pierwszą* i *ostatnich* na linii tekstu poprzedzają formy *moją* i *swoich*, wydają się mniej naturalne niż układ zasadniczy, co potwierdza ich znacznie mniejsza frekwencja w materiale, którym dysponuję.

Wszelkie inne modyfikacje układu zasadniczego też oceniam jako nieneutralne. Trudno jednak ustalić granicę między układami nacechowanymi akceptowalnymi, a układami już nieakceptowalnymi. Zależy to często od reprezentacji leksykalnej poszczególnych form i ich znaczenia. Z tego względu nie sposób sporządzić listy wszystkich akceptowalnych modyfikacji zasadniczego układu linearnego lewostronnych podrzędników N. Ograniczę się do podania kilku przykładów nietypowych układów, zob. (50)-(54).

1) Przystawienie form zajmujących typowo V_{prep} :

a) układ $aV_{\text{prep}} — aIV_{\text{prep}}$:

(50) (Odstawił) puszą trzecią butelkę. (Krak.)

b) układ $aV_{\text{prep}} — aIII_{\text{prep}}$:

(51) (Stopy szukały) dawnych swych śladów. (Śliwiński, cz.1,59)

c) układ $aV_{\text{prep}} — aI_{\text{prep}}$:

(52) (Opowiadam) bezwstydne jakieś kawalki z mojej książki. (Krak.)

2) Przystawienie form zajmujących typowo III_{prep} :

a) układ $aIII_{\text{prep}} — aI_{\text{prep}}$:

(53) (...na koncie rejestrowane są) jego wszystkie składniki.
(Gaz. Wyb./99)

b) układ $aIII_{\text{prep}} — aII_{\text{prep}}$:

(54) Twój tamten wyczyn (przejdzie do historii).

Powyższe przykłady są akceptowalne, choć nieneutralne. Natomiast przykład (55) trudno zaakceptować, a (56) jest na granicy akceptowalności:

(55)* *Zwyczajna żadna czynność (nie nabierała niezwykłych barw).*

(56) ?*Mój ten wyczyn (przejdzie do historii).*

Mimo że układ linearny w (55) jest taki sam jak w (52), a układ z (56) jak w (54), to konstrukcje (52) i (54) ocenimy jako poprawne, a (55) i (56) jako niepoprawne lub wątpliwe. Świadczy to o słuszności wyrażonego wcześniej przypuszczenia o wpływie czynników leksykalno-semantycznych na akceptowalność wariantów linearyzacji zasadniczego układu lewostronnego.

3.3. Przetawienie w postpozycję

Formy reprezentujące typowo różne pozycje lewostronne mogą zostać przetawione na pozycję linearną bezpośrednio po N, która, jak pamiętamy, jest zarezerwowana dla niektórych przymiotników właściwych, zaliczonych do klasy aI_{post} . Przesunięcie to powoduje, że typowa dla nich pozycja jest oczywiście pusta. Pusta musi być także pozycja I_{post} . Przetawieniu w postpozycję mogą podlegać wszystkie człony przymiotnikowe typowo lewostronne względem N.

Bezpośrednio po N niewątpliwie najczęściej umieszczane bywają człony przymiotnikowe, które w zasadniczym układzie linearnym plasowane są w V_{prep} , tj. w bezpośredniej prepozycji wobec N, zob. (57)-(58)¹¹.

(57) *(Cóż, łatwo jest być) **dziennikarzem** złośliwym (i wybrzydzać).*

(Pol./95)

(58) ***Warunkiem** koniecznym i dostatecznym zerowania się wektora (jest zerowanie się wszystkich współrzędnych). (Sł.fr.pop.)*

W postpozycji umieszczane bywają także przymiotniki zaliczone do innych klas, np. w (59)-(60) są to formy *jakiś* i *cały*, które realizują typowo pozycję I_{prep} .

(59) *(Na parkiecie koło telefonu) **świstek** jakiś (leży). (Sł.fr.pr.)*

(60) *(Pilem) **dzień** cały (i noc). (Sł.fr.dr.)*

¹¹ Nie biorę tu pod uwagę zmiany uporządkowania przymiotników, które stanowią pogranicze między klasami aV_{prep} i aI_{post} , niejako „z definicji” lokowanych zamiennie w V_{prep} lub I_{post} .

Trzeba dodać, że formy reprezentujące leksemy klas aI_{prep} bardzo rzadko występują w tekstach w postpozycji. Co więcej, zabieg przestawienia może nawet powodować, że konstrukcja staje się trudna do zaakceptowania, por. (61) i (61a).

(61) *Wszystkie sukienki* (zaprojektowano w Polsce).

(61a) *?Sukienki wszystkie* (zaprojektowano w Polsce).

Jeśli nie są reprezentowane inne pozycje linearne, dość często po N plasują się formy aII_{prep} , zob. (62)-(63) **Błąd! Nie zdefiniowano zakładki.**¹².

(62) *Plaga ta* (hulała wtedy na tych ziemiach jak szarańcza). (Sł.fr.pr.)

(63) *Dyscyplina ta* (ma nawet własne eliminacje, zawody, mistrzostwa...) (Sł.fr.pr.)

Warto zwrócić uwagę, że przestawienie w postpozycję form z klasy aII_{prep} wtedy, gdy przy N wypełniona jest któraś z pozycji lewostronnych, pociąga za sobą nieakceptowalność konstrukcji, por. (63) i (63a).

(63a)* *Pasjonująca dyscyplina ta* (ma nawet własne eliminacje, zawody, mistrzostwa...)

Przesunięciu na postpozycję może ulegać także forma zajmująca typowo pozycję III_{prep} , np. (64)-(65), lub IV_{prep} , np. (66)-(67).

(64) (Kościół karmelitanów jest już w pełni barokowy,) **układem swym** (nawiązując do typu jezuickiego). (Sł.fr.pop.)

(65) (Czterech z nich) **słowa moje** (przyjmuje z ulgą). (Sł.fr.pr.)

(66) (...zmiany zapowiadano niezwłocznie, już nieomal na) **dzień następny**. (Sł.fr.pr.)

(67) (Od) **lat trzynastu** (dba o was wszystkich). (Sł.fr.pr.)

Na szczególną uwagę zasługują przykłady, w których prepozycyjne formy przymiotnikowe wiążące się z N lokalnie występują w niebezpośredniej

¹² NG takie jak w (62) i (63) w literaturze nazywane bywają „wyrażeniami anaforyzacyjnymi”, zob. p. 3.3. rozdziału I.

postpozycji wobec swego nadrzędnika i na dodatek są poprzedzone przecinkiem, który oddziela ten człon od reszty NG, np. (68)-(69)¹³.

(68) *(Była to przecież) ogromna masa żelastwa, pancerna i stalowa, gruba i butna, (a naprzeciw my...) (Krak.)*

(69) *(Okryła się) **plaszczem** z kołnierzem, długim i pięknym.*

Zajmują one przy tym najczęściej ostatnią pozycję linearną prawostronnego ciągu członów zależnych od N. Tym samym podrzędniki związane z N lokalnie pojawiają się po podrzędnikach, które z N łączą się quasilokalnie. W (68) quasilokalnie łączy się z N człon rzeczownikowy *żelastwa*, a w (69) przyimkowy *z kołnierzem*. Brak przecinka przed taką skrajnie postpozycyjną grupą przymiotnikową powoduje jej nieakceptowalność, np. (68a), lub różnice w strukturyzacji, np. (69a).

(68a) *?(Była to przecież) ogromna masa żelastwa pancerna i stalowa, gruba i butna, (a naprzeciw my...)*

(69a) *(Okryła się) **plaszczem** z kołnierzem długim i pięknym.*

Warto dodać, że wyodrębnianie członu przymiotnikowego nie tylko przy pomocy szyku, ale też przecinków bliskie jest wyodrębnianiu danego członu kropką, np. *Okryła się **plaszczem** z kołnierzem. Długim i pięknym*, który to mechanizm był przedmiotem obserwacji M. Wiśniewskiego (1994: 178-201).

4. Układ linearny przyliczebnikowych grup nominalnych

Analiza materiału prowadzi do wniosku, że uporządkowanie składników wewnątrz NG nie zależy od pozycji składniowej NG przyczasownikowej, przyrzeczownikowej itd, tzn. od cech gramatycznych bezpośredniego

¹³ W polskiej literaturze składniowej przymiotniki wyodrębnione interpunkcyjnie i lokowane jako ostatnie w prawostronnym ciągu członów zależnych od rzeczownika nazywane były m.in. przydawkami orzekającymi, zob. Z. Klemensiewicz (1969: 65), M. Bańko (1993), dopowiedzeniami, zob. A. Krasnowolski (1909: 45-46;49-51), lub określeniami predykatywnymi, zob. K. Pisarkowa (1965), E. Zakrzewska (1990). Stwierdzano bowiem, że pełnią one mniej typową dla przymiotników właściwą funkcję predykatywną.

nadrzędnika całej NG. Wyjątkiem zdaje się być uporządkowanie niektórych przyliczebnikowych grup nominalnych.

Zacznijmy od tego, że liczebnik może być umieszczony w różnych miejscach lewostronnego ciągu podrzędników N, zob. (70)-(73).

(70) (...rozwiązania, które są możliwe dla) wszystkich czterech głównych **partii**. (Pol/95)

(71) (Nie chciało się wierzyć, że) te cztery ludzkie **figurki** (położyły taką potęgę). (Sl.fr.pr.)

(72) (Włożyłem ciemniejszy z) moich dwóch **garniturów**. (Krak.)

(73) Ostatnie dwa **szkice** książki (poświęcone są sylwetkom znanym...) (Krak.)

W tych przykładach liczebniki umieszczone są między formami przymiotnikowymi, które znalazły się na listach leksemów lokowanych w grupie nominalnej w określonych pozycjach linearnych lewostronnego ciągu członów zależnych od N. W (70) forma *czterech* umieszczona jest po formie aI_{prep} *wszystkich*, w (71) forma *cztery* umieszczona została po formie aII_{prep} *te*, w (72) forma *dwóch* następuje po formie $aIII_{prep}$ *moich*, a w (73) forma *dwa* po formie aIV_{prep} *ostatnie*. Układy (70)-(73) autorka ocenia przy tym jako naturalne.

Natomiast w materiale bardzo nieliczne są przykłady, w których liczebnik jest poprzedzany przez formę aV_{prep} . Takie przykłady jak (74) oceniałabym jako mniej naturalne w porównaniu z (74a).

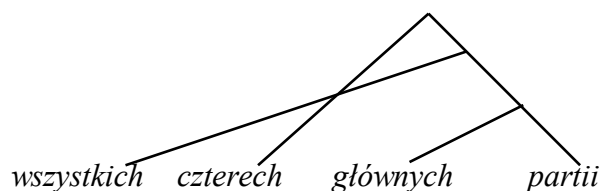
(74) (Jest to pierwszy z serii) identycznych trzech **niszczycieli**. (Sl.fr.wiad.pras.)

(74a) (Jest to pierwszy z serii) trzech identycznych **niszczycieli**.

Istnieje możliwość uznania grup nominalnych z (70)-(73) za linearnie rozbite, a więc uznania, że formy liczebnikowe są wstawione bądź między formy przymiotnikowe tworzące ciąg lewostronnych podrzędników N, zob. (70)-(71), bądź między przymiotnik i N, zob. (72)-(73). Linearną nieciągłość grupy

nominalnej obrazuje przecinanie się gałęzi w drzewie składników bezpośrednich, zob. (75).

(75)

Należy jednak wziąć pod uwagę fakt, że w konstrukcjach liczebnikowo-rzeczownikowych takich, jak w (70)-(73) związki zależności mogą być dwojako zinterpretowane. Formy przymiotnikowe można bowiem interpretować, po pierwsze, bądź jako zależne od N, bądź od form liczebnikowych. Po drugie, niektóre przymiotniki można by uznać za zależne od rzeczownika, inne od liczebnika. W sytuacjach, w których formy przymiotników wyraźnie nie świadczą o związkach akomodacyjnych z formą rzeczownikową lub liczebnikową, pomocniczo można by się kierować pozycją linearną przymiotnika. Porównajmy cytowane wyżej konstrukcje z konstrukcjami konstytuowanymi przez tzw. liczebniki dopełniaczowe, np. (76)-(78).

(76) Wszystkie siedem punktów (nie zajmie ci więcej niż kwadrans).

(Sł.fr.pop.)

(77) (...zobaczyła, jak zmizerniała przez) te kilka dni podróży.

(78) (Przez) ostatnie dziewięć lat (kurort przypominał plac budowy).

(Gaz.Wyb./98)

W (76)-(78) formy przymiotnikowe *wszystkie*, *te*, *ostatnie* są umieszczone przed akomodującymi je formami liczebnikowymi *siedem*, *kilka*, *dziewięć* i jest to ich jedyna akceptowalna pozycja linearna w tych konstrukcjach. Po przestawieniu ich na pozycję linearną po liczebniku otrzymamy konstrukcje nieakceptowalne, zob. (76a)-(78a).

(76a) *Siedem wszystkie punktów (nie zajmie ci więcej niż kwadrans.)

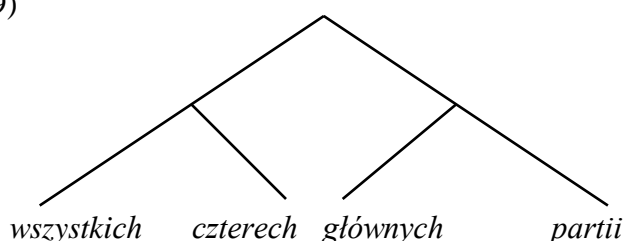
(77a) *(...zobaczyła, jak zmizerniała przez) kilka te dni podróży.

(78a) *(Przez) dziewięć ostatnie lat (kurort przypominał plac budowy.)

W związku z powyższym w konstrukcjach liczebnikowo-rzeczownikowych z liczebnikiem niedopełniaczowym przy ustalaniu zależności form

przymiotnikowych od liczebnika można by uwzględnić ich uporządkowanie linearne. I tak, za zależne od liczebnika uznawać człony przymiotnikowe umieszczane przed liczebnikiem, a człony przymiotnikowe umieszczane po liczebniku, a przed rzeczownikiem za zależne od N. Przy takim założeniu w (70)-(73) nie można by mówić o linearnej nieciągłości grupy nominalnej. Na linii tekstu forma liczebnikowa wraz ze swym przymiotnikowym rozwinięciem poprzedza formę rzeczownikową rozwijaną przez inne przymiotniki. Gałęzie drzewa składników bezpośrednich nie będą się przecinały, zob. (79). Dodajmy, że taka interpretacja bliższa jest intuicji niż interpretacja, którą ilustruje drzewo (75).

(79)

Przy takiej interpretacji, dla członów przymiotnikowych, które mogłyby być uznane za podrzędne wobec liczebników bądź rzeczowników, rozstrzygałaby pozycja linearna. W konstrukcji liczebnikowo-rzeczownikowej mielibyśmy do czynienia z szykiem relewantnym gramatycznie.

Trzeba jednak dodać, że w pozycjach przed liczebnikiem lokowane bywają również przymiotniki, których forma wyraźnie informuje o związku z rzeczownikiem, zob. (80)-(81).

(80) *(Jak mogłem bez ciebie żyć przez) całych piętnaście lat. (Sł.fr.dr.)*

(81) *(Przynieś) tych kilka krzesel.*

Konstrukcje z (80)-(81) trzeba uznać za przykłady linearnego rozbicia grup nominalnych *całych lat* w (80) oraz *tych krzesel* w (81). Tego typu układy linearne występują w moim materiale bardzo rzadko. We współczesnej polszczyźnie pisanej typowe są połączenia typu *całe piętnaście lat*, *te kilka krzesel*, *pierwsze pięć godzin*, natomiast typu *całych piętnaście lat*, *tych kilka krzesel*, *pierwszych pięć godzin* występują rzadko i nie są zalecane, zob.

D. Buttler (1986: 344).

5. Podsumowanie

Obserwacje poczynione w niniejszym rozdziale prowadzą do wniosku, że możliwe jest zarezerwowanie kilku pozycji linearnych dla członów zależnych związanych z N lokalnymi związkami linearnymi. Postuluję pięć takich pozycji lewostronnych i jedną prawostronną. Pozycje te zajmowane są przez podrzędne wobec N grupy przymiotnikowe o różnej budowie: a) zredukowane do formy przymiotnikowej, b) rozwinięte przez formę adverbialną lub partykułową, c) tworzące konstrukcję współrzędną składającą się z członów typu a) lub b). Z form rzeczownikowych podobne właściwości linearne mają tylko formy *jego*, *jej*, *ich*.

Człony przymiotnikowe lokowane lewostronnie mają względem siebie i centralnego N ustalony szyk, nazywany tu układem typowym (zasadniczym). Wzajemną ich kolejność warunkuje postać leksykalna i cechy semantyczne poszczególnych przymiotników, które jednak nie były przedmiotem analizy. Kolejne pozycje linearne scharakteryzowane zostały natomiast poprzez podanie w miarę pełnego zbioru leksemów przymiotnikowych w nich lokowanych. Dotyczy to pozycji I_{prep} — IV_{prep} . Jeśli chodzi o pozycję V_{prep} i I_{post} , to wskazane zostały tylko pewne ograniczenia w możliwości ich wypełniania i przykładowe realizacje.

Trzeba także pamiętać o tym, że układ typowy nie oznacza absolutnej stałości uporządkowania składników. Możliwe są różne jego modyfikacje, prowadzące przeważnie do nieneutralności całej konstrukcji. Szczególnie częste jest przestawianie członu lokowanego typowo lewostronnie wobec N na pozycję bezpośrednio po N .

Z kolei uporządkowanie linearne składników NG zależnych od liczebników niedopełniaczowych, typu *kolejne dwie szklanki*, można traktować jako przykład rozbicia linearnej ciągłości grupy nominalnej przez wstawioną między jej składniki formę liczebnikową. Bliższe intuicji jest jednak uznanie, że w tak uporządkowanym ciągu nie mamy do czynienia z szykiem wstawnym. Uporządkowanie linearne członów przymiotnikowych względem formy liczebnikowej zwykłej może być bowiem uznane za wyznacznik związków zależności. Za zależne od formy liczebnikowej uznane mogłyby być wszystkie

człony przymiotnikowe umieszczone względem niej lewostronnie. Człony przymiotnikowe lokowane po formie liczebnikowej, a przed rzeczownikową związane byłyby związkiem zależności z formą rzeczownikową.

Rozdział IV

Związki quasilokalne

1. Wprowadzenie

Człon zależny łączący się z N związkiem quasilokalnym ma ustalony kierunek uporządkowania względem niego. W NG plasowany jest z reguły prawostronnie wobec N. Natomiast kolejność wzajemna członów prawostronnych nie jest ściśle ustalona. Podrzędniki związane quasilokalnie porządkowane są na podstawie reguł bardziej skomplikowanych niż związane z N lokalnie. Kolejność w ciągu prawostronnych podrzędników jest bowiem konsekwencją działania różnych czynników, dlatego też może się zmieniać w zależności od tego, które z czynników w danym wypadku działają. Co więcej, w określonych warunkach człony typowo quasilokalne mogą być przemieszczane na pozycje poprzedzające N.

Związkami quasilokalnymi są połączone z N następujące typy grup: rzeczownikowe, np. (1), liczebnikowe, np. (2), przyimkowe, np. (3), zdaniowe, np. (4), oratio recta, np. (5), oraz niektóre przymiotnikowe, np. (6).

(1) *(Jesteśmy w) bardzo ciekawym i ważnym **momencie** rozwoju polskiej reklamy. (Wpr./96)*

(2) *(W pracy cytował) **fragmenty** dwóch utworów Miłosza.*

(3) *(Rozstawiał na stole) małe **kubeczki** z pokrywkami.*

(4) *(...nie świadczy o) **długiej tradycji** poetyckiej, z której wyrósł Homer. (Krak.)*

(5) *(Zwrócił się do niej) **słowami**: „Kochanie, wybac mi spóźnienie”.*

(6) *(Król Wacław IV zajął) **stanowisko** przychylnie cechom. (Krak.)*

Przypomnę, że granice między lokalnością a quasilokalnością członów przymiotnikowych zależą po części od ich wewnętrznej budowy, zob. rozdział III, p. 1.2. Związek quasilokalny łączy z N grupy przymiotnikowe o następującej budowie: 1) rozwinięte przez człon zależny nie będący

Błąd! Nieznany argument przełącznika.. Błąd! Nieznany argument przełącznika.

przymiotnikową formą adwerbialną, np. *(jesień) pełna zapachów moknącego lata, (schematy) narzucone przez uniwersytet, (wiadomości) dotyczące zastosowania komputerów*, 2) zawierające więcej niż jeden człon zależny, wśród których może być przymiotnikowa forma adwerbialna, np. *(moment) skwapliwie pomijany przez historyków, (pojazdy) namacalnie świadczące, że inne cywilizacje istnieją naprawdę, (trudności) uważane współcześnie za nierozwiązalne*, 3) stanowiące konstrukcje współrzędne, których składniki niespójnikowe są zbudowane w sposób 1) lub 2) oraz połączone spójnikiem lub jego ekwiwalentem przecinkowym, np. *(samochód) szybszy od fiata i wygodniejszy od mercedesa, (ryba) dorastająca u nas do 50 centymetrów długości i osiągająca dwa kilogramy wagi*.

Należy podkreślić, że quasilokalnie są związane z N grupy przymiotnikowe konstytuowane głównie przez formy przymiotnikowe tradycyjnie zwane imiesłowami przymiotnikowymi czynnymi i biernymi. Z innych form przymiotnikowych należą tu niektóre przymiotniki właściwe wymagające rządzonych podrzędników.

Dla podrzędników quasilokalnych zarezerwowane są wszystkie pozycje linearne prawostronne z wyjątkiem pozycji bezpośrednio porzecznikowej, oznaczanej jako I_{post} , w której bywają lokowane niektóre człony przymiotnikowe związane z centrum lokalnie, zob. (4), które były przedmiotem opisu w rozdziale III. Pusta realizacja członu lokalnego w I_{post} w danej grupie nominalnej stwarza możliwość umieszczenia bezpośrednio po rzeczowniku członu quasilokalnego, zob. (1)-(3), (5)-(6). Podobnie, brak reprezentacji pozycji lewostronnych umożliwia, a czasem nawet wymusza, umieszczenie określonych członów typowo quasilokalnych w lewostronnym ciągu członów zależnych od N, zob. (7):

(7) (Przy) *ocienionej platanami autostradzie* (wznosił się masyw koszarowej budowli). (W.Śl., 53)

Zwróćmy uwagę na to, że umieszczenie grupy *ocienionej platanami* po N jest gorsze, por. (7) i (7a).

(7a) (Przy) *autostradzie ocienionej platanami* (wznosił się masyw koszarowej budowli).

W związku z powyższym, opis uporządkowania linearnego członów związanych z N quasilokalnie zacznę od przedstawienia typowej kolejności członów zależnych współwystępujących w postpozycji, a w następnej kolejności zostaną poddane analizie niektóre modyfikacje typowego układu linearnego.

2. Typowe układy członów związanych z N quasilokalnie

Podobnie, jak w odniesieniu do lewostronnego ciągu członów zależnych, postuluje się pewną liczbę pozycji linearnych dla ciągu prawostronnego. W przeciwieństwie do ciągu lewostronnego, który obejmuje wyłącznie grupy przymiotnikowe, w prawostronnym ciągu mogą współwystępować grupy przymiotnikowe i nieprzymiotnikowe. Ich liczbę ogranicza przyjęte w tej pracy arbitralne ograniczenie objętości NG do trzech nieprzymiotnikowych członów zależnych i kilku podrzędników przymiotnikowych, z których w prawostronnym ciągu lokowany jest przeważnie tylko jeden podrzędnik quasilokalny, zob. rozdział II, p. 4.

Dla członów zależnych łączących się z N quasilokalnie proponuję zarezerwować trzy prawostronne pozycje linearne, tj. II_{post} , III_{post} i IV_{post} , pamiętamy bowiem, że pozycja I_{post} zajmowana jest przez przymiotniki związane z N lokalnie. Pamiętamy także, że poszczególne pozycje postulowane dla członów związanych lokalnie miały zasadniczo stałą realizację w postaci grup konstytuowanych przez przymiotniki odpowiednich klas. Należy podkreślić, że pozycje realizowane przez człony związane z N quasilokalnie, tj. tzw. pozycje linearne quasilokalne, będą miały realizację zmienną. Typami realizacji każdej z pozycji $II_{\text{post}}—IV_{\text{post}}$ mogą być teoretycznie wszystkie grupy quasilokalne, tj. rzeczownikowe, liczebnikowe, przyimkowe, przymiotnikowe, zdaniowe oraz oratio recta, pozycje mogą mieć także realizację zerową.

W konkretnych przykładach przeważają NG , w których są wypełnione tylko pozycje II_{post} i III_{post} . Realizacja tych pozycji będzie poniżej głównie przedmiotem obserwacji, zob. p. 2.1. W p. 2.2. przedstawię zaś niektóre z

Błąd! Nieznany argument przełącznika.. Błąd! Nieznany argument przełącznika.

teoretycznie możliwych równoczesnych realizacji trzech postpozycyjnych pozycji linearnych.

Dodam także, że w literaturze przedmiotu wypowiedziano się tylko na temat wzajemnego uporządkowania w postpozycji dwu typów podrzędników N, rzeczownikowego i przyimkowo-rzeczownikowego, zwanych w literaturze przydawkami, zob. W. Śliwiński (1984a), D. Buttler (1986).

2.1. Dwie pozycje prawostronne

Realizacja II_{post} i III_{post} zależy przede wszystkim od typu podrzędników występujących w danej NG przy tym samym N. Ciekawe jest, że poszczególne typy podrzędników cechuje niejednakowy stopień stabilności szyku, który odbija kolejność prezentowania poniżej materiału.

2.1.1. Człon rzeczownikowy i nierzeczownikowy

Obserwujemy, że w NG zawierających zależny człon rzeczownikowy lub ekwiwalentny wobec niego człon przymiotnikowy czy liczebnikowy wzajemne rozmieszczenie członów zależnych w postpozycji jest najbardziej ustabilizowane. Przeważa bowiem takie rozmieszczenie, w którym zależna grupa rzeczownikowa lub jej ekwiwalent poprzedza inny, tj. nierzeczownikowy człon zależny od tego samego N, zob. (8)-(11)¹.

(8) *(Upomniałem się o) **prawo** wolnego człowieka do samostanowienia.*

(Sł.fr.pr.)

(9) *(...MZK opłaciło się zabezpieczać paskiem z hologramem)*

*jednorazowe **bilety** komunikacji miejskiej warte jedną nową złotówkę, (a bankowi dopiero banknot 200 zł) (Pol./96).*

(10) *(Stąd) cały ten **cykl** reportaży, którym kierowałem dość starannie przez wiele numerów. (Krak.)*

¹ W literaturze sformułowano obserwację, że przydawki wyrażone rzeczownikiem najczęściej poprzedzają przydawki przyimkowe, zob. Z. Saloni (1971: 86), W. Śliwiński (1984a), D. Buttler (1986: 391-392).

(11)(Kundera [...] przypomina) *kategoryczne zdanie Kafki: „Dosyć psychologii”.* (Krak.)

W (8)-(11) człon rzeczownikowy lokowany jest w pozycji II_{post} , a przed umieszczoną w III_{post} grupą przyimkowo-rzeczownikową, np. (8), przymiotnikową, np. (9), zdaniową, np. (10), oraz oratio recta, np. (11). Równocześnie w cytowanych przykładach człon rzeczownikowy umieszczony jest bezpośrednio po N, gdyż nie jest wypełniona pozycja I_{post} , zarezerwowana dla członów związanych lokalnie.

Z kolei w (12)-(12a) w II_{post} umieszczony został ekwiwalent zależnej od N grupy rzeczownikowej, w (12) — grupa przymiotnikowa, a w (12a) liczebnikowa. Jednocześnie w III_{post} ulokowana została grupa zdaniowa.

(12) *Rozwój jednego z plemion afrykańskich, który nastąpił na początku wieku*, (został gwałtownie przerwany).

(12a) *Rozwój dwóch plemion afrykańskich, który nastąpił na początku wieku*, (został gwałtownie przerwany).

Przestawienie zależnego członu rzeczownikowego lub jego ekwiwalentu na pozycję III_{post} po członie przyimkowym lub przymiotnikowym niewątpliwie utrudnia strukturyzację NG, a być może nawet ją zmienia, por. (8) i (8a) oraz (9) i (9a).

(8a) (Upomniałem się o) **prawo** do samostanowienia wolnego człowieka.

(9a) (...MZK opłaciło się zabezpieczać paskiem z hologramem) **jednorazowe bilety** warte jedną nową złotówkę komunikacji miejskiej, (a bankowi dopiero banknot 200 zł).

W (8a) człon *wolnego człowieka* może być bowiem interpretowany jako podrzędnik formy *samostanowienia*, po której bezpośrednio jest lokowany, a nie formy *prawo*, jak w (8). Podobnie w (9a), człon *komunikacji miejskiej* można by uznać za podrzędnik formy *złotówkę*, a nie formy *bilety*, jak w (9).

Ponadto, w zależności od leksykalnej reprezentacji obu podrzędników umieszczenie członu rzeczownikowego po przyimkowym czy też

Błąd! Nieznany argument przełącznika.. Błąd! Nieznany argument przełącznika.

przymiotnikowym może także bardziej lub mniej zakłócać rozumienie sensu całej NG, a nawet je uniemożliwiać, zob. (13) i (13a).

(13) (Stosuję) kryteria klasyfikacji sformułowane przez Z. Salonięgo i M. Grochowskiego, który przeprowadza szczegółowy podział leksemów nieodmiennych.

*(13a) *(Stosuję) kryteria sformułowane przez Z. Salonięgo i M. Grochowskiego, który przeprowadza szczegółowy podział leksemów nieodmiennych, klasyfikacji.*

W takich wypadkach szyk trzeba uważać za relewantny składniowo i (lub) znaczeniowo.

Trzeba jednak pamiętać, że w niektórych NG umieszczenie podrzędnika rzeczownikowego w III_{post} po lokowanym w II_{post} podrzędniku przymiokowym nie jest relewantne, zob. (14)-(14a).

(14) (Ale zmiany w pochodzeniu rodziny i) bezpośredni wpływ na karierę różnych czynników (nie powinny nas dziwić). (Pol./95)

(14a) (Ale zmiany w pochodzeniu rodziny i) bezpośredni wpływ różnych czynników na karierę (nie powinny nas dziwić).

Co więcej, może być nawet jedynym akceptowalnym uporządkowaniem linearnym, por. (15)-(15a).

(15) (Do takiego wniosku skłaniają) publiczne wypowiedzi w radiu i czasopismach rodowitych Polaków, dla których często elementarne formy odmiany czasowników są zbyt skomplikowane. (Jęz.Pol./95)

(15a) (Do takiego wniosku skłaniają) publiczne wypowiedzi rodowitych Polaków, dla których często elementarne formy odmiany czasowników są zbyt skomplikowane, w radiu i czasopismach.*

Należy zwrócić uwagę na to, że zależny człon rzeczownikowy z (15), tj. *rodowitych Polaków, dla których często elementarne formy odmiany czasowników są zbyt skomplikowane*, jest stosunkowo długi, składa się bowiem z 12 słów. Z kolei, człon przymiokowy *w radiu i czasopismach* jest o

wiele krótszy, składa się tylko z 4 słów. Wydaje się, że znaczna różnica długości między członami ma wpływ na ich usytuowanie odbiegające od przeważającego w tekstach. Krótszy człon przyimkowy lokowany jest przed dłuższym członem rzeczownikowym.

Warto dodać, że lokowanie podrzędnika rzeczownikowego w III_{post} , a nie w II_{post} można także wiązać z cechami N. Nie bez znaczenia może być to, że nadrzędnikami w (14) i (15) są nieregularne derywaty odczasownikowe. Na rolę cech N wskazywałyby wyniki analizy pominiętych tu co prawda, ale wcześniej analizowanych przez autorkę NG konstituowanych przez N(V). W NG, które są konstituowane przez N(V), podrzędniki rzeczownikowe typowo lokowane są w II_{post} lub III_{post} , por. (16) i (16a), zob. M. Gębka-Wolak (1998).

(16) *(Szansę powodzenia upatruję w) **zaangażowaniu** w to
przedsięwzięcie pieniędzy wojskowych. (Enter/97)*

(16a) *(Szansę powodzenia upatruję w) **zaangażowaniu** pieniędzy
wojskowych w to przedsięwzięcie.*

Trzeba jednak podkreślić, że grupy nominalne o takim jak w (14) i (15) układzie członów w zebranych materiale są bardzo rzadkie.

Człon rzeczownikowy poprzedza zawsze pozostałe dwa rodzaje podrzędników, tj. zdanie zależne i oratio recta. Nie zanotowałam przykładów linearyzacji odbiegającej od tego układu zasadniczego. Przystawienie tych członów powoduje przeważnie nieakceptowalność całej konstrukcji, zob. (10a)-(11a) oraz (17)-(18):

(10a) **(Stąd) cały ten **cykl**, którym kierowałem dość starannie przez
wiele numerów, reportaży.*

(11a) **(Kundera [...] przypomina) **kategorię zdanie**: „Dosyć
psychologii” Kafki.*

(17) **(...określa kuszę jako) **niemal szatańskie narzędzie**, które zabija
człowieka tak szybko, że nawet nie czuje on trafienia, mordu.*

(18) **(Za jeden wyraz uważamy mający sześć znaczeń) **ciąg** „wieliczina”
dźwięków.*

Błąd! Nieznany argument przełącznika.. Błąd! Nieznany argument przełącznika.

Tutaj nie odgrywa też roli długość członu rzeczownikowego, który pozostaje na pozycji II_{post} niezależnie od stopnia rozwinięcia, zob. (19)-(19a), ani też cechy gramatyczne N, zob. (20)-(20a).

(19) (Na) liście osób ubiegających się o indeks na naszym wydziale, którą wywieszono wczoraj, (brakuje kilku nazwisk).

(19a)?(Na) liście, którą wywieszono wczoraj, osób ubiegających się o indeks na naszym wydziale (brakuje kilku nazwisk).

(20) Wypowiedzi mieszkańców tego osiedla, które wykorzystano w tym programie, (pochodzą z lipca).

(20a)?Wypowiedzi, które wykorzystano w tym programie, mieszkańców tego osiedla, (pochodzą z lipca).

Za naturalny uznaję układ (19), w którym człon rzeczownikowy składający się z 7 słów poprzedza człon zdaniowy obejmujący 3 słowa. Odwrotny układ nie jest poprawny. Podobnie, z układów (20) i (20a) za naturalny uznaję tylko ten z (20), mimo że centrum NG stanowi nieregularny derywat odczasownikowy.

Poczynione wyżej obserwacje zostały zestawione w tabeli nr 1. W kolumnach odpowiadających pozycjom II_{post} i III_{post} podaję typy podrzędników je realizujących. Wiersze zaś odzwierciedlają wzajemne uporządkowanie współwystępujących podrzędników.

Tab. 1

II_{post}	III_{post}
<i>n</i>	<i>pr</i>
<i>n</i>	<i>a</i>
<i>n</i>	<i>s</i>
<i>n</i>	<i>or</i>
<i>pr</i>	<i>n</i>

Ostatni układ linearny oddzielony został od pozostałych linią przerywaną ze względu na to, że uznaję go za mniej typowy niż pozostałe. Rzadziej notowany jest w materiale i jest związany z długością współwystępujących podrzędników.

Trzeba pamiętać, że wymiennie z podrzędnikiem rzeczownikowym w postpozycji umieszczony może być jego liczebnikowy lub przymiotnikowy ekwiwalent.

2.1.2. Człon przyimkowy i inny

Jeśli jednym z dwu podrzędników nierzeczownikowych jest grupa przyimkowo-nominalna, obserwuje się wyraźną tendencję do umieszczania tej grupy przed tą drugą, zob. (21)-(23).

(21) *(Dużo lepiej wyglądają) **programy** ze sztuczną inteligencją analizujące przestrzenną naturę „pepka” współczesnej medycyny, czyli biomolekuł. (Enter/97)*

(22) *(...i każdy przybysz słyszał u furty) **kobiocy głoś** z megafonu: „Pan Picasso jest nieobecny, wyjechał na urlop”. (Krak.)*

(23) *(...wyemitowały informację, że ulegnie zmianie) **ustawa** o dodatkach mieszkaniowych, która doprowadzała do rozpaczki władze gminne jak kraj długi i szeroki. (Pol./95)*

W (21)-(23) zależny człon przyimkowy lokowany jest w Π_{post} przed realizującymi III_{post} członami przymiotnikowym quasilokalnym w (21), oratio recta w (22) i zdaniowym w (23). Zwróćmy uwagę też na to, że tylko w (21) realizowana jest przeznaczona dla przymiotnika lokalnego pozycja I_{post} .

Umieszczenie grupy przyimkowo-rzeczownikowej po oratio recta lub zdaniu zależnym prowadzi do niepoprawności całej konstrukcji, zob. (22a)-(23a).

(22a) **(...i każdy przybysz słyszał u furty) **kobiocy głoś**: „Pan Picasso jest nieobecny, wyjechał na urlop” z megafonu.*

(23a) **(...wyemitowały informację, że ulegnie zmianie) **ustawa**, która*

Błąd! Nieznany argument przełącznika.. Błąd! Nieznany argument przełącznika.

doprowadzała do rozpaczy władze gminne jak kraj długi i szeroki, o dodatkach mieszkaniowych.

Zmiana miejsc członu przyimkowego i przymiotnikowego w (21) może być sygnałem innej strukturyzacji konstrukcji, por. (21) i (21a).

(21a) (Dużo lepiej wyglądają) programy analizujące przestrzenną naturę „pępka” współczesnej medycyny, czyli biomolekuł ze sztuczną inteligencją.

Składnik *ze sztuczną inteligencją* w (21) uznamy za zależny od formy *programy*, natomiast w (21a) od formy *biomolekuł*, za którą jest umieszczony. W (21) NG reprezentowana przez formę *programy* obejmuje dwa podrzędniki *ze sztuczną inteligencją* oraz *analizujące przestrzenną naturę „pępka” współczesnej medycyny, czyli biomolekuł*, natomiast w (21a) tylko jeden: *analizujące przestrzenną naturę „pępka” współczesnej medycyny, czyli biomolekuł ze sztuczną inteligencją*. W tym przykładzie szyk trzeba uznać za relewantny gramatycznie.

Oprócz tego, w zależności od leksykalnej reprezentacji obu podrzędników, umieszczenie członu przyimkowego po przymiotnikowym pociągać może nieakceptowalność danej NG, por. (24) i (24a).

(24) (Witaliśmy je, jak może powitamy kiedyś na ziemi) pierwsze pojazdy kosmiczne z innych planet, świadczące namacalnie i naocznie, że inne cywilizacje istnieją naprawdę. (Krak.)

(24a) *(Witaliśmy je, jak może powitamy kiedyś na ziemi) pierwsze pojazdy kosmiczne świadczące namacalnie i naocznie, że inne cywilizacje istnieją naprawdę, z innych planet.

W zebranych materiale zanotowałam jednak kilka przykładów, w których człon przyimkowy umieszczony jest po członie przymiotnikowym, np. (25):

(25) (Przyciągnął mnie) grób okazałszy niż inne, z bukietem zwiędłych wprawdzie, lecz jeszcze nie zeschniętych ze szczętem kwiatów. (Krak.)

Co więcej, przestawienie obu członów nie jest możliwe, zob. (25a):

*(25a) *(Przyciągnął mnie) grób z bukietem zwiędłych wprawdzie, lecz jeszcze nie zeschniętych ze szczerem kwiatów, okazałszy niż inne.*

Mogłoby to mieć związek, przynajmniej w jakimś stopniu, z długością sąsiadujących członów. W skład grupy przyimkowo-nominalnej wchodzi 11 słów, a w skład grupy przymiotnikowej tylko 3. Umieszczenie członu dłuższego przed krótszym, jak w (25a), a przedtem w (24a), znacznie utrudnia zrozumienie sensu całej konstrukcji i prawdopodobnie dlatego nie może być zaakceptowane.

Istotne jest natomiast to, że w NG konstytuowanych przez formy rzeczownikowe słowotwórczo związane z czasownikiem człon przyimkowy umieszczany jest bardzo często po członie przymiotnikowym, a układ ten nie musi się wiązać z różnicą długości obu członów. Na przykład w (26) i (26a) człony przyimkowy i przymiotnikowy zależne od formy *wyklady* składają się z tej samej liczby słów. Ich wzajemne usytuowanie jest wariantywne, gdyż oba sposoby uporządkowania są dobre, tj. *pr — a* w (26) lub *a — pr* w (26a).

(26) Wykłady o historii polskiego lotnictwa prowadzone przez inżyniera Nowakę (odbywały się w poniedziałki).

(26a) Wykłady prowadzone przez inżyniera Nowakę o historii polskiego lotnictwa (odbywały się w poniedziałki).

Natomiast człony przyimkowe i przymiotnikowe o tej samej długości, ale zależne od N niemotywowanego przez czasownik będą lokowane raczej w porządku *pr — a*, a nie *a — pr*, por. (27) i wyraźnie gorsze (27a).

(27) Obuwie na ciężkich protektorach sprowadzane nielegalnie z Włoch (okazało się przebojem tego sezonu).

(27a) Obuwie sprowadzane nielegalnie z Włoch na ciężkich protektorach (okazało się przebojem tego sezonu).

W świetle przeprowadzonych badań, uzasadnione wydaje się twierdzenie, że człon przyimkowy umieszczany jest w NG zasadniczo przed członem przymiotnikowym. Układ odwrotny jest możliwy głównie w grupach nominalnych konstytuowanych przez formy rzeczownikowe motywowane przez

Błąd! Nieznany argument przełącznika.. Błąd! Nieznany argument przełącznika.

czasowniki, niekoniecznie regularne derywaty. Jeśli obok zależnej od N grupy przyimkowo-nominalnej występuje człon zdaniowy lub oratio recta, to ich kolejność jest przeważnie ustalona, tzn. człon przyimkowy lokowany jest przed nimi.

Dla porządku trzeba dodać, że zdarza się, oczywiście, iż w obu pozycjach quasilokalnych występują dwa człony przyimkowe, np. (28):

(28) *(Latem ujawniono) tajną korespondencję z Watykanem w tej sprawie.* (Pol./96)

Człony *z Watykanem* oraz *w tej sprawie* uznamy za dwa odrębne podrzędniki wobec N *korespondencję*, gdyż nie mogą być połączone spójnikiem współrzędnym ani jego przecinkowym ekwiwalentem, por. (28a).

(28a) *?(Latem ujawniono) tajną korespondencję z Watykanem i w tej sprawie.*

Układy linearne dwóch członów quasilokalnych, z których jeden jest członem przyimkowym, przedstawia tabela 2, zorganizowana podobnie jak tabela 1.

Tab. 2

II_{post}	III_{post}
<i>pr</i>	<i>a</i>
<i>pr</i>	<i>s</i>
<i>pr</i>	<i>or</i>
<i>a</i>	<i>pr</i>

Układy linearne umieszczone nad linią przerywaną uznaję za typowe, układ zapisany zaś pod linią przerywaną traktuję jako mniej typowy, gdyż obserwowany jest przeważnie w NG konstituowanych przez N derywowane od czasowników.

2.1.3. Inne typy członów

Przejdę teraz do przedstawienia kolejności innych par członów quasilokalnych, tzn. przymiotnikowego i zdania zależnego, przymiotnikowego i oratio recta, oratio recta i zdania zależnego oraz dwóch zależnych członów rzeczownikowych.

Jeśli w postpozycji wobec N współwystępują grupa przymiotnikowa i zdaniowa, to przeważnie pozycję II_{post} zajmuje przymiotnik, a pozycję III_{post} składnik zdaniowy, zob. (29).

(29) (W Jerozolimie miała się odbyć) międzynarodowa **konferencja** poświęcona historii i kulturze polskich Żydów, na którą dostałem zaproszenie. (Krak.)

Odwrotny układ linearny, czyli *s—a* nie jest wykluczony, zob. (29a).

(29a) (W Jerozolimie miała się odbyć) międzynarodowa **konferencja**, na którą dostałem zaproszenie, poświęcona historii i kulturze polskich Żydów.

Jednakże takie przedstawienie może pociągać za sobą zmianę strukturyzacji, co jednak nie pozostaje bez związku z zawartością leksykalną tych członów, zob. (30)-(30a).

(30) (I oto pojawiły się) nowe **technologie**, które przeciekły z ośrodków militarnych lub przemysłu muzycznego, dostarczające nowych możliwości zapisywania, odczytywania i przechowywania danych. (PC World Komputer/95)

(30a) (I oto pojawiły się) nowe **technologie**, dostarczające nowych możliwości zapisywania, odczytywania i przechowywania danych, które przeciekły z ośrodków militarnych lub przemysłu muzycznego.

Zależnie od pozycji linearnej człon zdaniowy *które przeciekły z ośrodków militarnych lub przemysłu muzycznego* można by uznać bądź za zależny od N, formy *technologie*, bądź od formy *danych*, plasującej się na niższym poziomie hierarchii składników. Zdanie to uznamy za zależne bezpośrednio od tej z dwu

Błąd! Nieznany argument przełącznika.. Błąd! Nieznany argument przełącznika.

wymienionych form, po której będzie bezpośrednio ulokowane, w (30) od formy *technologie*, a w (30a) od formy *danych*.

Kolejność grupy przymiotnikowej i oratio recta oraz oratio recta i grupy zdaniowej nie są ustalone. Do pewnego stopnia może to zależeć od ich długości. Człon krótszy lokowany jest zwykle przed członem dłuższym.

Na przykład w (31) stosunkowo krótki składnik *or* umieszczony został przed dłuższym członem przymiotnikowym, a w (32) przed znacznie dłuższym członem zdaniowym:

(31) *(Dotyczy to zwłaszcza) **związku** „regulować czym”, spotykanego nagminnie nawet w wypowiedziach ludzi z wyższym wykształceniem.*
(Buttler, 168)

(32) *(Powstanie) wtórnej **konstrukcji** „zabezpieczyć kogo w co”, która nie jest bynajmniej indywidualizmem, ale coraz częściej zaczyna się powtarzać, (to wynik kilkustopniowego procesu przesunięć semantycznych).*
(Buttler, 225)

W przykładach (33) i (34) zaś dłuższy człon oratio recta umieszczony został po krótszych członach przymiotnikowym w (33) i zdaniowym w (34):

(33) *(...w sposób optymalny realizował) **zasadę** sformułowaną przez tygodnik „New Statesman”: „Policja jest dobra wówczas, gdy chwytą więcej przestępców niż sama zatrudnia”. (Krak.)*

(34) *(Podoba mi się) **maksyma**, jaką przekazała ci matka: „Nigdy nie ufaj pochlebcom, bo tylko czekają na twoje potknięcia”.*

Jeżeli człony oratio recta i przymiotnikowy lub zdaniowy są tej samej długości lub gdy różnice długości są niewielkie, naturalniejsze wydają się układy linearne *a — or*, por. (35) i (35a), oraz *or — s*, por. (36) i (36a).

(35) *(Podziwiał) **napis** zdobiący puchar: „Najlepszemu sportowcowi roku”.*

(35a) *(Podziwiał) **napis:** „Najlepszemu sportowcowi roku”, zdobiący puchar.*

(36) *Litera „Ω”, którą narysowałaś.* (jest literą z alfabetu greckiego).

(36a) *Litera, którą narysowałaś, „Ω”,* (jest literą z alfabetu greckiego).

W konkretnych tekstach stosunkowo rzadko w pozycjach prawostronnych współwystępują dwa zależne człony rzeczownikowe, np. *pokłon rycerzy królowi, bieg konia klusem, wyjazd koleżanki pociągiem, przewóz materiałów wybuchowych koleją*, w szczególności zaś z dwoma rzeczownikami w dopełniaczu, np. *salon mody koleżanki*. Przy niewielkiej różnicy długości tych składników naturalne wydaje się usytuowanie podrzędnika dopełniaczowego przed niedopełniaczowym, np. *przewóz dzieci koleją, opis obrazu własnymi słowami, bieg konia klusem*, a nie odwrotnie, tj. *przewóz koleją dzieci, opis własnymi słowami obrazu, i bieg klusem konia*. W wypadku znacznej różnicy długości bardziej naturalne byłoby usytuowanie podrzędnika krótszego przed dłuższym, por. *przewóz koleją dzieci zapisanych na obóz sportowy we Władysławowie* i *przewóz dzieci zapisanych na obóz sportowy we Władysławowie koleją*.

Omówione przed chwilą możliwości przedstawia tabela 3. Wymienione typy składników mogą zajmować obie pozycje, tj. II_{post} i III_{post}.

Tab. 3

II _{post}	III _{post}
<i>a</i>	<i>s</i>
<i>a</i>	<i>or</i>
<i>or</i>	<i>s</i>
<i>n_{gen}</i>	<i>n_{gen}</i>
<i>s</i>	<i>a</i>
<i>or</i>	<i>a</i>
<i>s</i>	<i>or</i>
<i>n_{gen}</i>	<i>n_{gen}</i>

Błąd! Nieznany argument przełącznika.. Błąd! Nieznany argument przełącznika.

W czterech pierwszych wierszach, nad linią pogrubioną, zapisane są układy linearne, które traktuję jako zasadnicze, gdyż po pierwsze, częściej notowane są w materiale, po drugie, nie są związane z długością współwystępujących członów zależnych. Cztery kolejne wiersze, pod linią pogrubioną, przedstawiają układy linearne rzadsze, których wystąpienie można wiązać z długością porządkowanych podrzędników.

2.2. Trzy pozycje prawostronne

Jak powiedziano wyżej, stosunkowo rzadko w postpozycji wobec N współwystępują trzy podrzędniki quasilokalne. Ma to miejsce przeważnie w NG, których N stanowi forma słotwórczo powiązana z czasownikiem, choć derywowana od niego nieregularnie, np. (37).

(37) *(Interesująca była) mowa Aleksandra Macedońskiego do Greków,
która okazała się spreparowana.*

Kolejność takich trzech członów zależnych daleka jest od stabilnej, ale można zauważyć pewne uwarunkowania, które są analogiczne do ujawnionych w p. 2.1. w odniesieniu do dwóch członów zależnych. I tak, najbliżej N jest lokowana grupa rzeczownikowa lub jeśli jej brak — grupa przyimkowo-nominalna. Jeśli zaś te dwa człony współwystępują, to człon rzeczownikowy zasadniczo poprzedza przyimkowy. Układ $n - pr$ jest więc typowy, zaś mniej typowy jest układ $pr - n$, por. (38)-(38a).

(38) *Wpływ odżywiania się koncentratami na długość życia,..
potwierdzony wieloletnimi badaniami naszego zespołu. (przedstawia się
następująco).*

(38a) *Wpływ na długość życia odżywiania się koncentratami,..
potwierdzony wieloletnimi badaniami naszego zespołu. (przedstawia się
następująco).*

Podrzędniki innych typów plasują się w dalszej kolejności, po grupach rzeczownikowej i przyimkowo-nominalnej. W (38) w pozycji IV_{post} umieszczona została grupa przymiotnikowa, w (39) zaś zdanie zależne.

(39) (...powróciła do Warszawy) *delegacja PZPR na szósty zjazd SED, na czele której stał pierwszy sekretarz KC PZPR W. Gomułka.*

(*St.fr.wiad.pras.*)

Panuje opinia, że zdania względne powinny być umieszczane bezpośrednio po rzeczowniku, do którego się odnoszą, zob. D. Buttler (1986: 411), M. Zarębina (1988: 189-191). Kolejność składników NG w (39) byłaby więc odstępstwem od tej zasady. M. Zarębina jako przykład takiego niepożądanego odstępstwa podała zdanie (40):

(40) (*Przylot do Warszawy zapowiedziała ekipa amerykańskich specjalistów, wyposażona w odpowiedni sprzęt, która zajmie się identyfikacją zwłok pasażerów z USA.*)

W istocie, takie NG jak w powyższym zdaniu, gdzie człon zdaniowy jest lokowany po innych członach zależnych od tego samego N, są rzadko notowane w materiale, tym niemniej nie są niepoprawne. Ponadto ich struktura jest jednoznaczna, co najwyżej odbiorca musi włożyć więcej wysiłku, aby je zrozumieć. Z tego punktu widzenia lepsze byłoby następujące uporządkowanie, zob. (40a).

(40a) (*Przylot do Warszawy zapowiedziała wyposażona w odpowiedni sprzęt ekipa amerykańskich specjalistów, która zajmie się identyfikacją zwłok pasażerów z USA.*)

Przestawienie członu przymiotnikowego *wyposażona w odpowiedni sprzęt* na pozycję przed centrum grupy nominalnej, likwiduje bowiem dysproporcję w długości między lewostronnym a prawostronnym ciągiem składników grupy nominalnej, o czym szerzej będzie mowa w rozdziale V.

W zebranych materiale nie zanotowano natomiast przykładów grup nominalnych, w których człon typu oratio recta występowałby jako jeden z

Błąd! Nieznany argument przełącznika.. Błąd! Nieznany argument przełącznika.

trzech członów quasilokalnych². Grupy takie są możliwe do utworzenia, zob. (41).

(41) (Po latach wspominał) *czułe słowa mamy na dobranoc:
„Kolorowych snów, synku”*.

Najbardziej naturalne wydaje się umiejscowienie or w pozycji IV_{post}.

Jeśli w ciągu członów quasilokalnych brak grupy rzeczownikowej, pozycję II_{post} zajmuje grupa przyimkowo-nominalna, III_{post} grupa przymiotnikowa, a IV_{post} grupa zdaniowa, zob (42).

(42) (Przykładem jest) *rakieta z laserem chemicznym oznaczona
kryptonimem Alpha, nad którą w USA prowadzone są zaawansowane
prace. (Rzeczp./94)*

Jeśli w tym ciągu trzech składników występują dwie grupy przyimkowo-rzeczownikowe, np. (43), to są one zwykle oddzielone od siebie grupą rzeczownikową. Możliwy jest także taki układ linearny, w którym człony przyimkowe sąsiadują ze sobą, por. (43) i (43a).

(43) *Wyjazdy na inne kontynenty misjonarzy dla nawracania pogan
(u nas nie odegrały znacniejszej roli). (Pol./96)*

(43a) *Wyjazdy misjonarzy na inne kontynenty dla nawracania pogan
(u nas nie odegrały znacniejszej roli).*

Poczynione w p. 2.2. ustalenia przedstawia tabela 4. Podobnie jak w poprzednich tabelach, w kolumnach podaję typy podrzędników realizujących pozycje prawostronne, przy czym znakiem „∪” w kolumnie trzeciej oddzielane są realizacje alternatywne. Wiersze odzwierciedlają zaś wzajemne uporządkowanie współwystępujących podrzędników. Pierwszy wiersz na wysokości dwóch pierwszych kolumn przedzielony został linią przerywaną, co

² Najbardziej rozwinięte grupy nominalne, w których oratio recta jest jednym z członów zależnych od N, zawierają generalnie mniejszą liczbę podrzędników niż najbardziej rozbudowane grupy nominalne bez oratio recta. Zwykle oprócz oratio recta pojawia się tylko jeden inny podrzędnik, zob. M. Gębka (1998).

służy zaprezentowaniu wariantywnego układu linearnego. Układ nad linią przerywaną traktuję jako typowy, ten pod linią — jako mniej typowy. Również w czwartym wierszu przedstawiam dwie możliwości uporządkowania składników realizujących pierwsze dwie pozycje linearne. Układy te traktuję jako równoprawne, dlatego nie oddzielam ich linią przerywaną.

Tab. 4

II_{post}	III_{post}	IV_{post}
n	pr	$a \cup s \cup or$
pr	n	
n	n	$pr \cup a \cup s \cup or$
pr	a	s
n	pr	pr
pr	n	

Zwróćmy uwagę, że w pozycji II_{post} lokowane są zasadniczo podrzędniki dwóch typów: rzeczownikowy i przyimkowy, w III_{post} zaś przeważnie przyimkowy, przymiotnikowy i rzeczownikowy. Ten ostatni nie jest lokowany w pozycji IV_{post} , która wypełniana może być natomiast przez podrzędniki przymiotnikowe, zdaniowe, oratio recta lub przyimkowe.

Ustalenia przedstawione w p. 2.2. zostały poczynione głównie na podstawie analizy zebranego materiału i intuicji autorki pracy. Z tego względu nie zostały przedstawione tu wszystkie możliwe do pomyślenia kombinacje postpozycyjnych podrzędników N.

3. Modyfikacje układu typowego

Jako odstępstwa od prawostronnej linearyzacji członów zależnych łączących się z rzeczownikowym nadrzędnikiem quasilokalnie uznaję po pierwsze, umieszczenie określonego członu zależnego lewostronnie względem rzeczownikowego centrum grupy nominalnej, po drugie, rozbitcie linearnej

Błąd! Nieznany argument przełącznika.. Błąd! Nieznany argument przełącznika.

ciągłości członu zależnego przez wstawiony między jego składniki rzeczownikowy nadrzędnik.

3.1. Przetawienie w prepozycję

Na pozycje z lewej strony N bywają przestawiane człony rzeczownikowe i przymiotnikowe.

3.1.1. Człon rzeczownikowy

Lewostronne usytuowanie grupy rzeczownikowej jest wyjątkowe i ma prawdopodobnie związek z właściwościami leksykalno-semantycznymi jej reprezentanta. W prepozycji występują m.in. grupy *tego typu, takiego typu, tego rodzaju, pewnego rodzaju, odpowiedniego rodzaju, swego rodzaju, pewnego gatunku, określonej klasy, wysokiej jakości, tej wielkości, niskiego lotu, niskiej wartości*,³ itp., np. (44)-(45).

(44) (...jego dezaprobata dla powstania i) wszelkich tego rodzaju **ruchów**
(była spowodowana osobistym rozczarowaniem...) (Sł.fr.pub.)

(45) (Jedyną drogą do uzyskania poprawy był dobór) odpowiedniego
typu **buhajów**. (Sł.fr.pub.)

Istotne jest, że grupy *tego rodzaju, odpowiedniego typu* itp. można substytuować przez grupy przymiotnikowe, zob. (44a)-(45a)⁴.

(44a) (...jego dezaprobata dla powstania i) wszelkich **takich** **ruchów**
(była spowodowana osobistym rozczarowaniem...)

(45a) (Jedyną drogą do uzyskania poprawy był dobór) odpowiednich
buhajów.

³ Podobną prawidłowość w języku rosyjskim zauważył I. A. Mielczuk (1974: 275).

⁴ Na tę ich cechę zwraca uwagę SJPDor. Połączenia niektórych przymiotników z rzeczownikiem *rodzaj* uznawane są przez jego autorów za równoważne semantycznie przymiotnikom, np. *pevien rodzaj stosunków* jest równoważny wyrażeniu *peвне stosunki*,

Można więc sądzić, że przytoczone grupy rzeczownikowe najprawdopodobniej realizują przymiotnikowe pozycje składniowe, tj. pozycje składniowe realizowane przede wszystkim przez zależne grupy przymiotnikowe. Przypuszczenie to potwierdza niemożliwość współwystępowania omawianych grup rzeczownikowych z określonymi grupami przymiotnikowymi przy tym samym nadrzędniku, por. (44b)-(44d):

(44b)* (...jego dezaprobata dla powstania i) wszelkich tego rodzaju takich ruchów (była spowodowana osobistym rozczarowaniem...)

(44c)* (...jego dezaprobata dla powstania i) wszelkich takich tego rodzaju ruchów (była spowodowana osobistym rozczarowaniem...)

(44d)* (...jego dezaprobata dla powstania i) wszelkich takich ruchów tego rodzaju (była spowodowana osobistym rozczarowaniem...)

Człony rzeczownikowe *tego (takiego, podobnego...) typu (rodzaju, gatunku, klasy...)* realizujące przymiotnikowe pozycje składniowe lokowane są przeważnie lewostronnie względem nadrzędnego rzeczownika, na miejscu przymiotnika, którego są ekwiwalentem. Mniej typowe jest ich występowanie w postpozycji, w miejscu typowym dla zależnego członu rzeczownikowego, zob. (45b).

(45b) (Jedyną drogą do uzyskania poprawy był dobór) **buhajów** odpowiedniego typu.

Należy jednak podkreślić, że w ciągu prawostronnym omawiane realizacje rzeczownikowe nie powinny poprzedzać innej grupy rzeczownikowej, gdyż zmienia to strukturyzację NG, por. (46) i (46a).

(46) (...została uznana za nieuczciwą nawet przez przyzwyczajonych do) tego typu manewrów (polityków). (Sł.fr.pub.)

(46a)(...została uznana za nieuczciwą nawet przez przyzwyczajonych do) **manewrów** tego typu (polityków).

uwagi tego rodzaju wyrażeniu *takie uwagi*, a *portrety różnego rodzaju* wyrażeniu *różne portrety*.

Błąd! Nieznany argument przełącznika.. Błąd! Nieznany argument przełącznika.

Człon *tego typu* w (46) zinterpretujemy jako zależny od formy *manewrów*, którą bezpośrednio poprzedza. Po przestawieniu na pozycję po formie *manewrów*, a przed formę *polityków*, zob. (46a), człon *tego typu* można uznać za zależny bezpośrednio od formy *manewrów* lub od formy *polityków*.

Istnieją jednakże konteksty, w których człony rzeczownikowe *tego (takiego, podobnego...) typu (rodzaju, gatunku, klasy...)* mogą realizować pozycje składniowe typowe dla rzeczowników, a nie przymiotników, zob. (47)-(47b).

(47) **Popularność** tego gatunku (rosła błyskawicznie).

(47a) **Popularność** dramatu (rosła błyskawicznie).

(47b) Taka **popularność** tego gatunku (rosła błyskawicznie).

Człon *tego gatunku* z (47) zastąpić można formą rzeczownikową, np. *dramatu*, zob. (47a), a akceptowalność (47b) dowodzi, że człon *tego gatunku* z powodzeniem współwystępować może z formą przymiotnikową *taka*. O grupę *tego gatunku* zapytamy pytaniem o frazę rzeczownikową, *czego?*, a nie pytaniem o frazę przymiotnikową, *jaka?*.

Zwrócić należy uwagę na to, że w (47) człon *tego gatunku* umieszczony jest po nadrzędnym rzeczowniku, a przestawiony na pozycję przed formę *popularność* nie jest uporządkowany w sposób naturalny, zob. (47c).

(47c) Tego gatunku **popularność** (rosła błyskawicznie).

Jak widać, grupy *tego (takiego, podobnego...) typu (rodzaju, gatunku, klasy...)* realizujące pozycje przeznaczone dla rzeczowników porządkowane są w sposób typowy dla członów quasiloalnych, z prawej strony N.

Podsumowując, można stwierdzić, że cechy leksykalno-semantyczne niektórych grup rzeczownikowych predysponują je do zajmowania pozycji składniowych typowych dla przymiotników. Stąd możliwość plasowania ich lewostronnie względem N, w miejscach zarezerwowanych dla członów przymiotnikowych⁵.

⁵ Przypomnę, że przymiotnikowe pozycje syntaktyczne realizują także formy rzeczownikowe *jego, jej, ich*, co również pociąga za sobą plasowanie ich w odpowiednich miejscach

3.1.2. Człon przymiotnikowy

Wydaje się, że znaczną część grup przymiotnikowych związanych z N quasilokalnie można umieścić w lewostronnym ciągu członów zależnych od tego centrum, jeśli tylko któraś z pozycji lewostronnych jest pusta, co w konkretnych przykładach jest zjawiskiem częstym, np. (48)-(49):

(48)(...powyżej 55 roku życia) żaden grający na trąbce lub waltorni
instrumentalista (nie może być w pełni wydajny). (Sł.fr.pub.)

(49) (...zobaczył) wymykający się spod pachy **owal** przestraszonej
piersi. (Krak.)

Podrzędniki przymiotnikowe związane z N quasilokalnie są lokowane w lewostronnym ciągu raczej po członach przymiotnikowych lokalnych typu aI_{prep} — aIV_{prep} , zob. p. 2. rozdziału III, np. (48) oraz (50)-(53):

(50) (...o czym wiedzą dobrze) wszyscy penetrujący stare lochy, forty i
piwnice **poszukiwacze** przygód i skarbów. (Krak.)

(51) (Właśnie nudziło się jej w) tym pełnym niespodziewanych pagórków,
iglastych lasów i słonecznych polan **krajobrazie**. (Krak.)

(52)(Widział przed sobą) moje spięte oczekiwaniem **szczupłe plecy**.
(Krak.)

(53) Kolejnym przybliżającym nas do Europy **krokiem** (będzie zmiana
przepisów podatkowych). (Krak.)

W (48) i (50) grupy przymiotnikowe związane z N quasilokalnie umieszczone zostały po formach typu aI_{prep} *żaden* oraz *wszyscy*, w (51) po formie typu aII_{prep} *tym*, w (52) po formie typu $aIII_{prep}$ *moje*, a w (53) po formie typu aIV_{prep} *kolejnym*. Konstrukcje, w których omawiane formy przymiotnikowe związane z N quasilokalnie umieszczone byłyby przed formami przymiotnikowymi lokalnymi, oceniam jako nieakceptowalne lub nieneutralne, zob. (48a) oraz (50a)-(53a).

lewostronnego ciągu członów zależnych od rzeczownikowego centrum,

zob. rozdział III, p. 1.3.

Błąd! Nieznany argument przełącznika.. Błąd! Nieznany argument przełącznika.

(48a) * (...powyżej 55 roku życia) grający na trąbce lub waltorni żaden instrumentalista (nie może być w pełni wydajny).

(50a) (...o czym wiedzą dobrze) penetrujący stare lochy, forty i piwnice wszyscy poszukiwacze przygód i skarbów. (Krak.)

(51a) (Właśnie nudziło się jej w) pełnym niespodziewanych pagórków, iglastych lasów i słonecznych polan tym krajobrazie. (Krak.)

(52a) (Widział przed sobą) spięte oczekiwaniem moje szczupłe plecy. (Krak.)

(53a)? Przybliżającym nas do Europy kolejnym krokiem (będzie zmiana przepisów podatkowych).

Taki sposób uporządkowania jak w (48a), (50a)-(53a) nie jest zaświadczony w materiale.

Z kolei, człony przymiotnikowe quasilokalne umieszczane są raczej lewostronnie względem przymiotników klasy aV_{prep} , zob. (52) oraz (54)-(55).

(54) Zamieszkujące grotty, lasy, stepy słabe stworzenie (z chwilą zetknięcia się z człowiekiem przeistoczyło się...) (Krak.)

(55) (...reagowałem tylko na) wydawane przez matkę przenikliwe piski. (Szczer, 22)

Mimo że takie grupy przymiotnikowe związane z N quasilokalnie, jak zamieszkujące grotty, lasy, stepy w (54) i wydawane przez matkę w (55) występują w prepozycji wobec N, to nie zajmują tych samych pozycji syntaktycznych, co przymiotniki związane z N lokalnie, tj. forma słabe w (54) i forma przenikliwe w (55).

Człony przymiotnikowe quasilokalne występują jednak też po formach typu aV_{prep} , zob. (56)-(57).

(56) Literackie, prowadzone środkami sztuki narracyjnej studia nad fenomenem kultury (są najczęściej...) (Krak.)

(57) Specyficzna, zamknięta, mająca własny kodeks etyczny i obyczaje subkultura więzienna (jest dla wielu środowisk kusząca). (Pol./94)

Grupy *prowadzone środkami sztuki narracyjnej* w (56), i *mająca własny kodeks etyczny i obyczaje* w (57), można zinterpretować jako składniki współrzędne odpowiednio wobec *literackie* w (56) oraz *specyficzna, zamknięta* w (57). Każda z tych konstrukcji współrzędnych stanowi jeden podrzędnik wobec N.

Zaskakujące jest jednak to, że taka konstrukcja współrzędna, w której skład wchodzi grupa przymiotnikowa „samodzielnie” lokalna i quasilokalna jako całość porządkowana może być jak przymiotniki lokalne typu aV_{prep} . Po przestawieniu na pozycję Π_{post} staje się bowiem nienaturalna i wymaga oddzielenia od reszty NG przecinkiem, zob. (56a)-(57a).

(56a) *Studia nad fenomenem kultury, literackie, prowadzone środkami sztuki narracyjnej (są najczęściej...)*

(57a) *Subkultura więzienna, specyficzna, zamknięta, mająca własny kodeks etyczny i obyczaje (jest dla wielu środowisk kusząca).*

Umieszczanie wszystkich quasilokalnych podrzędników przymiotnikowych lewostronnie względem N jest wprawdzie w konkretnych tekstach obserwowane dość typowo. Tym niemniej, zależy od różnych czynników, które będą omówione szczegółowo w rozdziale V.

3.2. Rozbicie ciągłości linearnej⁶

Rozbicie linearnej ciągłości rozwiniętej grupy przymiotnikowej przez wstawienie nadrzędnego N między jej składniki, zwane jest w literaturze **Błąd! Nie zdefiniowano zakładki.** *cyrkumfiksacją*, zob. A. Wierzbicka (1964: 20-21), *cyrkumpozycją*, zob. W. Śliwiński (1992), *szykiem wstawnym* lub *nieciągłością*, zob. S. Szpakowicz, M. Świdziński (1992), M. Świdziński (1996: 114). Powstałe w ten sposób grupy, np. **czająca się gorączka w oczach*, **wąskie groble jak ucho igielne*, **zakupiony prezent w Desie*, **stawiane pytanie nieobecnemu partnerowi*, **przelana krew przez*

⁶ Problem omawiany w tym punkcie był częściowo zreferowany we wcześniejszym artykule, zob. M. Gębka (1996).

Błąd! Nieznany argument przełącznika.. Błąd! Nieznany argument przełącznika.

*Polaków, *skrzywdzona dziewczyna przez pana*, oceniane były przez różnych autorów jako dewiacyjne, zob. H. Orzechowska-Zielicz (1954), J. Kwiek-Osiowska (1971), Z. Saloni (1971: 87-88), M. Zarębina (1988), W. Śliwiński (1992).

Szyk wstawny nie musi jednak pociągać za sobą dewiacyjności konstrukcji, zob. (58)-(59).

(58) *(Poczułem) większą przyjemność niż rano*.

(59) *(Został redaktorem naczelnym) największego pisma spośród wydawanych w kraju*.

Nie jest wykluczone, że rozbicie linearnej ciągłości grup przymiotnikowych jest możliwe wówczas, gdy ich reprezentantem są formy stopnia wyższego i najwyższego, jak to ma miejsce w przykładach (58) i (59), por. też (60) i (60a) i (60b).

(60)**(W tej noweli opisuje) wiernego sługę jak pies*.

(60a) *(W tej noweli opisuje) wienniejszego sługę niż pies*.

(60b) *(W tej noweli opisuje) najwienniejszego sługę spośród pracowników barona*.

Nieciągłą grupę *wiernego sługę jak pies* w (60) uznamy za dewiacyjną, podczas gdy nieciągłość grup *wienniejszego sługę niż pies* w (60a) oraz *najwienniejszego sługę spośród pracowników barona* w (60b) nie razi.

Może to zależeć od typu przyimkowości członu realizującego frazę wymaganą przez comparativus, zob. (60c) oraz (61).

(60c) ?*(W tej noweli opisuje) wienniejszego sługę od psa*.

(61) ?*(...chodziło mi o trochę) jaśniejszego światła od jutrzni*.

Nieciągłe grupy *wienniejszego sługę od psa* w (60c) oraz *jaśniejszego światła od jutrzni* w (61) oceniłabym jako niepoprawne, mimo że mamy tu też do czynienia z comparativem, jak w (60a).

Nie bez znaczenia dla akceptowalności przymiotnikowej grupy nieciągłej jest obecność leksykalnych korelatów wśród podrzędników tej grupy, por. (62) i (62a).

(62) Tak konserwatywny magazyn jak „Life” (w 1943 roku zamieścił na pierwszej stronie zdjęcie Stalina...) (Krak.)

(62a) ?Konserwatywny magazyn jak „Life” (w 1943 roku zamieścił na pierwszej stronie zdjęcie Stalina...)

Grupa *tak konserwatywny jak „Life”* rozbita przez N *magazyn* pozostaje poprawna, a nieciągła grupa bez korelatu *konserwatywny magazyn jak „Life”* budzi wątpliwości.

Nieciągłość dopuszczają też grupy przymiotnikowe konstituowane przez formy *taki*, rozwijane przez JAK+N_{nom} oraz *inny*, rozwijane przez NIŻ+N_{nom}, zob. (63)-(64).

(63) Kościół nie może milczeć wobec takich zjawisk jak „prasa rynsztokowa”, w której część społeczeństwa zdaje się widzieć „wychowawcę”. (Krak.)

(64) Widziałem brzydotę socrealizmu i uważałem, że nie może być innej literatury komunistycznej niż socrealizm. (Krak.)

Na dodatek, w (64) grupę *innej niż socjalizm* rozbija dwuczłonowy ciąg złożony z N *literatury* i innego podrzędnika, formy *komunistycznej*. Kolejność ta potwierdza spostrzeżenie, że na umiejscowienie członu lokalnego (*komunistycznej*) nie ma wpływu umiejscowienie współwystępujących z nim członów quasilokalnych, o czym była mowa w rozdziale III.

Dodać trzeba, że usytuowanie składników grupy nieciągłej wobec N też nie jest przypadkowe. Na ogół po lewej stronie wstawionej formy N plasowany jest przymiotnikowy reprezentant, a po prawej stronie jego podrzędnik. Odwrotny układ linearny pociąga niepoprawność konstrukcji, zob. (58a)-(59a).

(58a) *(Poczułem) niż rano przyjemność większą.

(59a) *(Został redaktorem naczelnym) spośród wydawanych w kraju pisma największego.

Błąd! Nieznany argument przełącznika.. Błąd! Nieznany argument przełącznika.

Podsumowując, szyk wstawny jest wariantem linearyzacji w grupach nominalnych, których centrum rozwijane jest przez grupy przymiotnikowe quasilokalne. Trudno jednak ściśle wyznaczyć zakres tych członów przymiotnikowych, które dopuszczają linearne rozbieżenie przez swój nadrzędnik. Ujawniono wyżej wpływ zarówno budowy członów przymiotnikowych, jak i po części ich składu leksykalnego.

Cytowane w tym punkcie przykłady intuicyjnie są konstrukcjami porównawczymi. Dopuszczalna nieciągłość pozostaje więc w związku z tym, co w literaturze nazywa się „relacją porównawczą”, zob. I. A. Mielczuk (1974: 227), M. Szupryczyńska (1980: 117-120), K. Kallas (1986, 1995, 1996). Wprawdzie termin ten zdaje sprawę ze zjawisk płaszczyzny semantycznej, jednak wymienieni autorzy ujawnili szereg formalnych wyróżników konstrukcji porównawczych. Można by do tych wyróżników dodać swoistość uporządkowania linearnego. Zweryfikowanie takiej hipotezy wymagałoby jednak szczegółowego przebadania konstrukcji, które intuicyjnie oceniane są jako porównawcze, co wykracza poza zakres niniejszej pracy.

Dla porządku należy dodać, że NG, w których rozbijana jest ciągłość zależnych od N członów przyimkowych, zdaniowych i oratio recta, są dewiacyjne, zob. (65)-(67).

(65)* *(To była jednak) olbrzymia w rewolucja literaturze.*

(66)* *(Jestem) starzejącym się, który odczuwa panem potrzebę, żeby porachować się ze swoim życiem. (MP, 17)*

(67)* *(Natrętnie przypominały mi się) twoje „Jesteś” słowa „już stary”.*

Jeśli zaś chodzi o akceptowalność NG z nieciągłą zależną grupą rzeczownikową, to w języku pisanym są one trudne do zaakceptowania, zob. (68), co sprawia, że w tekstach pisanych zasadniczo nie występują.

(68)? *Mojego **książka** kolegi (ukáže się jesienią).*

Inaczej jest w języku mówionym. W tekstach mówionych, które powstają w związku z tokiem myślenia, NG z nieciągłym podrzędnikiem rzeczownikowym lub przymiotnikowym najprawdopodobniej będą miały znacznie większą

frekwencję. Zdaniem B. Bonieckiej (1978: 157), która badała składnię języka mówionego, „w potocznym języku mówionym wzmożona ruchomość składników jest rzeczą normalną i właśnie dlań reprezentatywną”. Zdecydowanie nie są to jednak konstrukcje naturalne, niekiedy nawet na pograniczu akceptowalności, zwykle zaś trudne do zrozumienia, np. *przypadkowo zagrana piłka ręką* (z wypowiedzi komentatora sportowego), *odroczonego sprawę na dwa miesiące* (z audycji radiowej „*Salon polityczny trójki*”).

4. Podsumowanie

Dla quasilokalnych podrzędników N postuluję zarezerwowanie w prawostronnym ciągu wobec N trzech pozycji linearnych, tj. II_{post} , III_{post} i IV_{post} . Inaczej jednak niż w odniesieniu do pozycji lokalnych, pozycjom quasilokalnym nie można było przypisać stałej reprezentacji. Podrzędniki quasilokalne nie zajmują bowiem ściśle ustalonych pozycji linearnych, a to, w jakiej kolejności wystąpią w prawostronnym ciągu powiązane jest z różnymi czynnikami, m.in. z obecnością lub brakiem innych quasilokalnych podrzędników tego samego N .

Spośród podrzędników quasilokalnych pozycję linearną najmniej ustabilizowaną względem N mają człony przymiotnikowe. Mogą być one bowiem lokowane we wszystkich pozycjach linearnych przewidywanych w ciągu prawostronnym wobec N , a oprócz tego stosunkowo często bywają umieszczane lewostronnie względem N . Ponadto, rozwinięte grupy przymiotnikowe jako jedyne człony zależne w grupach nominalnych dopuszczają także linearne rozbitcie przez N^7 .

Podrzędniki nieprzymiotnikowe mają zasadniczo ustalony, prawostronny kierunek linearyzacji względem swego nadrzędnika. W prawostronnym ciągu podrzędniki rzeczownikowe najczęściej plasowane są w pozycji II_{post} , choć

⁷ Grupa nominalna może być rozbijana przez tzw. spójniki inkorporacyjne NATOMIAST, BOWIEM, ZAŚ, zob. M. Świdziński (1992) lub inne wyrażenia wtrącone. Ten typ nieciągłości pozostaje jednak poza zakresem niniejszej pracy, której przedmiotem jest analiza kolejności składników NG. Pomija się zatem jednostki nie będące jej składnikami.

Błąd! Nieznany argument przełącznika.. Błąd! Nieznany argument przełącznika.

możliwe jest ich wystąpienie także w III_{post} . Podrzędniki przyimkowo-rzeczownikowe wypełniają zwykle pozycje II_{post} lub III_{post} . W grupach z dwoma podrzędnikami przyimkowymi jeden z nich może także realizować pozycję IV_{post} . Z kolei podrzędniki zdaniowe i oratio recta typowo będą realizacjami pozycji III_{post} lub IV_{post} .

Rozdział V

Czynniki warunkujące kolejność składników grupy nominalnej

Za czynnik warunkujący uporządkowanie linearne NG będą rozumiane określone cechy ograniczające swobodę szyku jej składników. Niektóre z nich decydują o zasadniczym uporządkowaniu, inne zaś o modyfikacjach układu zasadniczego¹. Cechy te mają różnorodny charakter.

W pracy tej najwięcej uwagi poświęcono czynnikom gramatycznym i formalnym, dlatego też zostaną one poniżej przedstawione najszerszej, tym bardziej, że w dotychczasowej literaturze przedmiotu ich rola nie została dostatecznie wyeksponowana. Zwracano głównie uwagę na czynniki znaczeniowe i dotyczące komunikatywnej organizacji wypowiedzi. Niektóre z nich zostaną omówione w p. 3. W ogóle przedstawione zostaną przede wszystkim te czynniki, które wydają się autorce najwyrazistsze. Nie można jednak wykluczyć działania jeszcze innych, bardziej subtelnych uwarunkowań, które nie zostaną tutaj zauważone.

Czynniki warunkujące szyk różnią się tzw. siłą działania. Za najsilniejszy uważany jest taki, który ma decydujący wpływ na kolejność składników NG. Czynniki słabsze zaś tylko współdecydują o uporządkowaniu

¹ Podobnie posługują się pojęciem „czynnika” rosyjscy językoznawcy, m.in.

W. Sannikow (1963), który ustalił czynniki decydujące o rozmieszczeniu w ramach grupy nominalnej rozbudowanych członów przymiotnikowych, E. Korolew (1967), który wypowiadał się na temat czynników wpływających na rozmieszczenie składników grup nominalnych konstytuowanych przez formy rzeczownikowe regularnie derywowane od czasowników, oraz I. A. Mielczuk (1974), który zajmował się czynnikami wpływającymi na wzajemne rozmieszczenie tzw. grup wyjściowych w ramach grupy wywiedzionej jednego typu oraz na rozmieszczenie grup wywiedzionych.

składników. Kolejność czynników wyliczanych poniżej w poszczególnych paragrafach w ocenie autorki w przybliżeniu odbija siłę ich działania.

1. Czynniki gramatyczne

Na kolejność podrzędników wobec N i wobec siebie nawzajem mają wpływ przede wszystkim ich cechy gramatyczne oraz w pewnym zakresie cechy słowotwórcze samego N.

1.1. Cechy podrzędników

Do cech podrzędnika, które mają wpływ na jego umiejscowienie w NG należą: jego typ, pozycja składniowa oraz sposób i stopień rozwinięcia.

1.1.1. Typ podrzędnika

Błąd! Nie zdefiniowano zakładki.Przyjęłam, że N rozwijają podrzędniki sześciu typów: *n*, *num*, *a*, *pr*, *s*, *or*, będące grupami syntaktycznymi o różnym stopniu rozbudowania, zob. rozdział II, p. 3.

Zależności między typem podrzędnika a jego pozycją linearną dotyczą zarówno jego usytuowania względem N, jak i względem innych podrzędników N. Korelacje między typem członu zależnego a jego prepozycyjnym bądź postpozycyjnym usytuowaniem względem N przedstawia tabela 1. W pierwszej kolumnie wpisane zostały typy członów zależnych. Znak „+” w drugiej lub trzeciej kolumnie oznacza typowe usytuowanie danego członu względem N, a „—” umiejscowienie nietypowe.

Tab. 1

Typ członu zależnego	Umiejscowienie względem N	
	prepozycyjne	postpozycyjne
1. przymiotnikowy	+	+
2. rzeczownikowy	—	+
3. liczebnikowy	—	+
4. przyimkowy	—	+
5. zdaniowy	—	+
6. oratio recta	—	+

Jak widać, typ podrzędnika w znacznym stopniu hamuje swobodę jego usytuowania względem N. Nie dotyczy to tylko członów przymiotnikowych. Umieszczanie członów rzeczownikowych, przyimkowych i liczebnikowych po N jest najbardziej neutralne, por. (1) i (1a), (2) i (2a) oraz (3) i (3a).

(1) **Kopię** każdego dokumentu (można wykonać w kilka minut).

(1a) Każdego dokumentu **kopię** (można wykonać w kilka minut).

(2) (Postawił) **kubeczki** z pokrywkami.

(2a) (Postawił) z pokrywkami **kubeczki**.

(3) (Marek i Piotr są) **autorami** dwóch reportaży.

(3a) (Marek i Piotr są) dwóch reportaży **autorami**.

Regułą jest natomiast umieszczanie po centrum grupy nominalnej członów zdaniowych i przytoczeniowych. Umiejscowienie ich przed centrum prowadzi do powstania konstrukcji dewiacyjnej, por. (4) i (4a) oraz (5) i (5a).

(4) **Rozwój** jednego z plemion afrykańskich, który nastąpił na początku wieku, (został gwałtownie przerwany).

(4a) *Który nastąpił na początku wieku, **rozwój** jednego z plemion afrykańskich, (został gwałtownie przerwany).

(5) (Internetowym światkiem wstrząsnęła) **wieść** „Ktoś włamał się do komputerów CIA”.

(5a) *(Internetowym światkiem wstrząsnęła) „Ktoś włamał się do komputerów CIA” **wieść**.

Od typu podrzędnika zależy także ich uporządkowanie wzajemne w postpozycji, zob. rozdział IV. Obserwujemy bowiem dość wyraźną tendencję, polegającą na tym, że podrzędnik rzeczownikowy i przyimkowy, jeśli występują osobno, lokowane są jak najbliżej N, przed członami innych typów, np. (6)-(7). Jeśli zaś podrzędniki rzeczownikowy i przyimkowy współwystępują, to ich uporządkowanie jest zasadniczo ustalone w ten sposób, że grupa rzeczownikowa poprzedza przyimkowo-rzeczownikową, np. (8), zob. rozdział IV, p. 2.

(6)(...może dostarczyć cennego materiału jako) **metoda** badania żywego języka zbliżona do eksperymentu. (SJPDor.)

(7)(Kucharką była) stara **kobieta** o ogorzalej cerze, pochodząca z Gryzonii. (Słońce)

(8) **Zwycięstwo** tego nurtu nad oświeceniem (oznacza tryumf nurtu „postnowożytnego”). (Krak.)

Z kolei, grupa zdaniowa i oratio recta plasowane są zasadniczo jako ostatnie człony w prawostronnym ciągu podrzędników N, np. (9)-(10).

(9) (Według) **najświeższych informacji** naszego korespondenta o zagrożeniu powodziowym na terenach Polski południowej, które uzyskał ze sztabu przeciwpowodziowego w Krakowie, (do akcji będą skierowane...) (Pol./97)

(10) (Tylko nieliczni zauważyli) **cytat** z Mickiewicza umieszczony przy wejściu na salę: „Miej serce i patrzaj w serce”.

Typ podrzędnika jest więc najważniejszym czynnikiem decydującym o zasadniczym rozmieszczeniu w grupie nominalnej członów rzeczownikowych, przyimkowych, zdaniowych i oratio recta.

Natomiast uporządkowanie podrzędnej grupy liczebnikowej można wiązać nie tylko z działaniem tego czynnika, ale też z faktem, że grupa ta realizuje pozycje składniowe typowe dla rzeczownika, o czym niżej.

1.1.2. Pozycja składniowa

Przypomnę, że przez **Błąd! Nie zdefiniowano zakładki.**pozycję składniową rozumiem miejsce składnika zależnego, czyli członu podrzędnego konstrukcji składniowej niewspółrzędnej. Każdy człon interpretowany jako zależny od N zajmuje w NG określoną pozycję składniową, choć trudno jednoznacznie ustalić ich liczbę, o czym była mowa w rozdziale II. Niewątpliwy jest natomiast fakt, że w konkretnych NG ta sama pozycja składniowa może być wymiennie realizowana przez człony zależne różnych typów, a więc przez człony o różnej charakterystyce gramatycznej, przy czym którąś z realizacji można uznać za podstawową. Wyrażam przypuszczenie, że w NG można postulować co najmniej dwa typy pozycji składniowych ze względu na ich podstawową realizację: **Błąd! Nie zdefiniowano zakładki.**1) pozycje przymiotnikowe, których podstawową realizacją będą zależne od N grupy przymiotnikowe, **Błąd! Nie zdefiniowano zakładki.**2) pozycje rzeczownikowe, których podstawową realizacją będą zależne od N grupy rzeczownikowe. Realizacją pozycji przymiotnikowej może być także grupa rzeczownikowa określonego typu, a realizacją pozycji rzeczownikowej będzie także grupa liczebnikowa i przymiotnikowa tzw. elektywna, zob. M. Szupryczyńska (1980: 126-139, 1996a: 65-66), Z. Saloni, M. Świdziński (1998: 239-240).

ZBłąd! Nie zdefiniowano zakładki.uważamy prawidłowość polegającą na tym, że niektóre grupy o różnej charakterystyce gramatycznej nie tylko wymiennie mogą realizować tę samą pozycję składniową, lecz także w ciągu składników NG lokowane są wymiennie w tej samej pozycji linearnej². O

² Na rolę tego czynnika, nazywanego „The Principle of Functional Stability”, zwracali uwagę autorzy związani z nurtem gramatyki funkcjonalnej, zob. S. C. Dik (1989: 343), A. Siewierska (1991). Autorzy ci jednak obserwowali jego działanie w odniesieniu do członów zdania, interpretowanych semantycznie np. jako subiekty czy obiekty itp. Wydaje się, że

uporządkowaniu linearnym wewnątrz NG decyduje więc niekiedy nie tyle typ podrzędnika, co fakt, jaką pozycję składniową on realizuje. Czynniki te są doniosłe dla grup liczebnikowych i przymiotnikowych będących realizacjami rzeczownikowych pozycji składniowych oraz dla grup rzeczownikowych realizujących przymiotnikowe pozycje składniowe.

Jako podrzędniki N grupy rzeczownikowe, liczebnikowe i przymiotnikowe elektywne są także wzajemnie zastępowalne w określonych pozycjach linearnych, zob. rozdział IV, p. 2. Stąd też te trzy grupy są wymiennie lokowane w postpozycji wobec N i na ogół przed innymi podrzędnikami quasilokalnymi (pozycja Π_{post}). Przykłady (11)-(11b) ilustrują wzajemną zastępowalność wymienionych grup w pozycji poprzedzającej podrzędnik przymiotnikowy.

(11) *(Na mocy układu uruchomiony ma być) wspólny serwer tych firm umożliwiający odbiorcom ułożenie repertuaru składaka z utworów będących własnością różnych firm.* (Enter/97)

(11a) *(Na mocy układu uruchomiony ma być) wspólny serwer dwóch firm umożliwiający odbiorcom ułożenie repertuaru składaka z utworów będących własnością różnych firm.*

(11b) *(Na mocy układu uruchomiony ma być) wspólny serwer każdej z tych firm umożliwiający odbiorcom ułożenie repertuaru składaka z utworów będących własnością różnych firm.*

Przykłady (12)-(12b) ilustrują wzajemną równoważność tych trzech grup w postpozycji wobec N *trasie*, a bezpośrednio po formie przymiotnikowej *koncertowej*, która z N łączy się lokalnie, oraz przed quasilokalnym członem przyimkowym *po Stanach Zjednoczonych*.

(12) *(Od pewnego czasu coraz częściej mówi się o) planowanej na ten rok trasie koncertowej tego artysty po Stanach Zjednoczonych.*

(12a) *(Od pewnego czasu coraz częściej mówi się o) planowanej na ten*

działanie tego czynnika można także obserwować w obrębie grupy nominalnej, choć trudniej tu posłużyć się kryterium tożsamości semantycznej.

rok *trasie koncertowej obu artystów po Stanach Zjednoczonych.*

(12b) *(Od pewnego czasu coraz częściej mówi się o) planowanej na ten*

rok *trasie koncertowej jednego z artystów po Stanach Zjednoczonych.*

Umieszczenie grup *obu artystów* lub *jednego z artystów* w innych miejscach prawostronnego ciągu podrzędników wobec formy *trasie* nie jest akceptowalne, zob. (12c) i (12d).

(12c) **(Od pewnego czasu coraz częściej mówi się o) planowanej na ten*

rok *trasie koncertowej po Stanach Zjednoczonych obu artystów.*

(12d) **(Od pewnego czasu coraz częściej mówi się o) planowanej na ten*

rok *trasie koncertowej po Stanach Zjednoczonych jednego z artystów.*

Z kolei realizacjami przymiotnikowych pozycji składniowych są 1) formy rzeczownikowe *jego, jej, ich*, o których mowa była w rozdziale III, w p. 1.3. oraz 2) grupy typu *tego rodzaju (typu, gatunku)*, przedstawiane w rozdziale IV, w p. 3.1.1. Z racji realizowania przymiotnikowych pozycji składniowych wymienione grupy umiejscawiane są w NG nie w typowych dla członów rzeczownikowych pozycjach prawostronnych, lecz w pozycjach lewostronnych.

Formy *jego, jej, ich* będące formalnie grupami rzeczownikowymi lokowane są w tych samych pozycjach linearnych co formy przymiotnikowe typu *mój, wasz*, którymi można je zastąpić. Natomiast grupy rzeczownikowe *tego rodzaju (typu, gatunku)* umieszczane są lewostronnie względem N, na miejscu przymiotnika, którego są ekwiwalentem, por. (13) i (13a).

(13) *(Powoduje on, że tracimy zaufanie do) tego typu pancerzy.*

(Sł.fr.pop.)

(13a) *(Powoduje on, że tracimy zaufanie do) takich pancerzy.*

Zwróćmy uwagę na to, że usytuowanie grupy *tego typu* po N, w pozycji Π_{post} , jest także możliwe, pod warunkiem jednak, że grupa ta jest realizacją rzeczownikowej pozycji składniowej, jak w (14), por. (14) i (14a).

(14) *Model tego typu (będzie gotowy w poniedziałek).*

(14a) *Model samolotu TU-116 (będzie gotowy w poniedziałek).*

Trudno systematycznie przebadąć korelacje między reprezentowaniem przez dany człon zależny określonej pozycji składniowej a pozycją linearną tego członu w grupie nominalnej, gdyż zagadnienie pozycji składniowych w NG nie zostało jeszcze zadowalająco opracowane.

1.1.3. Sposób i stopień rozwinięcia

Błąd! Nie zdefiniowano zakładki. Odpowiedniości między wewnętrzną budową członu zależnego a jego miejscem w grupie nominalnej zaznaczają się bardzo wyraźnie w odniesieniu do grup przymiotnikowych. To, czy człon przymiotnikowy ma w grupie nominalnej ustabilizowaną pozycję linearną, czy też zmienną, zależy od sposobu jego rozwinięcia, zob. rozdział III, p. 1.2.

Ustabilizowaną pozycję linearną mają grupy przymiotnikowe zredukowane do swego reprezentanta lub rozwinięte przez formę adwerbialną przymiotnika. Dla nich w grupie nominalnej przewidziane są typowo pozycje linearne w lewostronnym ciągu podrzędników N, tj. pozycje I_{prep} — V_{prep} , i jedna pozycja bezpośrednio po N, I_{post} , np. (15).

(15) *Wszystkie te twoje kolejne niezwykle ciekawe **powieści** autobiograficzne (nie powtórzyły sukcesu pierwszej).*

Umieszczenie tak zbudowanej grupy przymiotnikowej w którejś z pozycji przewidzianych dla członów quasilokalnych prowadzić może do dewiacyjności konstrukcji, por. (16) i (16a)-(16b).

(16) *(Zatelefonował do mnie) mój młody przyjaciel ze skłonnością do żartów.*

(16a) **(Zatelefonował do mnie) mój przyjaciel ze skłonnością do żartów młody.*

(16b) **(Zatelefonował do mnie) przyjaciel ze skłonnością do żartów mój młody.*

Trzeba jednak pamiętać, że to, którą z pozycji lokalnych zajmą tak zbudowane grupy przymiotnikowe, nie zależy od czynników gramatycznych.

Grupy przymiotnikowe rozwinięte przez inny podrzędnik w NG nie mają ustabilizowanej pozycji linearnej i można się spodziewać różnego ich usytuowania, zob. rozdział IV. Weźmy grupę *dzisiaj już niepotrzebny do produkcji* w kontekstach (17)-(17b).

(17) (Można wreszcie sprzedać) *teren fabryki dzisiaj już niepotrzebny do produkcji, który oszacowano na kilka milionów nowych złotych.*

(17a) (Można wreszcie sprzedać) *teren fabryki, który oszacowano na kilka milionów nowych złotych, dzisiaj już niepotrzebny do produkcji.*

(17b) (Można wreszcie sprzedać) *dzisiaj już niepotrzebny do produkcji teren fabryki, który oszacowano na kilka milionów nowych złotych.*

Grupa ta przy N reprezentowanym przez formę *teren* współwystępuje z dwoma innymi podrzędnikami, grupą rzeczownikową *fabryki* oraz zdaniową *który oszacowano na kilka milionów nowych złotych*. Może być ulokowana w trzech miejscach: 1) w III_{post}, tj. prawostronnie względem formy *teren*, po członie rzeczownikowym a przed członem zdaniowym, zob. (17), 2) w IV_{post}, jako ostatni w podrzędnik w prawostronnym ciągu wobec N, zob. (17a), lub 3) z lewej strony N *teren*, zob. (17b)³. Wymienione możliwości lokalizacji członu *niepotrzebny do produkcji* oceniam jako naturalne.

Jak widać, typ rozwinięcia podrzędnika przymiotnikowego wpływa na ustabilizowanie lub znaczną swobodę jego pozycji linearnej.

Poza tym, typ rozwinięcia przymiotnika pozostaje w pewnym związku z akceptowalnością jego nieciągłości, zob. rozdział IV, p. 3.2. Akceptowalne są bowiem nieciągłe grupy przymiotnikowe, w których frazę wymaganą przez komparatywną formę przymiotnikową realizuje grupa przyimkowo-nominalna z przyimkiem NIZ+Nom, trudniej zaś zaakceptować realizację z innym przyimkiem, np. OD+Gen, por. (18) i (18a).

(18) (Zajadam się) *smaczniejszymi pierogami niż mięso.*

(18a) ?(Zajadam się) *smaczniejszymi pierogami od mięsa.*

Innym przykładem korelacji między budową podrzędnika a jego miejscem w grupie nominalnej jest usytuowanie względem N niektórych członów zależnych będących konstrukcjami współrzędnymi, np. (19)-(21).

(19) (Pamiętamy też) ***klótnię** bez jednego słowa, ale przecież słyszalną, głośną.* (Krak.)

(20) (...wrzeszczy, jakby przeczuwała, że to wszystko zadecyduje o) *dalszym życiu jej i całej rodziny.* (Gaz. Wyb./98)

(21) (...intuicyjnie czuje, że trzyma w ręku) ***dzieło** niezbyt obszerne, ale nasycone najwyższym i najgłębszym sensem.* (Krak.)

Poszczególne składniki grup współrzędnych w (19)-(21) wzięte osobno, łączą się z N innymi związkami linearnymi, mianowicie, jeden lokalnie, drugi zaś quasilokalnie. Tym samym każdy z nich typowo lokowany jest w przeciwnym kierunku wobec N, tj. lokalny lewostronnie, quasilokalny prawostronnie, np. (20a)-(20b).

(20a) (...wrzeszczy, jakby przeczuwała, że to wszystko zadecyduje o) *jej* *dalszym **życiu**.*

(20b) (...wrzeszczy, jakby przeczuwała, że to wszystko zadecyduje o) *dalszym **życiu** całej rodziny.*

Natomiast cała konstrukcja współrzędna może być typowo plasowana prawostronnie. Umiejscowienie jej z lewej strony N jest nienaturalne, a nawet trudne do zaakceptowania, por. (19) i (19a), (20) i (20c) oraz (21) i (21a).

(19a)? (Pamiętamy też) *bez jednego słowa, ale przecież słyszalną, głośną* ***klótnię.***

(20c) (...wrzeszczy, jakby przeczuwała, że to wszystko zadecyduje o) *jej i całej rodziny* *dalszym **życiu**.*

(21a) (...intuicyjnie czuje, że trzyma w ręku) *niezbyt obszerne, ale nasycone najwyższym i najgłębszym sensem* ***dzieło.***

³ W (17)-(17b) pozycja I_{post} ma realizację pustą.

Warto zwrócić uwagę, że miejsce w NG grup przymiotnikowych, w których współrzędnie łączone są przymiotniki lokalne i quasilokalne, np. *niezbyt obszerne, ale nasycone najwyższym i najgłębszym sensem* w (21), może pozostawać w związku z leksykalną reprezentacją leksemu spójnikowego łączącego współrzędni. Autorka zaobserwowała bowiem, że grupy przymiotnikowe ze spójnikiem *ale* umieszczane bywają raczej po N, z kolei z *i* zarówno przed, jak i po N.

Konkludując, budowę członu zależnego uznaję za czynnik pozostający w związku z linearyzacją zależnych członów przymiotnikowych oraz członów będących konstrukcjami współrzędnymi.

1.2. Cechy nadrzędnika

Z powodów wyjaśnionych w rozdziale II w p. 2.2. pominięte zostały NG z centrum będącym regularnym derywatem odczasownikowym. Tym niemniej w materiale pozostało wiele grup konstytuowanych przez rzeczowniki pozostające w różnych mniej regularnych relacjach słowotwórczych z czasownikami. Uporządkowanie podrzędników prawostronnych jest w nich dość swobodne. Na przykład, podrzędnik rzeczownikowy jest w nich częściej niż w grupach z N niemotywowanych przez czasownik lokowany po członie przyimkowym, por. (22) i (22a).

(22) (Przyspieszono) **przyłot** delegacji zagranicznej do Krakowa.

(22a) (Przyspieszono) **przyłot** do Krakowa delegacji zagranicznej.

Jak o tym była mowa, w NG o centrum niemotywowanym przez czasownik podrzędnik rzeczownikowy może być przestawiony na miejsce po członie przyimkowym zasadniczo tylko wtedy, gdy człony te znacznie różnią się długością, tj. człon rzeczownikowy jest wyraźnie dłuższy od członu przyimkowego. Ten warunek nie jest konieczny w odniesieniu do NG z centrum motywowanym słowotwórczo przez czasownik, jak w (22).

Trzeba jednak dodać, że omówiony czynnik słowotwórczy jest znacznie słabszy niż wyżej omówione czynniki gramatyczne.

2. Czynniki formalne

W tym paragrafie będzie mowa o cechach czysto zewnętrznych badanych grup nominalnych, mających charakter ilościowy i dających się mierzyć. Będzie chodziło o liczbę współwystępujących równocześnie członów, ale przede wszystkim o długość poszczególnych podrzędników, tzn. liczbę słów wchodzących w ich skład.

2.1. Długość podrzędników

Błąd! Nie zdefiniowano zakładki. Poszczególne człony zależne różni mierzona w słowach długość, co zwykle pozostaje w związku ze stopniem komplikacji ich budowy. Długość stanowi bardzo silny czynnik wpływający na uporządkowanie linearne wewnątrz NG. Weźmy na przykład układy trzech podrzędników postpozycyjnych: przymiotnikowego, zdaniowego i oratio recta. Obserwujemy tendencję do umieszczania członów krótszych przed członami dłuższymi, zob. rozdział IV, p. 2.2.⁴

Trudno co prawda ustalić dokładnie miarę różnicy, od której począwszy czynnik ten działa. Jak wynika z obserwacji, im większa różnica długości, tym czynnik działa bardziej stanowczo⁵.

Różnica długości między współwystępującymi podrzędnikami może być przyczyną modyfikacji ich zasadniczego uporządkowania. I tak, zdarza się, że w postpozycji krótki człon przyimkowy umieszczany jest przed długim członem rzeczownikowym, a krótki człon przymiotnikowy lokowany jest przed długim członem przyimkowym, zob. rozdział IV, p. 2.1.

Czynnik ten działa także na układ ciągu podrzędników lewostronnych wobec N. Przed N zasadniczo lokowane są człony krótkie, często składające się tylko z jednej formy nie poddającej się rozwijaniu. Siłą rzeczy różnica mierzona liczbą

⁴ Tam też zawarty jest bogaty materiał ilustracyjny.

⁵ Prawdopodobnie jednak siłę działania czynnika „długości” mogą osłabiać inne czynniki, m.in. skład leksykalny współwystępujących prawostronnie podrzędników.

słów długości praktycznie między nimi nie istnieje. Różnią się natomiast liczbą sylab, co jak się okazuje, także może mieć wpływ na ich wzajemne rozmieszczenie. Można stwierdzić, że forma jednosylabowa poprzedza zwykle formę kilkusylabową, np. *to wszystko, ten cały*. Tutaj jednak określone uporządkowanie tłumaczyć należy nie tylko różnicami w liczbie sylab, ale także, a może przede wszystkim, działaniem czynników prozodycznych, zob. rozdział III, p. 3.1.

Warto wspomnieć, że omawiany tu na przykładzie języka polskiego wpływ różnic długości między współwystępującymi wyrażeniami a ich wzajemnym uporządkowaniem obserwowany jest w wielu innych językach naturalnych. Na działanie tego czynnika zwracają uwagę badacze rosyjscy, m.in. W. Sannikow (1963), który obserwował jego działanie w grupach z rozwiniętym podrzędnikiem przymiotnikowym, E. Korolew (1967), który notował jego działanie w grupach nominalnych konstytuowanych przez odczasownikową formę rzeczownikową, oraz I. A. Mielczuk (1974: 276—278), który sformułował ogólną zasadę, iż większa lub mniejsza długość jest silnym czynnikiem kierującym uporządkowaniem linearnym składników danej konstrukcji. Spośród wymienianych przez tego ostatniego autora czynników, silniejsze od długości są tylko czynniki wiążące się z komunikatywną organizacją wypowiedzi.

W literaturze czynnik „długości” opisywany był także jako „Principle of Increasing Complexity”, która brzmi: „There is a preference for ordering constituents in an order of increasing complexity”, zob. S. C. Dik (1989: 345)⁶. Została ona w tej pracy zilustrowana następującym schematem, w którym układ a) jest układem w językach naturalnych preferowanym, b) wybieranym rzadziej.

a) [—] [— —] [— — —] [— — — —] [— — — — —]

b) [— — — — —] [— — — —] [— — —] [— —] [—]

⁶ S.C. Dik (1989: 345) informuje, że zasada została po raz pierwszy sformułowana w 1932.

S. C. Dik opisuje zasadę „Principle of Increasing Complexity” jako jedną z dziewięciu ogólnych zasad uporządkowania linearnego składników. Działanie tej zasady odnotowali też autorzy nawiązujący do badań S. C. Dika, m.in.

A. Siewierska (1991), D. Bakker i A. Siewierska (1993). Ci ostatni autorzy wiążą działanie omawianej zasady z procesem kodowania i dekodowania treści, zob. D. Bakker i A. Siewierska (1993: 133-136).

W odniesieniu do polskiej grupy nominalnej działanie czynnika „długości” nie ogranicza się do przedstawionych wyżej przykładów. Ma on także wpływ na lokowanie quasilokalnego podrzędnika przymiotnikowego lewostronnie wobec N, w pozycjach typowo zajmowanych przez przymiotniki lokalne.

Obserwujemy mianowicie tendencję do umieszczania dłuższych członów przymiotnikowych postpozycyjnie wobec N, w pozycjach typowych dla członów quasilokalnych, a krótszych — prepozycyjnie wobec N, w pozycjach zarezerwowanych w pierwszej kolejności dla przymiotników lokalnych⁷. Tendencję tę potwierdzają wyniki przeprowadzonej ankiety, zestawione w tabeli 2. W pierwszej kolumnie podane zostały przykłady podrzędników przymiotnikowych o różnym parametrze długości — od dwóch do siedmiu słów, który podawany jest w kolumnie drugiej. Kolumny trzecia i czwarta zawierają dane liczbowe odnoszące się do liczby i proporcji osób ankietowanych⁸.

Tab. 2

Podrzędnik przymiotnikowy	Długość	Szyk prepozycyjny	Szyk postpozycyjny
---------------------------	---------	-------------------	--------------------

⁷ Korelacje między długością członu przymiotnikowego a jego umiejscowieniem względem N opisałam we wcześniejszym artykule, zob. M. Gębka-Wolak (1997a).

⁸ W ankiecie wzięło udział 51 studentów I i II roku polonistyki, którym polecono wstawienie w kontekst podanych członów przymiotnikowych. Niektórzy studenci nie wstawili wszystkich podanych członów przymiotnikowych, co sprawiło, że suma odpowiedzi nie zawsze daje 100 procent.

		liczba odpo- wiedzi	procent	liczba odpo- wiedzi	procent
1. ciekawy wiedzy (uczeń)	2	28	54,9	23	47,06
2. pełna przetworów (spizarnia)	2	15	29,41	34	66,67
3. chroniący włosy (kask)	2	16	31,37	32	62,75
4. przedstawiający mężczyznę (obrazek)	2	5	9,8	43	84,31
5. rozpamiętujące romanse (ciotki)	2	29	56,86	20	39,22
6. podobna do twojej (przygoda)	3	8	15,69	41	80,39
7. sympatyczny dla podwładnych (kierownik)	3	37	72,55	9	17,65
8. uprzejmy wobec klientów (pracownik)	3	9	17,65	37	72,55
9. pochodząca z Kartuz (kobieta)	3	24	47,06	27	52,94
10. przedstawiający wąsatego mężczyznę (obrazek)	3	6	11,76	44	86,27
11. rozpamiętujące jakieś romanse (ciotki)	3	20	39,22	18	35,29
12. bardzo podobna do twojej (przygoda)	4	4	7,84	40	78,43
13. opłacalny dla naszego przedsiębiorstwa (kontrakt)	4	21	41,18	28	54,90
14. niezwykle uprzejmy wobec klientów (pracownik)	4	8	15,69	37	72,55

15. <i>przeważnie służące biurowym celom (pokoje)</i>	4	14	27,45	36	70,59
16. <i>pełna przetworów zgromadzonych na zimę (spizarnia)</i>	5	6	11,76	43	84,31
17. <i>opłacalny dla pracowników naszego przedsiębiorstwa (kontrakt)</i>	5	13	25,49	33	64,71
18. <i>chroniący prawie całkowicie jej jasne włosy (kask)</i>	6	4	7,84	42	82,35
19. <i>rozpamiętujące jakieś tajemnicze i niesamowite romanse (ciotki)</i>	6	8	15,69	39	76,47
20. <i>sympatyczny dla podwładnych proszących go o pomoc (kierownik)</i>	7	13	25,49	31	60,78
21. <i>przedstawiający wysokiego, wąsatego mężczyznę o bladej twarzy (obrazek)</i>	7	2	3,92	43	84,31

Jak widać, grupy przymiotnikowe krótsze, składające się z 2 lub 3 słów, bywają lokowane zarówno przed N, jak i po N, grupy zaś składające się z większej liczby słów częściej były przez większość ankietowanych umieszczane w postpozycji wobec N.

Tendencję tę potwierdziła także analiza materiału. Wśród przypadkowo wybranych 120 grup nominalnych, których centrum rozwijane jest przez podrzędnik przymiotnikowy quasilokalny, przeciętna długość członu lokowanego prepozycyjnie wynosiła 2,86 słowa (odchylenie standardowe =

1,46), natomiast członu lokowanego postpozycyjnie — 5,97 słowa (odchylenie standardowe = 3,39).

Warto dodać, że podobną tendencję obserwowano w języku rosyjskim W. Sannikow (1963: 125-127,129), który stwierdził, iż postpozycyjnie względem rzeczownikowej formy konstytutywnej lokowane są podrzędniki przymiotnikowe o przeciętnej długości 4,67 słowa, podczas gdy średnia długość prepozycyjnego podrzędnika wynosi 2,25 słowa⁹.

Lewostronne lub prawostronne umiejscowienie quasilokalnego podrzędnika przymiotnikowego względem N, to wynik działania kilku czynników, z których długość wydaje się być czynnikiem najważniejszym, dlatego, podobnie jak wcześniej cytowani autorzy rosyjscy, będę mu przypisywała największą siłę działania.

2.2. Równowaga długości ciągu lewo- i prawostronnego

Z czynnikiem długości wiąże się czynnik, który nazwałam równowagą długości ciągu lewo- i prawostronnego. Polega on na braku dysproporcji między nimi, co może mieć wpływ na uporządkowanie podrzędników.

Zaobserwowałam dużą frekwencję grup nominalnych, w których nie ma wyraźnej różnicy między długością lewostronnego a prawostronnego ciągu składników. Tendencję tę zilustruję przykładami.

Weźmy przykład NG zawierającej dwa podrzędniki przymiotnikowe, z których przynajmniej jeden może być umieszczony obustronnie wobec N, por. (23) i (23a):

⁹ W polskich badaniach szyku problem związku długości członu zależnego z jego umiejscowieniem nie był badany w sposób systematyczny. Zauważono jednak różnicę szyku przydawki nierozwiniętej, składającej się z jednego słowa, w stosunku do przydawki rozwiniętej. Badacze uznali, że nierozwinięta przydawka lokowana jest przeważnie prepozycyjnie względem rzeczownikowego centrum, a rozwinięta po nim, zob.

H. Orzechowska-Zielicz (1954), H. Wróbel (1975: 118).

(23) (W przyszłym roku zamontowane zostaną) pierwsze centrale automatyczne. (Sł.fr.wiad.pras.)

(23a) (W przyszłym roku zamontowane zostaną) pierwsze automatyczne centrale.

Jak widać, forma *automatyczne* może być sytuowana z lewej i z prawej strony N, gdyż obydwa przykłady są poprawne. W konkretnych tekstach częściej występuje taki układ, jak w (23), na co ma niewątpliwie wpływ omawiana tu zasada równowagi. Dążeniem do zachowania „równowagi” można także tłumaczyć uporządkowanie wewnątrz grupy nominalnej w (24).

(24) (Stworzenie) centralnego rejestru kserokopiarek (umożliwi wykrycie falszerstw).

W przykładzie tym forma przymiotnikowa *centralnego* również może być lokowana swobodnie przed lub po N, a mimo to układ (24a) jest wyraźnie gorszy, bo narusza zasadę równowagi długości¹⁰.

(24a) (Stworzenie) rejestru centralnego kserokopiarek (umożliwi wykrycie falszerstw).

Podobnie w (25), grupa nominalna uporządkowana zgodnie z zasadą równowagi, wydaje się naturalniejsza niż grupa z (25a), por. (25) i (25a)

(25) (...udało mi się tutaj pokonać) kolosalne trudności związane ze światłem. (Znak/95)

(25a) (...udało mi się tutaj pokonać) związane ze światłem kolosalne trudności.

Czynnik nazywany tu równowagą długości lewo- i prawostronnego ciągu nie jest jednak mocny. Nie może zmienić zasadniczego uporządkowania, które

¹⁰ Warto zwrócić uwagę, że formy przymiotnikowe *automatyczne* z (23) i *centralnego* z (24) na podstawie szyku wobec N zaliczyć można albo do klasy aV_{prep} , albo aI_{post} . Należą więc do sfery przejściowej między tymi klasami, zob. rozdział III, p. 2.2.

jest ustalone na przykład na podstawie typu członów zależnych lub ich długości. W związku z tym jego działanie w grupach nominalnych jest dość ograniczone. Istnieje sporo NG, w których obserwujemy wyraźną dysproporcję między długością lewo- i prawostronnego ciągu składników, a mimo to takie rozmieszczenie podrzędników wydaje się naturalniejsze niż po usunięciu dysproporcji długości, por. (26) i (26a).

(26) *(Każdej nocy oczekiwałem) znaku z nieba mającego zapowiedzieć
moje męczeństwo. (Słońce, 40)*

(26a) *(Każdej nocy oczekiwałem) mającego zapowiedzieć moje
męczeństwo znaku z nieba.*

2.3. Liczba podrzędników

Błąd! Nie zdefiniowano zakładki. Na układ linearny składników NG ma wpływ nie tylko ich długość, ale także liczba w konkretnej grupie. Ma ona wpływ na lewostronne lub prawostronne usytuowanie wobec N członów przymiotnikowych typowo quasilokalnych, przy czym ich umiejscowienie zależy nie tylko od liczby współwystępujących równocześnie przy N podrzędników, ale także od kierunku ich typowej lokalizacji wobec N. Poniżej przedstawiam kilka zaobserwowanych zależności:

1) Niewypełnienie wszystkich lewostronnych pozycji linearnych w konkretnej grupie daje możliwość lokowania w pustej pozycji podrzędnika przymiotnikowego quasilokalnego, np. *prowadzone przez wielkie zachodnie firmy* w (27).

(27) *Prowadzone przez wielkie zachodnie firmy **kampanie** reklamowe
(odnoszą mierne rezultaty).*

Należałoby tu mówić ostrożniej — o tendencji, a nie zasadzie linearyzacji. W tym samym kontekście grupa przymiotnikowa *prowadzone przez wielkie zachodnie firmy* może być bowiem umieszczona także prawostronnie wobec formy *kampanie*, w pozycji Π_{post} , po formie *reklamowe*, lokowanej w I_{post} , zob. (27a).

(27a) **Kampanie reklamowe** prowadzone przez wielkie zachodnie firmy
(odnoszą mierne rezultaty).

2) Brak w konkretnej grupie realizacji niektórych pozycji prawostronnych przy równoczesnej obecności któregoś z członów lokowanych zasadniczo lewostronnie względem N zwiększa prawdopodobieństwo lokowania podrzędnika przymiotnikowego o zmiennym szyku po N, np. potrzebujących opieki w (28), choć dopuszczalne jest także umieszczenie tej grupy przymiotnikowej przed N, zob. (28a).

(28) (Ekstremalnie uwielbia) głupich i ślamazarnych młodzieńców
potrzebujących opieki. (Słownik, 109)

(28a) (Ekstremalnie uwielbia) potrzebujących opieki głupich i
ślamazarnych młodzieńców.

3) Jeśli oprócz quasilokalnego podrzędnika przymiotnikowego, np. pracujący u Anny w (29), występują w NG dwa podrzędniki typowo prawostronne wobec N, w (29) — forma filmowy, z klasy Ia_{post}, i zdanie zależne, i równocześnie brak podrzędników typowo lewostronnych, przymiotnikowy podrzędnik o zmiennym szyku sytuowany jest raczej z lewej strony N, np. (29), choć może być także plasowany po N, por. (29) i (29a):

(29) (Nie jest także zadowolony) pracujący u Anny reżyser filmowy, który
za duże pieniądze realizuje reklamówki.

(29a) (Nie jest także zadowolony) reżyser filmowy pracujący u Anny,
który za duże pieniądze realizuje reklamówki.

Być może, na umieszczenie członu pracujący u Anny raczej przed N ma wpływ i to, że w NG współwystępuje z grupą zdaniową, która powinna być umieszczana jak najbliżej N. Jeśli to bowiem możliwe, należy unikać nadmiernego oddalania zdania zależnego od N, zob. rozdział IV, p. 2.2. Stąd też uporządkowanie w grupie nominalnej w (29) wydaje się lepsze niż w (29a).

Powyższe obserwacje prowadzą do następującej konkluzji. Prawdopodobieństwo lewostronnego lokowania podrzędnika

przymiotnikowego związanego z N quasilokalnie wzrasta wraz ze zmniejszaniem się liczby członów typowo lewostronnych oraz z równoczesnym zwiększaniem się liczby członów typowo prawostronnych. Prawdopodobieństwo prawostronnego umieszczenia tegoż podrzędnika przymiotnikowego wzrasta natomiast wraz ze zwiększaniem się liczby członów zależnych typowo lewostronnych wobec N.

W związku z liczbą podrzędników reprezentowanych równocześnie przy tym samym centrum pozostaje także kwestia możliwych modyfikacji układów zasadniczych, które przedstawiałam w poprzednich rozdziałach. Zarówno te modyfikacje, które powodują nacechowanie grupy nominalnej, jak i te, które go nie powodują, najczęściej mają miejsce w grupach dwuczłonowych, w których oprócz N występuje tylko jeden podrzędnik. W grupach bardziej rozbudowanych wszelkie modyfikacje są trudniejsze, por. (30)-(30a) i (31)-(31a), a nawet prowadzą do dewiacyjności, zob. (32)-(32a).

(30) *Wszystkie te kompendia (są gotowym zestawem wiadomości).*

(30a) *Te wszystkie kompendia (są gotowym zestawem wiadomości).*

(31) *Wszystkie te bogate kompendia (są gotowym zestawem wiadomości).*

(31a) *Te wszystkie bogate kompendia (są gotowym zestawem wiadomości).*

(32) *Tęsknota ta (wydawała się trudna do opisanie).*

(32a) **Moja nieustanna tęsknota ta (wydawała się trudna do opisanie).*

Co ciekawe, nieciągłe grupy przymiotnikowe notowane w materiale są albo jedynymi lub jednymi z dwóch podrzędników tego samego N.

Zwiększająca się liczba podrzędników jest więc czynnikiem zmniejszającym liczbę możliwych do zaakceptowania układów wariantywnych, a tym samym, jest czynnikiem stabilizującym uporządkowanie linearne wewnątrz grup nominalnych.

3. Inne czynniki

Mimo że praca koncentruje się na czynnikach gramatycznych i formalnych, analizując materiał autorka zauważała także działanie czynników innego typu. Poniżej zostaną przedstawione niektóre obserwacje, jednak w sposób wrywkowy i niesystematyczny. Będą one dotyczyły wpływu na szyk składników NG czynników znaczeniowych i pragmatycznych.

3.1. Znaczeniowe

Wśród czynników z głębszych poziomów języka różni autorzy wymieniali na przykład takie, które odgrywają pewną rolę przy wzajemnym uporządkowaniu członów przymiotnikowych uznanych w tej pracy za łączące się z N lokalnie. Zostały one omówione szczegółowo przez Z. Topolińską (1984: 301-386), która dowiodła, że kolejność składników grupy nominalnej lokowanych lewostronnie względem rzeczownika jest odwzorowaniem tzw. „historii derywacji”, tj. „kolejności absorpcji poszczególnych przymiotnikowych predykatów do ciągu atrybutywnego”. Kolejność wyrażeń lewostronnego ciągu jest odbiciem ograniczania zakresu desygnatów danej nazwy, zob.

Z. Topolińska (1974, 1984: 384), a także rozdział I, p. 2.2.

Warto dodać, że podobną zależność obserwowali także S. C. Dik (1989), D. Bakker, A. Siewierska (1993). Wśród uniwersalnych zasad kierujących uporządkowaniem linearnym w językach naturalnych wymieniają bowiem zasadę zwaną „scope”, zob. D. Bakker, A. Siewierska (1993: 130). Według nich przy pomocy uporządkowania linearnego jest naśladowany logiczny (semantyczny) zakres wyrażeń językowych. Wyrażenia porządkowane są w takiej kolejności, że wyrażenie najprecyzyjniej identyfikujące jakiś obiekt lokowane jest w najbliższym jego linearnym sąsiedztwie, zaś wyrażenia identyfikujące mniej szczegółowo są przesuwane na pozycje dalsze. Jako uściślenie tej zasady D. Bakker i A. Siewierska podają tendencję zwaną „centripetality”, która przejawia się w ten sposób, że semantycznie zamknięte całości na powierzchni umieszczane są wspólnie, jako linearne całości, czego

odbiciem, zdaniem tych autorów, ma być właśnie uporządkowanie ciągu tzw. określeń rzeczownika.

Błąd! Nie zdefiniowano zakładki. Jak wiadomo, określone układy mogą powodować zarówno wieloznaczność konstrukcji, jak też niejednoznaczność interpretacji strukturalnej.

Strukturalna i znaczeniowa przejrzystość konstrukcji pozostaje w związku z kolejnością jej składników. Użytkownicy języka są bowiem skłonni łączyć składniki sąsiadujące ze sobą na linii tekstu¹¹. Łatwo wtedy o powstanie **Błąd! Nie zdefiniowano zakładki.** tzw. „falszywego styku”, zob. rozdział I, p. 2.2., czyli połączenia składników, które nie wiążą się związkiem zależności, np. (33), w którym „falszywy styk” tworzy się na styku form *sztucznego i niemowlęcia*.

(33) *(Opracowano schemat) żywienia sztucznego niemowlęcia.*

W związku z tym należy unikać tego rodzaju dwuznaczności, przedstawiając formę *sztucznego* z nietypowej dla niej pozycji I_{post} na pozycję przed N, zob. (33a):

(33a) *(Opracowano schemat) sztucznego żywienia niemowlęcia.*

Podobna niejednoznaczność powstaje w NG lokowanej w (34):

(34) **Dopłata** *wniesiona przez gminę do komunikacji miejskiej (okazała się zbyt mała).*

Formalnie grupę *do komunikacji miejskiej* można uznać za podrzędnik zarówno formy *dopłata*, jak i formy *wniesiona*. Przetawienie tej grupy na pozycję bezpośrednio po formie *dopłata* niweluje tę dwuznaczność, zob. (34a):

(34a) **Dopłata** *do komunikacji miejskiej wniesiona przez gminę (okazała się zbyt mała).*

¹¹ Tak na przykład postępują studenci polonistyki, którzy przeprowadzają analizę na składniki bezpośrednie.

Trzeba podkreślić, że umiejscowienie w ciągu składników NG jest szczególnie ważne dla interpretacji związków semantyczno-składniowych grup przyimkowo-rzeczownikowych, gdyż przyimek przeważnie nie jest przez N akomodowany.

Zmiana uporządkowania linearnego nie jest jednak uniwersalnym środkiem unikania nieprzejrzystości strukturalno-semantycznych. Na przykład wprowadzenie nieprzejrzystości grupy *wykład gramatyki profesora Nowaka* zostanie zniwelowana przy pomocy zmiany szyku, por. *profesora Nowaka wykład gramatyki*, ale jednocześnie zmiana szyku grupy *profesora Nowaka* nacechowuje całą NG. Lepsze jest więc zastąpienie niejednoznacznej NG grupą o innej strukturze, np. *wykład gramatyki przedstawiony przez profesora Nowaka*.

3.2. Pragmatyczne

Powszechnie uznaje się, że na szyk konstrukcji wpływać mogą czynniki pragmatyczne, wiążące się z udziałem danej NG w komunikatywnej organizacji wypowiedzi, zob. rozdział II, p. 3. Motywują one bowiem dokonywane m.in. przy pomocy szyku podkreślenia określonych składników. Podkreśleniu może podlegać zarówno NG w całości, jak i któryś z jej składników. Autorka podziela opinię I. A. Mielczuka (1974: 283-285), że tylko w tym drugim wypadku może to istotnie wpływać na szyk w obrębie NG.

Czynniki pragmatyczne są silne, gdyż działają bez względu na inne czynniki i jak się wydaje, mogą spowodować zmianę każdego układu linearnego w obrębie NG. Zakres ich działania jest jednak ograniczony. Ich rolę widziałabym przede wszystkim w modyfikowaniu typowych układów linearnych. Składnik NG, który ma być podkreślony, bywa lokowany w innej niż zwykle pozycji linearnej. Jak wiadomo, szczególnie do tego nadają się pozycje finalna i inicjalna. Temu celowi służyć może również rozbicie linearnej ciągłości konstrukcji. Warto zwrócić uwagę, że przestawienie określonego składnika na pozycję finalną lub inicjalną zbiega się często z umiejscowieniem całej NG w finalnej lub inicjalnej pozycji w wypowiedzeniu.

Poniżej przedstawiam kilka wybranych przykładów zmian typowego uporządkowania, które można tłumaczyć działaniem czynników pragmatycznych:

1) Umieszczanie podrzędników przymiotnikowych związanych z N lokalnie w finalnej pozycji konkretnej NG, np. (34)-(35), któremu towarzyszyć może także interpunkcyjne wydzielenie tego podrzędnika, np. (35)-(36):

(34) *(Port w Gdyni pachniał) **wonią ostrą i przejmującą.***

(35) ***Równanie drugie** (jest równaniem liniowym). (Sł.fr.pop.)*

(36) *(...kupił) **dom** na wsi, całkiem przyzwoity.*

(37) *(...na scenę historii wkracza) **lud, nieobliczalny, bohaterski i okrutny.** (Gaz.Wyb./98)*

2) Usytuowanie podrzędników typowo prawostronnych, zwłaszcza typu *n*, *pr*, *or*, lewostronnie wobec N, szczególnie w inicjalnej pozycji konkretnej NG, np. (38)-(40), gdzie w (38) przestawieniu podlega *n*, w (39) *pr*, a w (40) *or*.

(38) *Mojej prywatnej filozofii **idea** przewodnią (jest przeświadczenie, że...)*

(39) *Z opozycją antykomunistyczną **stosunki** (miał poprawne).*

(40) *„Diety dla studentów, stypendia dla posłów” — takie **hasła** (widnieją na ścianach Uniwersytetu Warszawskiego). (Pol./96)*

3) Rozbijanie linearnej ciągłości NG przez wstawienie w ciąg jej składników członu należącego do innej grupy syntaktycznej, np. (41)-(42).

(41) ***Zeszyty** kupiłam w kratkę.*

(42) *Koszulę sprzedał mi dziurawą.*

W (41) między człony NG *zeszyty w kratkę* wstawiona jest tylko forma czasownikowa, a w (42) ciągłość NG *dziurawą koszulę* rozбивa forma czasownikowa wraz z podrzędnikiem. Łatwo zauważyć, że z prawej strony grupy czasownikowej lokowany jest ten składnik NG, który ma być podkreślony. Z kolei w (43) składnik podkreślany w wypowiedzeniu

umieszczony został w pozycji inicjalnej, zob. (43), co prawdopodobnie można wiązać z tym, że przy pomocy wyrażenia *ani na śmierć, ani na starość* nawiązuje się do treści zawartej w poprzedzającym kontekście (datum).

(43) *Ani na śmierć, ani na starość terażniejszość nie znalazła **recepty**.*
(*Krak.*)

4) Rozbijanie linearnej ciągłości przymiotnikowego podrzędnika, np. przez wstawienie w ciąg jego składników N, np. (43):

(43) *Najlepsze **książki** spośród wydanych w tym roku (będą prezentowane na targach w Lipsku).*

Ciągłość grupy *najlepsze spośród wydanych w tym roku* rozbija N — forma *książki*, a nieciągła NG umieszczona została w inicjalnej pozycji wypowiedzenia (43). Można więc przypuszczać, że rozbitcie ciągłości grupy przymiotnikowej ma podkreślać formę *najlepsze*, lokowaną z lewej strony N.

4. Podsumowanie

Wymienione czynniki w skomplikowany sposób ze sobą współdziałają, wzmacniając lub osłabiając wzajemnie siłę swego działania. Zasięg ich działania też bywa różny, dotyczą uporządkowania wszystkich lub tylko wybranych podrzędników N. Oczywiście jest, że im mniej stabilną pozycję linearną ma dany człon zależny, tym trudniej ustalić, jakie czynniki decydują o jego szyku. Tak więc najtrudniej ustalić, jakie czynniki decydują o miejscu członów przymiotnikowych, związanych z N quasilokalnie.

Niektóre czynniki wpływają na zasadnicze uporządkowanie podrzędników, inne zaś tylko na modyfikacje uporządkowania zasadniczego. Na przykład, na zasadnicze uporządkowanie podrzędników rzeczownikowych, przymikowych, zdaniowych i oratio recta mają wpływ przede wszystkim cechy gramatyczne ich reprezentanta. Stąd też umiejscowienie wymienionych typów grup zarówno względem N, jak i względem innych podrzędników N jest w znacznym stopniu przewidywalne niezależnie od ich wewnętrznej budowy, długości, składu leksykalnego, czy też liczby podrzędników współwystępujących równocześnie.

Jeżeli od N zależne są równocześnie człony przyimkowy, zdaniowy i rzeczownikowy, to z dużą dozą prawdopodobieństwa można twierdzić, że człony te umieszczone będą po N w kolejności $n-pr-s$.

Postulowanie określonego porządku podrzędników przymiotnikowych wymaga uwzględnienia większej ilości informacji. Konieczne są przede wszystkim dane na temat ich wewnętrznej budowy, co pozwoli wydzielić podrzędniki lokalne i quasilokalne. Te pierwsze będą dalej porządkowane albo na podstawie list, tak jak proponuję w niniejszej pracy, albo na podstawie porównania ich cech semantycznych, jak proponują inni autorzy. Z kolei umiejscowienie podrzędników quasilokalnych będzie wymagać informacji o ich długości oraz o liczbie i typie innych podrzędników, z którymi w danej grupie współwystępują. Dopiero po uwzględnieniu wszystkich tych danych można przewidywać, w jakiej pozycji linearnej najprawdopodobniej pojawi się określony podrzędnik przymiotnikowy typu quasilokalnego.

Zakończenie

Przedstawiona praca stanowi próbę opisanie uporządkowania linearnego składników grupy nominalnej przy użyciu metod formalnych.

Pierwszym krokiem musiało być ustalenie objętości grupy nominalnej, co nie było łatwe, mimo że w składni strukturalnej wiele miejsca poświęcono budowie grupy nominalnej. Zabrakło tam jednak przydatnego dla tej pracy opisu struktury pojedynczej grupy nominalnej o znacznym stopniu rozwinięcia. Trzeba więc było ustalić przybliżoną maksymalną listę jednoczesnych podrzędników N.

Dalsza trudność polegała na tym, że na gruncie polskiego językoznawstwa strukturalnego nie wypracowano metod opisu związków linearnych, których uwarunkowania dotyczą zjawisk z pogranicza składni, semantyki i pragmatyki. W wyborze zasad opisu autorka bardzo dbała o to, by z jednej strony zbytnio nie zawężyć zakresu opisu, z drugiej zaś, by nie mieszać zjawisk różnych poziomów.

Bardzo pomocne w tym względzie okazały się propozycje teoretyczne sformułowane dla jednostek składniowych w języku rosyjskim, zwłaszcza przez I. A. Mielczuka (1974). Lektura pracy tego autora poucza, że jednostkami, których uporządkowanie linearne badam, są nie poszczególne słowa, lecz składniki konstrukcji składniowych. Hierarchiczna budowa jednostek składniowych musi więc znaleźć odzwierciedlenie w opisie ich uporządkowania linearnego. Konstrukcja niższego poziomu wchodzi w skład konstrukcji wyższego poziomu jako ciąg linearnie uporządkowany. O szyku słów, a właściwie form wyrazowych, można mówić dopiero na najniższym poziomie hierarchii składniowej, tam, gdzie z form tworzone są proste grupy. Na wyższych poziomach porządkowane są wzajemnie grupy syntaktyczne, a nie słowa wchodzące w ich skład. Tradycyjne opisy szyku słów na ogół nie zdają sprawy z tej hierarchii.

Bardzo płodna jest także teza I. A. Mielczuka o wieloetapowości reguł szyku i ich hierarchizacji, która znalazła swój wyraz w wyróżnieniu trzech podstawowych typów związków linearnych: lokalnych, quasilokalnych i

globalnych. Nawiązanie do tej teorii pozwoliło autorce ujawnić różne stopnie stabilności uporządkowania linearnego podrzędników polskiej grupy nominalnej.

O ograniczonej swobodzie uporządkowania składników NG świadczy też to, że bardzo rzadko dopuszczalna jest nieciągłość grupy nominalnej. Potwierdza się więc hipoteza, że grupa nominalna jest konstrukcją „linearnie ściślejszą” niż konstrukcja zdaniowa. Da się to wytłumaczyć tym, że jej składniki są połączone z nadrzędnikiem lokalnie lub quasilokalnie, co znacznie bardziej ogranicza swobodę ich uporządkowania linearnego niż w wypadku konstrukcji zdaniowych, których składniki mogą się wiązać z finitywnym centrum także globalnie.

Podsumowaniem analizy jest przegląd czynników motywujących obserwowane w NG układy linearne. Nacisk położony został na czynniki gramatyczne i czysto formalne. Działanie innych czynników zostało potraktowane dość pobieżnie i wybiórczo, co jednak jest uzasadnione przez wybraną orientację metodologiczną.

Spis skrótów lokalizujących przykłady

- Błędy — Z. Saloni, Błędy językowe w pracach pisemnych uczniów liceum ogólnokształcącego. Próba analizy językoznawczej, Warszawa 1971.
- Buttler — D. Buttler, Innowacje składniowe współczesnej polszczyzny, Warszawa 1976.
- Enter — Enter
- Gaz.Wyb. — Gazeta Wyborcza
- Górny — W. Górny, Składnia przytoczenia, Warszawa 1966.
- Grzegorz. — R. Grzegorzyczkowa, Wprowadzenie do semantyki językoznawczej, Warszawa 1995.
- Honolulu — M. Nowakowski, Honolulu, Warszawa 1994.
- Jęz.Pol. — Język Polski
- Kallas — K. Kallas, Grupy apozycyjne we współczesnym języku polskim, Toruń 1980.
- Komputer — Komputer ŚWIAT
- Krak. — Baza danych opracowywana przez zespół pracowników Zakładu Współczesnej Polszczyzny i Teorii Języka Instytutu Języka Polskiego PAN w Krakowie, gromadząca teksty współczesnej literatury pięknej oraz publicystyki.
- MP — S. Mrożek, Małe prozy, Kraków 1990.
- Nowomowa — M. Głowiński, Nowomowa po polsku, Warszawa 1991.
- Pol. — Polityka
- Projekt — M. Janion, Projekt krytyki fantazmatycznej, Warszawa 1991.
- PSF — S. Bąba, G. Dziamska, J. Liberek, Podręczny słownik frazeologiczny języka polskiego, Warszawa 1996.

- Puzynina — J. Puzynina, Nazwy czynności we współczesnym języku polskim, Warszawa 1969.
- Rzeczp. — Rzeczpospolita
- SFPW — I. Kurcz, A. Lewicki, J. Sambor, J. Woronczak, K. Szafran, Słownik frekwencyjny polszczyzny współczesnej, Kraków 1995.
- Składnia — Z. Saloni, M. Świdziński, Składnia współczesnego języka polskiego, Warszawa 1998.
- SJPDor. — Słownik języka polskiego pod red. W. Doroszewskiego, przedruk elektroniczny na płycie CD, Warszawa 1997.
- SJPSz — Słownik języka polskiego pod red. M. Szymczaka, wersja komputerowa, wydana na płycie CD, Warszawa 1998.
- Sł.fr.pop. — Korpus Słownika frekwencyjnego polszczyzny współczesnej w wersji elektronicznej, styl popularnonaukowy.
- Sł.fr.pub. — Korpus Słownika frekwencyjnego polszczyzny współczesnej w wersji elektronicznej, styl publicystyczny.
- Sł.fr.pr. — Korpus Słownika frekwencyjnego polszczyzny współczesnej w wersji elektronicznej, styl prozy artystycznej.
- Sł.fr.dr. — Korpus Słownika frekwencyjnego polszczyzny współczesnej w wersji elektronicznej, styl dramatu artystycznego.
- Sł.fr. wiad.pras. — Korpus Słownika frekwencyjnego polszczyzny współczesnej w wersji elektronicznej, styl drobnych wiadomości prasowych.
- Słońce — M. Nowak-Przygodzka, Słońce świeci o północy, Warszawa 1993.
- Słownik — W. Śliwiński, Słownik semantyczno-syntaktyczny przymiotników polskich, Kraków 1993.
- Szczur — A. Zaniewski, Szczur, Warszawa 1995.

- Śliwiński — W. Śliwiński, Szyk wyrazów w zdaniu pojedynczym
dzisiejszej polszczyzny pisanej, cz.1-2, Kraków 1984.
- Tischner — J. Tischner, J. Żakowski, Tischner czyta Katechizm, Kraków
1996.
- Tyg.Solid. — Tygodnik Solidarność
- Wartości — J. Puzynina, Język wartości, Warszawa 1992.

Literatura przedmiotu

- Adamec P. (1976), *Порядок слов в современном русском языке*, Rozprawy Československé Akademie Věd, roč.76, sešit 15, s. 5-94.
- Admoni W. (1974): Адмони В. Г. (1974), *Формы, факторы и функции порядка слов*, [w:] *Грамматическое описание славянских языков*, Москва, s. 199-208.
- Andrejewicz U. (1995), *Polskie zaimki rzeczowne w ujęciu gramatycznym i leksykograficznym*, nie opublikowana praca doktorska.
- Bakker D., Siewierska A. (1993), *A contribution to the problem of constituent order explanation*, [w:] *EUROTYP Working Papers, Theme group 2: Constituent order*, Working Paper 5.
- Bańko M. (1993), *Instrukcja opracowania „Nowego słownika języka polskiego” cz. 1: Zasady ogólne*, Warszawa 1992-1993.
- Bartmiński J. (1973), *Czy język polski staje się językiem pozycyjnym?*, *Język Polski* LIII, z. 2-3, s. 81-95.
- Bednarek A., Grochowski M. (1993), *Zadania z semantyki językoznawczej*, Toruń 1993.
- Bobrowski I. (1988), *Gramatyka generatywno-transformacyjna a uogólniona gramatyka struktura frazowych*, Wrocław.
- Bobrowski I. (1993), *O pewnych korzyściach płynących z gramatyk generatywnych dla teorii języka poetyckiego* (na przykładzie inwersji w poetyce Jana Kochanowskiego), [w:] *Językoznawstwo racjonalne. Z zagadnień teorii językoznawczej i metodologii opisów gramatycznych*, Kraków, s. 130-142.
- Bobrowski I. (1995), *Gramatyka opisowa języka polskiego. (Zarys modelu generatywno-transformacyjnego)*. Tom pierwszy: *Struktury wyjściowe*, Kielce.

- Bobrowski I. (1998), *Gramatyka opisowa języka polskiego. (Zarys modelu generatywno-transformacyjnego)*. Tom drugi: *Od struktur wyjściowych do tekstu*, Kielce.
- Bogusławski A. (1977), *Problems of the thematic-rhematic structure of sentences*, Warszawa.
- Bogusławski A., Wawrzyńczyk J. (1993), *Polszczyzna, jaką znamy*, Warszawa.
- Boniecka B. (1978), *Podstawowe typy struktur pytajnych polszczyzny mówionej*, [w:] *Studia nad składnią polszczyzny mówionej*, Wrocław, s. 147-157.
- Brajerski T. (1966), „Przytoczenie” nie jest kategorią składniową, *Roczniki Humanistyczne KUL* 14, z. 4, s. 75-96.
- Buttler D. (1967), *Związki syntaktyczne rzeczowników dewerbalnych o znaczeniach podmiotowych*, *Poradnik Językowy* 1967, z.5, s. 219-228.
- Buttler D. (1969), *Derywacja słowotwórcza a derywacja syntaktyczna*, *Prace Filologiczne* XIX, s. 60-76.
- Buttler D. (1976), *Innowacje składniowe współczesnej polszczyzny (Walencja wyrazów)*, Warszawa.
- Buttler D. (1986), *Układ wyrazów w zdaniu*, [w:] *Kultura języka polskiego. Zagadnienia poprawności gramatycznej*, t.1, Warszawa, s. 385-407.
- Cegiela A., Markowski A. (1982), *Z polszczyzną za pan brat*, Warszawa.
- Damborský J. (1965), *Nad książką „O kulturę słowa”*, *Poradnik Językowy* 1965, z. 4, s. 151-163.
- Daneš F. (1959), *K otazce porádku slov v slovanských jazycích*, *Slovo a slovesnost* XX nr 1.
- Daneš F. (1974), *Semantyczna i tematyczna struktura zdania i tekstu*, [w:] *Tekst i język*, Wrocław, s. 23-40.
- Daneš F., Sgall F. (1978), *Téma a réma v české lingvistice*, [w:] *Tekst, język, poetyka*, Wrocław, s. 47-57.

- Dąbmska-Prokop U. (1964), *O niektórych funkcjach linearności w składni*, Biuletyn PTJ 22, s. 143-152.
- Derwojedowa M. (1996), *Czy polszczyzna ma szyk swobodny?*, Poradnik Językowy 1966, z. 5-6, s. 6-14.
- Derwojedowa M. (2000), *Porządek linearny składników zdania elementarnego w języku polskim*, Warszawa.
- Dik S. C. (1989), *The theory of functional grammar. Part I: The structure of the clause*, Dordrecht: Foris.
- Doroszewski W. (1947), *Dyskusyjne uwagi o szyku przymiotników*, Język Polski 1947, z. 5, s. 154-155.
- Doroszewski W. (1948), *O szyku przymiotników*, [w:] *tenże, Rozmowy o języku*, Warszawa, s. 39-46.
- Doroszewski W. (1950), *Kryteria poprawności językowej*, Warszawa.
- Doroszewski W. (1963), *Podstawy gramatyki polskiej*, cz.1, Warszawa.
- Dryer M. S. (1992), *The Greenbergian word order corelations*, Language 68: 1, s. 81-138.
- Duszek A. (1986), *Niektóre uwarunkowania semantyczne szyku wyrazów w zdaniu polskim*, Polonica XII, s. 59-74.
- Duszek A. (1990), *O lokalizacji tematu w zdaniu polskim*, [w:] *Tekst w kontekście*, Wrocław, s. 105-123.
- EJO (1995): *Encyklopedia językoznawstwa ogólnego*, Wrocław 1995.
- EJP (1992): *Encyklopedia języka polskiego*, Wrocław 1992.
- Feleszko K. (1987), *Charakterystyka ilościowa grupy imiennej w języku polskim*, [w:] *Studia gramatyczne II*, Wrocław, s. 5-16.
- Fitiałow S. J. (1962), С. Я. Фитиалов, *О моделировании синтаксиса в структурной лингвистике*, [в:] *Проблемы структурной лингвистики*, Москва.
- Gaertner H. (1924), *O szyku przymiotników*, Lublin.

- Gebert L. (1988), *L'ordre neutre des mots*, [w:] *Structure thćme-rhćme dans les langues romanes et slaves*, rćd. Wiesław Banyś et Stanisław Karolak, Wrocław, s. 139-149.
- Gćbka M. (1996), *Uwagi na temat szyku składników grupy imiennej (o tzw. cyrkumfiksacji w rozwiniętej grupie rzeczownikowej)*, [w:] *Polonistyka toruńska Uniwersytetowi w 50. rocznicę utworzenia UMK. Językoznawstwo*, Toruń, s. 157-166.
- Gćbka M. (1997), *O szyku składników grupy nominalnej*, *Acta Universitatis Nicolai Copernici, Filologia Polska XLVIII, Nauki Humanistyczno-Społeczne*, Toruń, z. 313, s. 3-21.
- Gćbka M. (1998), *O jednostkach typu oratio recta*, *Acta Universitatis Nicolai Copernici, Filologia Polska L, Nauki Humanistyczno-Społeczne*, Toruń, z. 324, s. 53-67.
- Gćbka-Wolak M. (1997a), *Struktura grupy przymiotnikowej a jej szyk*, *Język Polski LXXVII*, z.2-3, s. 123-130.
- Gćbka-Wolak M. (1998), *Gramatyczne uwarunkowania szyku w konstrukcjach konstytuowanych przez rzeczowniki odczasownikowe*, *Studia Linguistica Polono-Meridianoslavica*, t. 9, Toruń, s. 143-156.
- Gćbka-Wolak M. (1999), *O możliwości interpretowania grup apozycyjnych z członem wyodrębnionym interpunkcyjnie jako konstrukcji współrzędnych*, *Poradnik Jezykowy 1999*, z. 1., s. 21-29.
- Górny W. (1966), *Składnia przytoczenia*, Warszawa.
- Greenberg J. H. (1966), *Some universals of grammar with particular reference to the order of meaningful elements*, [w:] *Universals of language. Report of a conference held at Dobbs Ferry, New York, april 13-15 1961, Massachusetts Institute of Technology Cambridge, Massachusetts, and London, England, 1966*, s. 73-113.
- Грамматическое описание славянских языков. Концепции и методы*, ред. Шведова Н., Москва 1974.
- Grochowski M. (1982), *Zarys leksykologii i leksykografii*, Toruń.

- Grochowski M. (1984), *Składnia wyrażen polipredykatywnych (Zarys problematyki)*, [w:] *Gramatyka współczesnego języka polskiego. Składnia*, Warszawa, s. 213-299.
- Grochowski M. (1986), *Polskie partykuły. Składnia, semantyka, leksykografia*, Wrocław.
- Grochowski M. (1997), *Wyrażenia funkcyjne. Studium leksykograficzne*, Kraków.
- Gruszczyński W., Saloni Z. (1978), *Składnia grup liczebnikowych we współczesnym języku polskim*, [w:] *Studia gramatyczne II*, Wrocław, s. 17-42.
- Grzegorzczkowska R. (1972), *Funkcje semantyczne tzw. zaimków nieokreślonych*, *Prace Filologiczne XII*, s. 63-83.
- Grzegorzczkowska R. (1983), *Osobliwość zaimków jako części mowy*, *Biuletyn PTJ*, zesz. XL, s. 53-58.
- Grzegorzczkowska R. (1995), *Wprowadzenie do semantyki językoznawczej*, Warszawa.
- Grzegorzczkowska R. (1996), *Polskie leksemy z wbudowaną informacją anaforyzacyjną*, [w:] *Anafora w strukturze tekstu*, Warszawa, s. 71-77.
- Grzegorzczkowska R. (1996a), *Wykłady z polskiej składni*, Warszawa.
- Huszczka R. (1980), *Tematyczno-rematyczna struktura zdania w języku polskim*, *Polonica VI*, s. 57-71.
- Huszczka R. (1981), *Tematyczno-rematyczna struktura zdania w językach różnych typów*, nie opublikowana praca doktorska.
- Huszczka R. (1991), *Wykładniki uwydatnionego tematu zdania w języku polskim, japońskim, angielskim i wietnamskim*, *Prace Filologiczne 36*, s. 169-181.
- Isaczenko A. (1966): Исаченко А. В. (1966), *О грамматическом порядке слов*, *Вопросы Языкознания 6*, с. 27-34.

- Jodłowski S. (1957), *Zasady polskiego szyku wyrazów*, [w:] *Dziesięciolecie WSP w Krakowie 1946-1956. Zbiór rozpraw i artykułów*, Kraków, s. 309-329.
- Jodłowski S. (1976), *Podstawy polskiej składni*, Warszawa.
- Jodłowski S., Taszycki W. (1971), *Słownik ortograficzny i przepisy pisowni polskiej*, Wrocław.
- Jordanska L. N. (1963): Иорданская Л. Н. (1963) *О некоторых свойствах правильной синтаксической структуры*, Вопросы Языкознания 4, с. 102-112.
- Kallas K. (1980), *Grupy apozycyjne we współczesnym języku polskim*, Toruń.
- Kallas K. (1986), *Syntaktyczna charakterystyka wielofunkcyjnego JAK*, Polonica XII, s. 127-143.
- Kallas K. (1993), *Składnia współczesnych polskich konstrukcji współrzędnych*, Toruń.
- Kallas K. (1995), *O konstrukcjach z przyimkiem niż*, [w:] *Wyrażenia funkcyjne w systemie i tekście*, Toruń, s. 99-110.
- Kallas K. (1996), *Strukturalne uwarunkowania szyku w wybranych konstrukcjach z konektorem niż*, [w:] *Polonistyka toruńska Uniwersytetowi w 50. rocznicę utworzenia UMK. Językoznawstwo*, Toruń, s. 145-155.
- Kallas K. (1998), *Słowotwórstwo. Przymiotnik*, [w:] *Gramatyka współczesnego języka polskiego. Morfologia*, t.2, Warszawa, s. 469-523.
- Karolak S. (1984), *Składnia wyrażeń predykatywnych*, [w:] *Gramatyka współczesnego języka polskiego. Składnia*, Warszawa, s. 11-211.
- Klebanowska B. (1989), *O związkach składniowych między wyrazami*, [w:] W. Kochański, B. Klebanowska, A. Markowski, *O dobrej i złej polszczyźnie*, Warszawa, s. 168-241.
- Klemensiewicz Z. (1937), *Składnia opisowa współczesnej polszczyzny kulturalnej*, Kraków.

- Klemensiewicz Z. (1948), *Skupienia, czyli syntaktyczne grupy wyrazowe*, Kraków.
- Klemensiewicz Z. (1949), *Lokalizacja podmiotu i orzeczenia w zdaniach izolowanych*, Biuletyn PTJ 1949, s. 8-19.
- Klemensiewicz Z. (1953), *Problematyka psychologicznej interpretacji zdania gramatycznego*, Biuletyn PTJ 1953, s. 67-84.
- Klemensiewicz Z. (1969), *Zarys składni polskiej*, Warszawa.
- Klemensiewicz Z. (1986), *Podstawowe wiadomości z gramatyki języka polskiego*, Warszawa.
- Kopcińska D. (1992), *Prosta grupa liczebnikowa jako składnik podmiotowej frazy mianownikowej*, [w:] *Studia gramatyczne X*, Kraków, s. 19-36.
- Kopcińska D. (1997), *Strukturalny opis składniowy zdań z podmiotem-mianownikiem we współczesnej polszczyźnie*, Warszawa.
- Korolew E. (1967): Королев С. И. (1967), *Порядок слов в группе отглагольного существительного*, [в:] *Машинный перевод и прикладная лингвистика*, Москва вып. 10, с. 87-92.
- Kotarbiński T. (1986), *Elementy teorii poznania, logiki formalnej i metodologii nauk*, Warszawa.
- Kowtunowa I. I. (1967): Ковтунова И. И. (1967), *Принципы словорасположения в современном русском языке*, [в:] *Русский Язык. Грамматические исследования*, Москва, с. 96-146.
- Kowtunowa I. I. (1974): Ковтунова И. И. (1974), *Порядок слов и лексико-семантическая структура предложения*, [в:] *Грамматическое описание славянских языков*, Москва, с. 182-190.
- Kowtunowa I. I. (1976): Ковтунова И. И. (1976), *Порядок слов и актуальное членение предложения*, Москва.
- Koziara S. (1998), *O szyku zaimkowej przydawki dzierżawczej w polskich przekładach Psalterza (na przykładzie psalmu Miserere)*, *Język Polski LXXVIII*, z.1-2, s. 62-69.
- Krasnowolski A. (1898), *Składnia języka polskiego*, Warszawa.

- Krasnowolski A. (1909), *Systematyczna składnia języka polskiego*, Warszawa.
- Krucka B. (1982), *Szyk wyrazów*, Biuletyn PTJ XXXIX, s. 109-124.
- Křížková H. (1971), *Adjectivní atribut v ruštině a češtině*, [w:] *Studie ze slovanske syntaxe*, Praha, s. 118-175.
- Kurkowska H. (1986), *Teoretyczne zagadnienia kultury języka*, [w:] *Kultura języka polskiego. Zagadnienia poprawności gramatycznej*, t.1, Warszawa, s. 11-79.
- Kurkowska H., Skorupka S. (1959), *Stylistyka polska*, Warszawa.
- Kuryłowicz J. (1971), *Podstawowe struktury języka: grupa i zdanie*, [w:] *Problemy składni polskiej. Studia, polemiki, dyskusje z lat 1945-1970*, Warszawa.
- Kwiek-Osiowska J. (1971), *Szyk wyrazów w grupach nominalnych z przydawkami i dopełnieniami*, Poradnik Językowy 1971 z.3, s. 180-182.
- Labocha J. (1996), *Gramatyka polska. Składnia*, Kraków.
- Laskowski R. (1998), *Paradygmatyka. Zaimek*, [w:] *Gramatyka współczesnego języka polskiego. Morfologia*, t.1, Warszawa, s. 333-340.
- Łoś J. (1914), *Swoboda czy swawola*, Język Polski II, s. 55-58.
- Łuczyński E. (1993), *O interpunkcji w wyrażeniach typu samotny biały żagiel i niespokojne, wzburzone morze*, Język Polski LXXIII, z. 4-5, s. 334-339.
- Mathesius V. (1971), *O tak zwanym aktualnym rozczłonkowaniu zdania*, [w:] *O spójności tekstu*, red. M.R. Mayenowa, Wrocław, s. 7-12.
- Mielczuk I. A. (1974): Мельчук И. А. (1974), *Порядок слов*, [в:] *Опыт теории лингвистических моделей смысл ↔ текст*, Москва, с. 268-302
- Mielczuk I. A. (1988), Mel'cuk I. A. (1988), *Dependency syntax: Theory and practice*, New York.
- Mirowicz A. (1949), *O grupach syntaktycznych z przydawką*, Toruń.

- Misz H. (1966), *Jedna z zasad szyku wyrazów we współczesnym zdaniu polskim*, Zeszyty Naukowe UMK w Toruniu Filologia Polska VI, Nauki Humanistyczno-Społeczne z. 17, s. 3-68.
- Misz H. (1966a), *Szyk „się” w dzisiejszej polszczyźnie pisanej*, Język Polski 1966, z. 2, s. 102-110.
- Misz H. (1967), *Opis grup syntaktycznych dzisiejszej polszczyzny pisanej*, Bydgoszcz.
- Misz H. Szupryczyńska M. (1971), *Nad zagadnieniem deskryptorów dla niewspółrzędnych grup syntaktycznych dzisiejszej polszczyzny pisanej*, [w:] *Problemy składni polskiej*, Warszawa, s. 160-181.
- Moloszna T. N. (1975): Мольошная Т.Н. (1975), *Субстантивные сочетания в славянских языках*, Москва.
- Moroz A. (1998), *Fraza luźna w zdaniu elementarnym: szyk i dystrybucja*, Acta Universitatis Nicolai Copernici Filologia Polska L, Nauki Humanistyczno-Społeczne, z. 324, Toruń, s. 105-120.
- Nagórko A. (1988), *O cechach definicyjnych i akcydensach - problem predykatywności przymiotników odrzeczownikowych*, [w:] *Studia nad językiem polskim*, Polono-Slavica Varsoviensia 4, Warszawa, s. 9-15.
- Nagórko A. (1996), *Zarys gramatyki polskiej*, Warszawa.
- Nitsch K. (1901), *Szyk wyrazów w języku polskim*, Poradnik Językowy 1901.
- Nitsch K. (1936), *Szyk „się”*, Język Polski XXII, s. 154-155.
- Niemczuk-Weiss E. (1992), *Rzeczowniki niemotywowane o właściwościach walencyjnych (próba podziału)*, [w:] *Opisać słowa*, Warszawa, s. 106-117.
- NSO (1996), *Nowy słownik ortograficzny wraz z zasadami pisowni i interpunkcji*, Warszawa 1996.
- Oczerki (1989): *Очерки типологии порядка слов*, Москва.
- Orzechowska-Zielicz H. (1954), *Szyk wyrazów w grupach syntaktycznych z rozwiniętą przydawką imiesłowową*, Język Polski XXXIV, z.5, s. 348-363.

- Padučeva E. V. (1992), *Wypowiedź i jej odniesienie do rzeczywistości*, Warszawa.
- Pisarkowa K. (1965), *Predykatywność określeń w polskim zdaniu*, Wrocław.
- Pisarkowa K. (1969), *Funkcje składniowe polskich zaimków odmiennych*, Wrocław.
- Przybycin A. (1976), *Szyk wypowiedzeń podrzędnych w wypowiedzeniu złożonym niewspółrzędnie*, Katowice.
- Puzynina J. (1969), *Nazwy czynności we współczesnym języku polskim. (Słowotwórstwo, semantyka, składnia)*, Warszawa.
- Rittel T. (1975), *Szyk członów w obrębie form czasu przeszłego i trybu przypuszczającego*, Wrocław.
- Rossowski J. (1936/7), *Kłopoty z enklitykami*, Poradnik Językowy 1936/7, s. 20-22.
- Rozwadowski J. (1914), *Kilka uwag o szyku przymiotników w polszczyźnie*, Język Polski II, s. 175-180.
- Saloni Z. (1971), *Błędy językowe w pracach pisemnych uczniów liceum ogólnokształcącego. Próba analizy językoznawczej*, Warszawa.
- Saloni Z. (1974), *Klasyfikacja gramatyczna leksemów polskich*, Język Polski, LIV, z.1, s. 3-13, z.2., s. 93-101.
- Saloni Z. (1974a), *Składnia wyrażzeń cudzojęzycznych*, Poradnik Językowy 1974, z. 3, s.105-116.
- Saloni Z. (1977), *Kategorie gramatyczne liczebników we współczesnym języku polskim*, [w:] *Studia gramatyczne I*, Wrocław, s. 145-173.
- Saloni Z. (1981), *Uwagi o opisie fleksyjnym tzw. zaimków rzeczownych*, Acta Universitatis Lodziensis, Folia Linguistica 2, s. 143-153.
- Saloni Z., Świdziński M. (1998), *Gramatyka współczesnego języka polskiego*, Warszawa.
- Sankowska J. (1962), *Szyk przymiotników we współczesnej polszczyźnie*, Roczniki Humanistyczne, z.1, s. 41-84.

- Sannikow W. (1963): Санников В. З. (1963), *Место распространенного определения по отношению к определяемому слову в русской фразе*, Вопросы Языкознания 1, s. 124-130.
- Senderska J. (1995), *Pozycja przymiotnika w strukturze wyjściowej grupy nominalnej*, Polonica XVII, s. 155-165.
- Senderska J. (1997), *O pewnym rodzaju inwersji w polskiej poezji barokowej*, Polonica XVIII, s. 183-189.
- Siewierska A. (1991), *Linearization*, [w:], też sama, *Functional grammar*, London and New York, s. 200-249.
- Sirotinina O. B. (1965): Сиротинина О. Б. (1965), *Порядок слов в современном русском языке*, Саратов.
- Sirotinina O. B. (1974): Сиротинина О. Б. (1974), *Современная разговорная речь и её особенности*, Москва.
- Słownik terminów literackich* (1989), red. M. Głowiński, T. Kostkiewiczowa, A. Okopień-Sławińska, J. Sławiński, Wrocław.
- SSGCP (1980-1992), *Słownik syntaktyczno-generatywny czasowników polskich* t. 1-5, red. K. Polański, Wrocław.
- Structure thème-rhème dans les langues romanes et slaves*, réd. Wiesław Banyś et Stanisław Karolak, Wrocław 1988
- Szober S. (1932), *Podzielność psychologiczna a układ wyrazów w zdaniu słowiańskim*, [w:] *Sbornik prac I Sjezdu slovanských filologů v Praze*, t.2, Praha, s. 713-734.
- Szober S. (1933), *Zasady układu wyrazów w zdaniu polskim*, [w:] *Sprawozdania z posiedzeń Towarzystwa Naukowego Warszawskiego*. Wydz. I. R. XXVI, 1933, s. 36-46.
- Szober S. (1934), *Jak układać wyrazy w zdaniu polskim. I W jakim miejscu powinniśmy kłaść czasownik*, *Poradnik Językowy* 1934, s. 149-151.
- Szober S. (1953), *Gramatyka języka polskiego*, wyd. 3. Warszawa.
- Szpakowicz S. (1983), *Formalny opis składniowy zdań polskich*, Warszawa.

- Szpakowicz S., Świdziński M. (1990), *Formalna definicja równorzędnej grupy nominalnej we współczesnej polszczyźnie pisanej*, Studia Gramatyczne IX, Wrocław, s. 9-54.
- Szpakowicz S., Świdziński M. (1992), *Discontinuities*, [w:] *Le mot, les mots, les bons mots. Word, words, witty words. Hommage à Igor A. Mel'cuk par ses amis, collègues et élèves à l'occasion de son soixantième anniversaire*, Montreal.
- Szupryczyńska M. (1980), *Opis składniowy polskiego przymiotnika*, Toruń.
- Szupryczyńska M. (1987), *Indywidualne cechy gramatyczne leksemów KTOŚ, COŚ*, [w:] *Studia z polskiej leksykografii współczesnej t.II*, Białystok, s. 115-127.
- Szupryczyńska M. (1992), *Konstrukcje elektywne we współczesnym języku polskim*, [w:] *Linguistique et Slavistique, Mélanges offerts à Paul Garde*, tome II, Paris, s. 559-569.
- Szupryczyńska M. (1995) *Klasyfikacja zdań bezpodmiotowych typu Było duszno*, Acta Universitatis Nicolai Copernici, Filologia Polska XLVI, Nauki Humanistyczno-Społeczne, Toruń, z. 300, s. 98-113.
- Szupryczyńska M. (1995a), *Jeszcze o tzw. „predykatywach przysłówkowych”*, Polonica XVII, s. 173-187.
- Szupryczyńska M. (1996), *Problem pozycji składniowej*, [w:] *Polonistyka toruńska Uniwersytetowi w 50. rocznicę utworzenia UMK. Językoznawstwo*, Toruń, s. 135-144.
- Szupryczyńska M. (1996a), *Pozycja składniowa frazy celownikowej w zdaniu polskim*, Toruń.
- Szwedek A. (1981) *Word order, sentence stress and reference in english and polish*, Bydgoszcz.
- Szwedek A. (1994), *The non-arbitrary nature of word order in polish; a cognitive reinterpretation*, Acta Universitatis Nicolai Copernici, English Studies IV - Humanities And Social Sciens, Toruń, vol. 274, s, 73-79.

- Śliwiński W. (1982), *W poszukiwaniu metody opisu szyku wyrazów w grupach nominalnych dzisiejszej polszczyzny pisanej*, Pamiętnik Literacki LXXIII, z. 1/2, s.145 - 166.
- Śliwiński W. (1984a), *Szyk wyrazów w zdaniu pojedynczym dzisiejszej polszczyzny pisanej*, t. 1-2, Kraków.
- Śliwiński W. (1984b), *Rozważania nad szykiem przydawek przymiotnych w poezji Jana Kochanowskiego*, Język Polski LXIV, z. 4, s. 250-259.
- Śliwiński W. (1992), *Kłopoty z szykiem wyrazów w grupach nominalnych zawierających dopełnienie lub okolicznik*, Język Polski LXXII 4-5, s. 302-310.
- Śliwiński W. (1993), *Słownik semantyczno-syntaktyczny przymiotników polskich*, Kraków.
- Świdziński M. (1990), *Przecinek jako jednostka składniowa*, Poradnik Językowy 1990, z. 8, s. 578-588.
- Świdziński M. (1992), *Gramatyka formalna języka polskiego*, Warszawa.
- Świdziński M. (1995), *Problem jednostek względnych*, [w:] *Wyrażenia funkcyjne w systemie i tekście. Materiały konferencji naukowej (Toruń 21-23 X 1993)*, red. Grochowski M., Toruń, s. 79-88.
- Świdziński M. (1996), *Własności składniowe wypowiedników polskich*, Warszawa.
- Świdziński M. (1997), *Elementy gramatyki opisowej języka polskiego*, Warszawa.
- Tabakowska I. (1966), *Zdania przydawkowe i pozornie przydawkowe (rozwijające) w języku pisanym uczniów starszych klas szkoły podstawowej*, Zeszyty Naukowe WSP w Katowicach. Prace Językoznawcze III, s. 111-131.
- Tabakowska I. (1966a), *O zdaniach rozwijających (pozornie przydawkowych). Uwagi dyskusyjne*, Zeszyty Naukowe WSP w Katowicach. Prace Językoznawcze III, s. 133-138.
- Tesnière L. (1959), *Eléments de syntaxe structurale*, Paris.

- Topolińska Z. (1972), *Struktura słowiańskiej frazy nominalnej*, [w:] *Z polskich studiów slawistycznych, seria 4. Językoznawstwo*, Warszawa, s. 47-54.
- Topolińska Z. (1974), *Порядок слов в именном словосочетании как отражение его деривационной истории*, [w:] *Грамматическое описание славянских языков*, Москва, s. 235-244.
- Topolińska Z. (1984), *Składnia grupy imiennej*, [w:] *Gramatyka współczesnego języka polskiego. Składnia*, s.301-386.
- Weinsberg A. (1983), *Językoznawstwo ogólne*, Warszawa.
- Węgrzynek K. (1995), *Składnia przymiotnika w ujęciu generatywno-transformacyjnym*, Kraków.
- Węgrzynek K. (1995a), *Projekt komputerowego korpusu współczesnych tekstów polskich*, *Język Polski* LXXV, z. 4-5, s. 332-341.
- Wieczorek D. (1966), *O stylistycznej funkcji przydawki przymiotnej w języku polskim i rosyjskim*, *Język Polski* XLVI, z.5, s. 385-389.
- Wierzbicka A. (1963), *Lingwistyczne narzędzia w stylistycznej analizie szyku wyrazów*, *Pamiętnik Literacki* z.2, s. 511-533.
- Wierzbicka A. (1964), *O metodach opisu szyku wyrazów*, *Język Polski* XLIV, z.1, s.14-26.
- Wierzbicka A. (1966), *System składniowo-stylistyczny prozy polskiego renesansu*, Warszawa.
- Wierzbicka A., Wierzbicki P. (1970), *Praktyczna stylistyka*, Warszawa.
- Wilkoń A. (1987), *Typologia odmian językowych współczesnej polszczyzny*, Katowice.
- Wiśniewski M. (1990), *Czy liczebnik może być uznany za nadrzędnik dystrybucyjny szeregu rzeczownikowego?*, [w:] *Studia gramatyczne IX*, Wrocław, s. 87-98.
- Wiśniewski M. (1994), *Strukturalna charakterystyka polskich wypowiedzeń niezdanionych*, Toruń.

- Worth D. S. (1964): Уорт Д. С. (1964), *Об отображении линейных отношений в порождающих моделях языка*, Вопросы Языкознания 13, с. 46-58.
- Wróbel H. (1975), *Składnia imiesłowów czynnych we współczesnej polszczyźnie*, Katowice.
- Wróbel H. (1991), *Polskie grupy imienne z członem niefleksyjnym*, [w:] *Problemy opisu gramatycznego języków słowiańskich*, Warszawa, s. 177-182.
- Wyderka B. (1990), *Szyk składników grup nominalnych w XVII-wiecznej prozie retorycznej*, cz.I oraz cz.II, *Poradnik Językowy* 1990, z. 1, s. (33-43) i z.2, s. 93-104.
- Zakrzewska E. D. (1990), *Polski przymiotnik jako określenie predykatywne w zestawieniu z egipskim pseudoparticipium*, nie opublikowana praca doktorska.
- Zarębina M. (1988), *Zmiany w szyku niektórych składników we współczesnej polszczyźnie*, *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska*, sectio FF, vol. VI, 17, Lublin, s. 187-195.

Indeks terminów

A

anafora, 37

anaforyzująca grupa powtórzona, 37; 115

grupa koreferencyjna, 37

pronominalizacja, 37

segmentalny wykładnik, 37; 38

C

cyrkumfiksacja, 146

czynnik wpływający na uporządkowanie linearne

długość podrzędnika, 163

liczba podrzędników współwystępujących przy N, 171

pozycja składniowa, 156

siła czynnika (czynnik mocny lub słaby), 44

sposób i stopień rozwinięcia podrzędnika, 159

typ podrzędnika, 153

unikanie konstrukcji niejednoznacznych, 174

F

forma liczebnikowa

dopełniaczowa, 58

zwykła, 58

G

grupa nominalna, 45

apozycyjna, 49; 60

jednorodna, 48

pojedyncza, 48

pozycje składniowe, 46

reprezentant, 45; 52

równorzędna, 48

szeregową, 48

typy podrzędników, 60

współrzędna i niewspółrzędna, 48

grupa syntaktyczna, 45

H

hierarchiczność uporządkowania linearnego, 40

K

komunikatywna organizacja wypowiedzi, 32

datum i novum, 36

struktura tematyczno-rematyczna, 35

konfiguracyjność, 24

konstrukcja nieciągła, 25

wstawka lub przeplot, 25

N

niejednoznaczność konstrukcji

"fałszywy styk", 28; 174

P

podkreślenie logiczne

"dyfuzyjne" i "koncentryczne", 34

podrzędnik

podrzędnik a człon zależny, 60

podstawowy ciąg imienny, 29

porządek linearny, 11, *Patrz* szyk

pozycja

pozycja linearna, 12

pozycja linearna a porządek linearny, 13

pozycja linearna a szyk, 11

pozycja składniowa, 46; 156

pozycja składniowa a pozycja linearna, 12; 82

pozycja składniowa przymiotnikowa, 156

pozycja składniowa rzeczownikowa, 156

projekcyjność, 25

R

reguły linearyzacji

jednoznaczne, 20

niejednoznaczne, 20

wieloetapowość reguł, 39

S

szyk, 11

funkcje szyku, 21

szyk a porządek linearny, 11

szyk a pozycja linearna, 11

szyk a układ linearny, 11

szyk a uporządkowanie linearne, 11

szyk a związek linearny, 13

szyk neutralny i nacechowany, 30

szyk stały, 20

szyk swobodny, 20

szyk swobodny nierelevantny, 21

szyk swobodny relevantny, 21

szyk swobodny znaczący, 20

szyk typowy, 30

szyk wewnętrzny a szyk zewnętrzny, 12

szyk wyrazów (słów), 11

U

układ linearny

 modyfikacja, 44

 nieciągły, 25; 31

 typowy (zasadniczy), 44

 zmodyfikowany, 44

uporządkowanie linearne

 wieloetapowość, 40

Z

związek linearny, 13

 lokalny, quasilokalny, globalny, 40

 w składni strukturalnej, 16

 związek linearny a szyk, 13

Objaśnienia stosowanych symboli i sposobów zapisywania

Stosowane symbole:

NG	—	grupa nominalna
NG _{poj}	—	pojedyncza grupa nominalna
N	—	rzeczownikowe centrum grupy nominalnej
N(V)	—	rzeczownikowe centrum — regularny derywat czasownika

Typy członów zależnych od rzeczownikowego centrum:

<i>n</i>	—	rzeczownikowy
<i>n_{gen}</i>	—	rzeczownikowy dopełniaczowy
<i>n_{-gen}</i>	—	rzeczownikowy niedopełniaczowy
<i>a</i>	—	przymiotnikowy
<i>num</i>	—	liczebnikowy
<i>pr</i>	—	przyimkowy
<i>s</i>	—	zdaniowy
<i>or</i>	—	oratio recta (przytoczeniowy)

Znaki specjalne

*	—	oznacza przykład dewiacyjny, niepoprawny
?	—	oznacza przykład wątpliwy
∪	—	oddziela alternatywne realizacje pozycji linearnych

Oznaczenia pozycji linearnych wobec N:

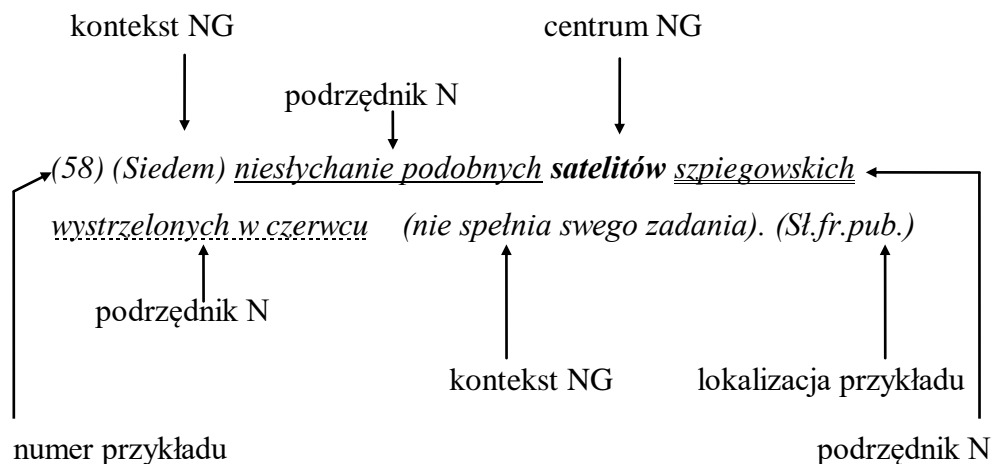
prepozycyjnych:	I _{prep} , II _{prep} , III _{prep} , IV _{prep} , V _{prep}
postpozycyjnych:	I _{post} , II _{post} , III _{post} , IV _{post}

Grupy przymiotnikowe realizujące pozycje linearne wobec N:

prepozycyjne:	aI _{prep} , aII _{prep} , aIII _{prep} , aIV _{prep} , aV _{prep}
postpozycyjne:	aI _{post}

Prezentacja przykładów:

Przyjęte zasady prezentowania przykładów ilustruje poniższy schemat.

Badane grupy nominalne cytowane są przeważnie w jednozdaniowym kontekście. Zarówno kontekst poprzedzający, jak i następujący po danej grupie nominalnej umieszczany jest w nawiasach zwykłych — ().

Centrum grupy nominalnej wyróżnia pogrubiony druk. Omawiane w danym miejscu podrzędniki N wyróżniane są podkreśleniem, linią pojedynczą, podwójną lub przerywaną. Podrzędniki N w danym miejscu nie omawiane, nie są podkreślane.

Lokalizacja przykładów podawana jest przy pomocy umieszczonych w nawiasach za przykładami skrótów, których rozwinięcia znajdują się na s.

Błąd! Nieznany argument przełącznika.180.